

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADIN
VE KADININ SOSYAL HAYATTAKİ ROLÜ**

Elifnur ATALAY

**Tarih Anabilim Dalı
Danışmanın Doç. Dr. Uğur AKBULUT
Erzurum - 2020
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADIN VE KADININ
SOSYAL HAYATTAKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elifnur ATALAY

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Uğur AKBULUT

ERZURUM-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
TABLOLAR LİSTESİ	III
KISALTMALAR LİSTESİ	IV
ÖN SÖZ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLIDA KADIN

1.1. KADININ MODERNLEŞME SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ	11
1.2. KADININ SOSYAL HAYATTAKİ ROLÜNE GENEL BİR BAKIŞ.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADIN VE EĞİTİM

2.1. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ÖNCESİ KIZLARIN EĞİTİMİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	19
2.1.1. Sultan II Abdülhamid Döneminde Kadınlara Verilen Eğitim ve Kız Mektepleri ..	22
2.1.2. Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mektepler	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDEN ÖNCE VE SULTAN II.

ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATI

3.1. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MEKTEPLERDE GÖREV YAPAN KADIN ÖĞRETMENLER	45
3.2. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EBELİK.....	52
3.3. İŞÇİ KADINLAR.....	56
3.4. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADIN YAZARLAR VE KADINLAR İÇİN ÇIKARILAN GAZETE VE DERGİLER.....	64
3.4.1. Dönemin Kadın Yazarları.....	65
3.4.1.1. Habibe Hanım	65
3.4.1.2. İffet Hanım	65
3.4.1.3. Hasibe Maide Hanım	65
3.4.1.4. Adile Sultan	65
3.4.1.5. Nakiye Hanım	65

3.4.1.6. Fatma Aliye Hanım.....	65
3.5. KADIN GAZETELERİ VE DERGİLERİ.....	67
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATTA KADIN	
4.1. GÜNDELİK HAYATTA KADIN VE AİLE HAYATI.....	78
4.2. SOKAKTA VE MESİRE ALANLARINDA KADIN.....	85
4.3. ÇARŞIDA VE EĞLENCE HAYATINDA KADIN.....	97
4.4. KADINLAR VE HAMAM KÜLTÜRÜ.....	107
4.5. KADIN, GİYİM-KUŞAM VE MODA.....	114
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	128
EKLER.....	142
ÖZ GEÇMİŞ.....	160

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADIN VE KADININ SOSYAL HAYATTAKİ ROLÜ

Elifnur ATALAY

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Uğur AKBULUT

2020, (156) sayfa

Jüri: Doç. Dr. Uğur AKBULUT (Danışman)

Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Üye)

Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ (Üye)

Geçmişten günümüze kadınlar hakkındaki tartışmalar her zaman güncelliğini koruyan bir unsur olmuştur. Toplumsal yapının önemli öğelerinden biri olan kadın, toplumsal bağlamda oluşan değişim ve yeniliklerden her daim etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'ne genel olarak bakıldığında her yüzyılın kendine özgü yenileşme ve değişim süreci olmuştur. Bu değişim ve yenileşme sürecinin en belirgin olduğu yüzyıl 19. yüzyıldır. Tanzimat dönemi ile birlikte sadece devlet kademeleri ve yönetim değil toplumsal yaşam da değişime uğramıştır. Bu toplumsal değişimin önemli bir yönü ise Osmanlı kadınının toplumdaki konumunun tartışılmaya başlanmasıdır. Tartışmalar doğrultusunda Osmanlı kadınının toplum içerisindeki konumu I. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte netlik kazanmaya başlamıştır. Kadının toplumdaki statüsüne dair kalıplaşmış birçok tabu yıkılmaya başladığı gibi modernleşme olgusu kadının düşüncesine, hayat tarzına, çalışma hayatına, eğlence anlayışına ve giyim kuşam tarzına yansımıştır.

Bu çalışmada değişimin kadınların toplumsal yaşamına yansımaları genel bir çerçeve çizilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Toplumsal Hayat, Kadınının Statüsü, II. Abdülhamid, Modernizm.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE ROLE OF WOMEN IN WOMEN'S SOCIAL LIFE DURING
SULTAN ABDULHAMID II.

Elifnur ATALAY

Advisor: Assoc Prof. Dr. Uğur AKBULUT

2020, (156) page

Jury: Assoc. Prof. Dr. Uğur AKBULUT (Advisor)

Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Member)

Assoc. Prof. Dr. Naim ÜRKMEZ (Member)

Discussions about women have always been an up-to-date element from past to present. Being one of the important elements of the social structure, women have always been affected by the changes and innovations in the social context. Looking at the Ottoman Empire in general, each century has had a unique process of innovation and change. The century in which this process of change and innovation was most evident is the 19th century. With the not only the state levels and administration but also social life has changed. An important aspect of this social change is that the position of Ottoman women in society began to be discussed. In line with the discussions, the position of Ottoman women in society started to become clear with the declaration of the First Constitutional Monarchy. Women began to collapse as many taboos stereotypes relating to the status of my case the idea of women toluene modernization, life style, working life, was reflected in the concept of entertainment and apparel styles.

With this study, the reflection of change on women's social life is handled with a general framework.

Key Words: Woman, Social Life, Status of the Woman, II. Abdülhamid, Modernism.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	Sultan II. Abdülhamid Dönemi Kız Rüştıyeleri Ders Programı	29
2	Sultan II. Abdülhamid Dönemi Erkek Rüştıyelerin Ders Programı.....	30
3	Kız Sanayi Mektebi Ders Programı	34
4	Sultan II. Abdülhamid Dönemi Darülmuaâllimat Okulu Ders Programı	37

KISALTMALAR LİSTESİ

A} MKT.MHM.	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
A} MKT.NZD.	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Nezareti ve Devâir Evrakı
BEO.	: Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
C.BLD.	: Cevdet Belediye Evrakı
C.İKTS.	: Cevdet İktisat Evrakı
C.MF.	: Cevdet Maliye Evrakı
C.ML.	: Cevdet Maliye Evrakı
C.SM.	: Cevdet Saray Evrakı
çev.	: Çeviri
DH. UMVM.	: Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı
DH.EUM. 6. Şb.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube Evrakı
DH.İD.	: Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
HR.H.	: Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Evrakı
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî Evrakı
İ.DH.	: İrade-i Dahiliyye
İ.MVL.	: İrade-i Meclis-i Vâlâ
İ.RSM.	: İrade-i Rüsumat
İ.ŞD.	: İrade-i Şura-yı Devlet
İ.ŞE.	: İrade-i Şehremaneti
İ.TAL.	: İrade-i Taltifat
KAÜİİBF	: Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
KBY	: Kültür Bakanlığı Yayınları
MF.MK.	: Maarif Nezareti Meclis-i Maarif Mazbatası Evrakı
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Evrakı
ML.EEM.	: Maliye Nezareti Evrakı
Nr.	: Numara

OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
şD.	: şûrâ-yı Devlet Evrakı
TFR.1.şKT.	: Rumeli Mûfettişliği Arzuhal Evrakı
Y.E.E.	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MRZ. d.	: Yıldız Maruzat Defterleri Evrakı
Y.PRK. BşK.	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti Maruzat Evrakı
ZB.	: Zabtiye Nezâreti Evrakı

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde genellikle Tanzimat dönemi ile tarihlenen modernleşmeye bakıldığında hemen hemen her alanda değişimlerin başladığı görülmüştür. Bu modernleşme safhalarından biri de kadınların toplumsal hayatta varlıklarını göstermesidir. Osmanlı kadını her yüzyılda, dönemin getirdiği yenilikleri tanımak ve uygulamak istemiştir. Genel olarak incelendiğinde bu yenilikleri ilk uygulamak isteyenlerin zengin zümre, saray ve saray çevresi olduğu görülmüştür. Osmanlıda, Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerin her yönden toplumu etkilediği gibi kadınların yaşamı için de bir dönüm noktası olduğu görülmüştür. Tanzimat dönemi ve sonrasında Osmanlı kadını, çağdaşlaşma yolunda yavaş ama köklü değişiklikler yapmayı amaçlamıştır.

Bu araştırmada özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı kadınının yaşanan değişimlerden hangi düzeyde etkilendiği, eğitim alanında açılan kız mekteplerinin dönemsel özellikleri, hangi derslerin okutulduğu ve kadınların eğitiminin toplum tarafından nasıl görüldüğü, Osmanlı kadınlarının çalışma hayatındaki varlığı ve yeri, dönemin okuyan ve yazan kadınlarının statülerini nasıl değerlendirdikleri, Osmanlı toplumda kadınların görünürlüğünün nasıl olduğu ve eğlence hayatındaki yeri gibi soruların cevapları aranmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmadaki amaç Osmanlı kadınının Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal hayattaki varlıklarını ve statülerini ortaya koymak olmuştur. Yaşanılan Batılaşma rüzgârına kapılan kadınların toplumda sosyal bir statü oluştururken toplumun, devletin, devlet adamlarının, seyyahların ve basının verdiği tepkileri ortaya koymaktır. Araştırmada, Osmanlı sarayına mensup kadınlara değinilmemiş, sarayın dışındaki kadınların sosyal hayattaki statüsü ile sınırlandırılmıştır.

Çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte Osmanlıda modernleşme süreci genel olarak değerlendirilmiştir. Modernleşmenin başlangıcı ve hangi toplumda ortaya çıktığı ele alınmış ve Osmanlı modernleşmesinden genel hatlarıyla bahsedilmiştir. Osmanlı modernleşmesinin sadece Tanzimat dönemi ve sonrasıyla ilişkilendirilmemesi gerektiğine, her devrin kendine özgü yenilikleri barındırdığına değinilmiş, Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin hangi safhalardan geçtiği üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nde kadının aile içinde ve toplumdaki konumu Tanzimat'tan önce ve sonra olmak üzere genel itibarıyla değerlendirilmiştir. Kadının sosyal hayattaki rolü ana hatlarıyla ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Tanzimat dönemi ile birlikte kadınlara tanınan eğitim hakkında bahsedilmiş ve Sultan II. Abdülhamid döneminde kız çocukları için açılan ilköğretim, ortaöğretim, lise ve meslek okulları hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle Dârülmualimat, kız sanayi mektepleri ve ebelik eğitiminin kız çocukları için önemine vurgu yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, Sultan II. Abdülhamid döneminde kadınların çalışma hayatı ele alınmıştır. Çalışma hayatı ele alınırken hem devlete bağlı kurumlar hem de özel işletmelerde çalışan kadınlar incelenmiştir. Dönem itibarıyla kadınların çalışma hayatında yer almasına karşın toplumun tepkilerine ve devlet tarafından sunulan imkân ve kısıtlamalara değinilmiştir. Ayrıca bölümün alt başlıkları arasında kadınlarla ilgili basında çıkan mecmualar ve bu mecmualarda yazarlık yapan kadınlar da ele alınmıştır.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümünde ise kadınların sosyal ve kültürel hayattaki varlığı ele alınmıştır. Kadınların ev dışında yaptıkları sosyal aktiviteler ve eğlence anlayışı genel bir çerçeve ile değerlendirilmiştir.

Araştırmam sırasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivliği Başkanlığı Osmanlı Arşivinden, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığından, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kadın Eserleri Kütüphanesinden, İSAM ve sanal kütüphanelerden, konu ile ilgili makalelerden, dönemin gazetelerinden faydalanılmıştır. Bunların yanı sıra ilk elden kaynaklara ve araştırma eserlere ulaşmaya çalışılmıştır. Ayrıca döneme ilişkin seyyahların eserlerinden ve hatıralardan istifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmama bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam sayın Doç. Dr. UĞUR AKBULUT'a, şahsıma kıymetli vakitlerini ayırarak çalışmama önerilerde ve yardımlarda bulunan Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü hocalarıma, süreç boyunca desteklerini eksik etmeyen aileme ve Büşra Atalay'a teşekkürlerimi arz ederim.

Elifnur ATALAY
Erzurum-2020

GİRİŞ

Modernleşme düşüncesi ve süreci ilk etapta Avrupa toplumlarında ortaya çıkmış ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Modernizm kelimesinin etimolojik kökeni incelendiğinde, “bugüne ait, çağa uygun, çağdaş” anlamındaki “modo” kelimesinden geldiği görülmektedir. İlk olarak Hıristiyan toplumların eski kültürleri olan pagan kültüründen kopup, yeni bir kültür oluşturduklarını göstermek gayesiyle kullanılmıştır.¹

Modern kavramının kökeni MÖ. 5. yüzyıla dayanır. Modernleşme olgusunun oluşumu ise, 15. yüzyılda Batı Avrupa’da meydana gelen yenilik ve değişimlerin genel adıdır. Batı Avrupa’da modernizmin tam olarak karşılığı, geleneksel toplum ve bu toplumun temel taşı olan kurumlarına karşı genel bir karşı koyuş ve reddediştir. Böylece modernizm, 19. yüzyılda da geleneksel yapıyı yeni düzene tabi tutmak, çağa uydurmak anlamında kullanılmıştır.²

Modernleşme olgusu Osmanlı Devleti’nde incelendiğinde, Tanzimat devriyle sınırlı bir olgu olmadığı ve bu olgunun daha eskiye dayandığı görülmektedir. Osmanlıda görülen modernleşme olgusu sadece Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren bir değişim olmayıp, diğer Müslüman toplumları da etkilemiştir. Öyle ki, her toplum zamanın akışı içinde sürekli değişime maruz kalmıştır. Osmanlı da bu değişim sürecinin dışında kalamamıştır. Osmanlı’nın modernleşmesi, kurumların, toplumun ve devlet yapısının değişimini içermektedir. Bu modernleşme sürecini, modernleşmenin klasik tanımıyla sınırlandırmak doğru değildir.³

Modernleşme olgusu, en yalın ifade ile mevcut olan yapının değişmesidir. 19. yüzyıl toplumu yeni bir değişim sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti’ndeki modernleşmeye bakıldığında değişimin, dış dünyanın zorlamasıyla olmadığı görülmüştür. Doğu kendi içinde yaşadığı zaman çizgisinin ve değişen dünyanın farkında olmuştur. Bu doğrultuda dünyanın değiştiğini, atalarının yaşadığı dünya ile kendi dünyalarının değişik olduğunu asıl fark eden toplum Batı olmuştur. Özellikle 18. yüzyıla genel olarak bakıldığında, Osmanlı’nın Avrupa’yı belirli dönemlerde yakından bazen de uzaktan gözlemlediği görülmüştür. Osmanlıda “baticılık” kavramı devletin niçin gerilediği sorusunun sorulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu soruya ilk cevap askerî alandan gelmiştir. Savaş alanında

¹ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Kitabevi, Ankara, 1999, 508-509; Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Evin Yayınları, Ankara, 1996, 368.

² Cem Atıl Çiçek, vd., “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, **KAÜ İİBF Dergisi**, 9, 2015, 271-273.

³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, 13-15.

yenilgilerin artmasıyla birlikte, askerî bakımdan Batıdan geri kalındığının farkına varılıp, bu alanda Batıdan uyarlamalar yapılmıştır. 18. yüzyıl itibariyle Batıda bulunan askerî kurumların silah teknolojileri Osmanlı topraklarına girmeye başlamıştır. Batılılaşmanın kabulleniş süreci ve hangi yollarla uyarlanacağı, ilk başlarda bir devlet sorununa dönüşmüştür.⁴ Batıda bulunan askerî kurumlar ve özellikle silah teknolojileri Sultan I. Mahmud, Sultan I. Abdülhamid ve Sultan III. Selim döneminde hız kazanmışsa da hem kültürel anlamda oluşan tepki hem de mesleklerinin ellerinden gideceği endişesine kapılan esnafın tepkisi bu hızlanmayı sekteye uğratmıştır.⁵

Batılılaşmanın bir başka yönü ise 18. yüzyılın okuryazarları arasında olmuştur. Okuryazarlar arasında bir çeşit aydın zümre ortaya çıkmış, yabancı dil öğreniminde artış yaşanmıştır. Özellikle Latince öğrenen Osmanlı-Türk aydın zümresi oluşmuştur. Bu aydın zümre dış dünya ile kendi pozisyonunu mukayese etmiş ve yargılamıştır. Yaşamakta olduğu zaman diliminin ve coğrafyanın farkına varan bu zümre, çevresini değiştirme ve tarihle bilinçli bir diyalog kurma sürecine girmiştir. Batı fikrinin en belirgin yaşandığı dönem, Sultan II. Abdülhamid dönemi olmuştur. Çünkü yeni açılan eğitim kurumları, yabancı dil öğreniminin artması ve en önemlisi Sultan II. Abdülhamid'in teknik olarak Batıyı model almasıdır. 19. yüzyılın Osmanlısı bu değişen yaşam biçiminin farkına varmış ve bu dönemin ismini de koymuştur.⁶

Tanzimat'ın ilk dönemlerinde kullanılmayan fakat dönemle birlikte anılan başka bir kavram ise "Batılılaşma"dır. Bu terim Osmanlıyı 18. yüzyıldan beri rahat bırakmayan, görülmediği halde hissedilen bir olgu olmuştur. Aslında bakıldığında, dönem itibariyle dünya geneli ister istemez batılılaşma yolunda adımlar atmak zorunda kalmıştır.⁷ Batılılık, değişimi fark eden ve ona müdahalede bulunan bir farkındalık olmuştur. Gelişme, değişme gibi kavramlar ilk defa Batı tarafından kullanılmıştır.⁸

Osmanlıda Batılılaşmanın kendine has özelliği, bir zaman belirtmeden ortaya çıkmasıdır. Askerî reformların yalnızca kışla ile sınırlı olmayacağı, daha doğrusu reformun askeri cerrah yetiştirmek amacıyla tıp eğitimi, istihkâm ve yol için mühendislik eğitimi, matematik, coğrafya derken sonunda, vergilerin düzenli olarak toplanması için maliyeye sirayet edeceği göz ardı edilmemelidir. Çünkü sürekli merkezi bir ordu tutmak, modern

⁴ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 9-10.

⁵ Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, 11-12.

⁶ Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, 15-16.

⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, 28.

⁸ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 13-20.

merkeziyetçi bir sisteme dayalı bir malî idareyi zorunlu kılmıştır. Bu durum yönetimin her aşamasında ve hukuksal açıdan her alanda kendini açıkça gösterecektir. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma daha çok fayda üzerine oturan bir doğrultuda gerçekleşmiştir. Batılılaşmayla birlikte olaylar farklı bir doğrultuda eğilim göstermiştir. Zira kuramsal olarak Batılılaşmaya uygun bir ortam bulunmamaktadır. Bunun en önemli göstergesi tarih, felsefe ve edebiyat alanındaki yavaş değişimdir.⁹

Osmanlı Batılılaşmasına bakıldığında, Batı'ya hayranlık duyduğu için değil, zorunluluk sebebiyle seçtiği görülmektedir. Sonuçta adı konmayan Batılılaşma, bir dış zorlamadan çok bir iç kararın sonucu olmuştur. Osmanlı aydını Batı'ya ve Batı düşüncesine karşı şüpheci ve temkinli olmuştur. 19. yüzyılın Osmanlı aydını, Avrupa'yı dışarıdan görmüş, korkmuş ve Batı toplumunu da aslında gerektiği ölçüde tanıyamamıştır. Batılılaşma, devletin reform çağında, adı ve kavgası artan bir akım olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰

Osmanlı yönetimi ve eğitimi geri dönülemez bir biçimde Batılılaşmıştır. Çağdaşlaşma; eğitime nüfuz ettikçe, medrese çevresi ve ilim sınıfı, bunun dışında kalmış ve böylece devlet ve toplum yaşamındaki eski hâkim gücünü kaybetmiştir. 19. yüzyıl bir kültürel düalizm çağı olmuştur. Bu ikilik, hukuk ve idare alanında da bu şekilde olmuştur. Bu karmaşa durumunda, önce Jön Türkler, sonra Cumhuriyetçiler başarılı bir biçimde radikal çözüm arayışına girmişlerdir.¹¹ Modernleşme, Batı denilen Avrupa modeline göre gerçekleşmiştir. Bu seçim özgürlüğü olmayan bir modeldir çünkü Avrupa değişen ve hâkim dünyanın merkezi haline gelen bir coğrafi alandır. Tanzimat döneminin, modern Osmanlı'nın oluşumunda önemli bir payının olduğu görülmüştür.¹²

Osmanlı Devleti, büyük devletlerin karşısında duracak konumda değildi fakat denge politikası takip ederek siyaset yapma yeteneğine sahip olmuştu. Kültürel ve toplumsal modernleşme çabalarında bulunan ilk İslam devleti de Osmanlı Devleti değildir. Lakin kültürel çağdaşlaşmanın daha başarılı bir biçimde gerçekleşmesinde de bu politik bağımsızlığın payı olduğu görülmüştür.¹³

18. yüzyıl sonundaki reform çabalarının farklı ve yeni bir arayışa dayandığı aşikârdır. Reform çabalarını gerek Sultan III. Selim gerekse Sultan II. Mahmud ve

⁹ Orhan Türkdoğan, **Milli Kültür Modernleşme ve İslâm**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, 13-14.

¹⁰ Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, 25-26.

¹¹ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 103-116.

¹² Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I**, İletişim Yayınları, 10-11.

¹³ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 79-81.

çevresindeki kadrolar el yordamıyla yürütmüştür. Çünkü bu dönemin devlet adamlarının hedefi, Kanuni devrini geri getirecek reformlar yapmak olmamıştır. 18. yüzyılın bitiminde Osmanlı Devleti'ndeki reform çabalarının tek bir sebebi vardır: Hıristiyan Avrupa'ya, özellikle Rusya'ya karşı durabilmek için orduyu modernleştirmektir.¹⁴

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlının modernleşmesi çok zorlu bir dönemden geçmiştir. Eski düzenin ana kurumlarının kaldırılmasına rağmen, çağdaş kurumsallaşmada geç kalınmasından dolayı ortaya çıkan otorite boşluğu, ulusal ve yerel isyanlarla dış müdahalenin başarı şansını artırmıştır.

3 Kasım 1839 tarihinde, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlatan Hatt-ı Hümayun'u okuyan bürokrat gruba Bâbîâlî diktatörleri denilmiştir. Tanzimat döneminde yalnızca sadrazam değil, sadrazamla beraber çevresindeki bürokrat kadro da yönetime hâkim olmuştur. Devletin çağdaşlaşma tarihinin bu önemli döneminde Bâbîâlî bürokratları yönetimde egemen olmuştur. I. Meşrutiyet'ten sonra Yıldız Sarayı, II. Meşrutiyet'ten sonra ise politik bir cemiyet olan İttihat ve Terakki idareyi ele almıştır. Her üç dönemde de otoriter özellikte bir idare olmuştur. Sonunda otoriterlik, neredeyse modern bağlamda bir diktatörlük halini almıştır. Her üç dönemin siyasal aydınlarının nitelik olarak birbirlerine benzemediği görülmüştür.¹⁵

Tanzimat döneminin yöneticileri, birinci dönemde yakın tarihin en becerikli ve yaratıcı kadrolarını oluşturmuştur. Bunlar bürokrasinin içinde yetişip, terfi eden devlet memurlarıydı. İkinci dönemde, Osmanlı Padişahları, devlet tarihinde şimdiye kadar hiç karşılaşılmayan bir şekilde, bütün gücü elinde toplamış ve bunu modern bir bürokratik yapıyla ve en önemlisi bir ideolojiden faydalanarak gerçekleştirmişlerdir. Üçüncü dönemde ise otorite Bâbîâlî bürokratlarının değil, politik bir cemiyetin elinde olmuştur. Bâbîâlî'nin hâkimiyeti, bürokrasinin çağdaşlaştığı, güçlendiği, bunun sonucu olarak Osmanlıda modern merkezîyetçiliğin kurulduğu dönem olarak adlandırılmıştır. Osmanlı bürokrasisi geleneksel yapısını, ideolojisini, eğitim ve çalışma biçimini, bir başka deyişle, toplumu kontrol etme tekniklerini ve şeklini değiştirmiştir. Tanzimat döneminin devlet adamları otoriter bir yönetimin temsilcileri olmuştur. Bu otoriter yöneticilerin demokrasi gibi bir ideale ve demokratik yönetime uzak davranışlı oldukları açıktır. Fakat onların başlattıkları ve kısmen gerçekleştirdikleri reformlar Osmanlı toplumunda siyasal modernleşmenin altyapısını oluşturmuştur. Laik bir hukuk ve eğitimin gelişmesinden ötürü ulemanın

¹⁴ Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, 10-14.

¹⁵ Ali Akyıldız, "Tanzimat", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, XL, İstanbul 2011, 1-4.

toplumsal kontrolü azalmıştır. Sonuçta laik eğitim düzeninin başladığı modern okullar kurulmaya başlanmış ve basının gösterdiği gelişimle beraber toplumda ideolojiyi üreten yeni merkezler ortaya çıkmıştır.¹⁶

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile 1856 Islahat Fermanı'nın asıl mihenk noktaları, Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik maddeler olmuştur. Her dinden tebaanın eşitliği ilkesi, yalnızca Avrupa'nın bu konudaki ısrarının değil, yenilikçi bürokratların takip ettiği politikanın sonucu olmuştur. Tanzimatçılar, eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesini devletin selameti bakımından zaruri görmüştür. Bu dönemle ilgili olarak geleneksel tek bir idarî otoriteye sahip yönetimde görünen zıt örneklerin de bulunduğunu ve yaşanmakta olduğu görülmektedir. İstanbul'da sadrazam, vilayetlerde yöneticiler çarşı pazarı denetlemiş, uygunsuz esnafı falakaya çekmiş ve sorgusuz sualsiz hapsedmişlerdir. Geçiş döneminin bu tuhaflığı ise Osmanlı bürokrasisinin yenilikçiliğe ve hukuk üstünlüğüne yatkın olan zihniyetiyle, uygulamadaki despot davranışından meydana gelen çelişkili bir tutumla devam etmiştir.¹⁷

Gülhane Hatt-ı Hümayununun kaleme alınmasında, dış etkinin rolü kuşkusuz büyüktür. En başta Avrupa dünyasının büyüyen gücüne karşılık, devleti ayakta tutma endişesi ve bu fermanda geçen hakların getirilmek istenen düzenin, Avrupa dünyası örneğinin olduğu gerçeğidir. Birçok eserde “Tanzimat” sözcüğünün “reorganizasyonu” karşılamak için kullanıldığı ifade edilerek burada “Tanzimat” sözüyle hukukî yapının ıslahından, kanun ve düzen getirilmesi kastedilmiştir. Genel itibarıyla Tanzimat, insanların muhafazakâr görüşe sahip olmalarıdır. Onların giriştikleri reformlar yeterli olmamış ve tam başarıya ulaşamamıştır. Devrim sayılabilecek değişiklikler söz konusu değildi, fakat Osmanlı Devleti'ni medeni bir düzene götürme çabasıyla bir süre daha ayakta tutmuşlardır.¹⁸

18. yüzyıldan itibaren, devletler kaçınılmaz olarak, merkeziyetçi bir dönüşüm geçirmiştir. Modern çağda merkeziyetçilik, devletlerin büyük ölçüde malî, idarî, hukukî alanda standart ve bütünleştirici bir kontrol kurlmalarıyla meydana gelen bir özellik olmuştur. Merkeziyetçilik, bir anlamda bürokrasinin gücü anlamına gelmiştir. 19.yüzyılda Osmanlı Devleti, geleneksel devletten modern merkeziyetçi devlet türüne geçiş sürecini

¹⁶Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, 179-189.

¹⁷ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, **DİA**, XL, 7-10.

¹⁸ Ejder Okumuş, “Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856)”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, 5/4, 17-21.

yaşamıştır. Merkeziyetçi reformları yürüten kişiler, devlet tarihinin aydın mutlakiyetçileridir. Sultan II. Mahmud döneminde, temelleri atılan çağdaş idarî sistemin kuruluşu, Tanzimat döneminde de sürdürülmüştür. Ama bu dönemde hukuk devleti niteliğine sahip olmaya başladığı görülmüştür.¹⁹

Evrimci bir dönüşüm geçiren Osmanlı bürokrasisinin de merkeziyetçi geleneği ve buna uygun bir modeli takip etmesi olağan bir süreç olmuştur. Bürokratların dışişleri hizmetinde bulunmuş olmaları, reform programını büyük devletlerin kabul ettirdiği anlamına gelmemelidir. Reformları, dış dünyayı takip eden ve Avrupa'ya karşı hangi tür önlemlerle ayakta kalınması gerektiğini düşünen memurlar yürütmüşlerdir.

Tanzimat reformcuları örnek olarak Fransa'yı tercih etmişlerdir. Bu tercih Fransa'da yaşanan ihtilalden etkilenerek yapılmamıştır. Fransa'nın merkeziyetçiliği, Osmanlı reformlarına uygun olduğu için tercih edilmiştir. Fransa'daki CorpsLegislatif, Rusya'daki senatonun benzeri danışma organıdır. Osmanlıda bulunan Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliye de bu iki organın benzeri olmuştur. Aynı zamanda Napolyon'un kurduğu Conseild'Etat da Şûrâ-yı Devlet için örnek olmuştur. Tanzimat idaresinin kurduğu Meclis-i Maarif gibi danışma organları aynı zamanda icra organları halini de almışlar ve bir süre sonra bu alanda vazife yapan nezaretlerin çekirdeğini oluşturmuşlardır.²⁰

Şüphesiz Tanzimat döneminin devlet adamları siyasî yönelimler, mahalli demokrasi gibi bir siyasal programı kabul etmişlerdir. Onların istedikleri kanunî ve adlî bir idarenin tesis edilmesidir. Önlerindeki Avrupalı örnek, Metternich Avusturya'sı olmuştur. Osmanlı Devleti modern bir merkeziyetçi yapıya sahip olmasıyla beraber mahalli idarelerin ortaya çıkışı da kaçınılmaz bir durumu meydana getirmiştir. 19. yüzyılın en kayda değer gelişmelerinden birini bu durum oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin toplumsal, idarî ve politik düzeninin laik olup olmadığı çokça tartışılan bir konu olmuştur. 18. ve 19. yüzyılda devletin hukuk, yönetim ve toplum düzenindeki değişmelerinin ortaya çıkardığı düalist yapıya sahip olduğu söylenebilir.²¹

19. yüzyılın şartları çerçevesinde merkeziyetçi bir yönetime geçen Osmanlı bürokrasisi, belirli hukuk mevzuatı oluşturmaya çalışmıştır. Klasik dönemde her tebaa ve

¹⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 377-385.

²⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 160-161.

²¹ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, 229-236.

dinî grup için, tamamıyla dinî eğitimin egemen olduğu Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın başından itibaren orduda ve mülkî idaredeki modernleşme çabasıyla, modern eğitim veren okullar kurulmuş ve bunlar dinî eğitim kurumlarının yanında eğitim vermeye devam etmiştir. Böylece eğitimde iki tür okul yapısı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin adalet sistemi de iki çeşit mahkemede (şer'i ve nizam) ve iki ayrı sistemdeki kanunlara göre işlemiştir.²²

19.yüzyılın ortalarında Osmanlı endüstrisi, gelişen ve ucuz üretim yapan Avrupa endüstrisi ile rekabet edememiştir. Bu duruma karşı Osmanlı Devleti, çözüm olarak sanayi teşvik çalışmaları ve yerli fabrika girişimlerinde bulunmuş, fakat arzu edilen sonuçlara ulaşamamıştır. Bu başarısızlık sonucunda Osmanlı endüstrisi Avrupa buharlı sanayisi karşısında duramamıştır. Bu süreç değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti çeşitli iktisadi çalışmalar yapmışsa da kesin bir sonuç alamamıştır.²³

Tanzimat döneminde ön planda olan değişiklikler Osmanlı toprak yönetimine ve tarımsal yapıya yönelik olmuştur. Mesela öşür vergisinin kaldırılması önemli bir değişim olarak görülmemiştir. Özellikle yeni toprak düzeninde öşür oranının her yerde 1/10 olarak belirlenmesi zengin tarım bölgelerinde toprağı kullananların, gelirinin yükselmesine sebep olmuştur. Bazı yerlerde ise eski haksızlıklar devam etmiştir. Öşür vergisi kaldırılmak istense de bir türlü kaldırılamadığından ortaya çıkan yolsuzluk, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.²⁴

Osmanlı Devleti'nin ekonomisini en çok etkileyen kurumlardan biri Düyûn-ı Umûmiyye olmuştur. Bu kurum yabancı devletler tarafından, Osmanlı Devleti'nin ekonomik güç ve refahının gelişmesi için değil, temsilcisi olduğu alacaklıların ve yabancı yatırımcıların güvenliği için faaliyete geçmiştir.²⁵

Tanzimatçılar 19. yüzyıl ortalarında reformlarını, geleneksel bir devlet kadrosuyla değişik dil ve dinden grupların mücadele ettiği bir ortamda gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Bu kişilerin muhalifleri fazla olmuştur. Fakat hiç kimseye zarar vermeden, özgürlüğünü sınırlamadan eski bir devleti, modernleşme yoluna girmişlerdir. Tanzimat yöneticileri karakterlerinde muhafazakârlık ve yararcı reformculuğu birleştirmiş, dünya görüşleri, davranış biçimleri ve politikalarıyla 19. yüzyıl Osmanlı toplumundaki, yeni

²² Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", **Yeni Türkiye Dergisi**, 31, 687.

²³ Necdet Hayta, Ünal Uğur, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitabevi, 2013, 117-168.

²⁴ Ayşe Kızıltan, "Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 59-60.

²⁵ Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiyye", **DİA**, X, İstanbul, 1994, 58-60.

insanın temsilcileri olmuşlardır. Fakat bu yeni Osmanlıların büyük ölçüde eski toplumun yaşam biçimini, dünya görüşünü bilinçli bir şekilde sürdürdüğü aşikârdır. Mustafa Reşid Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Âlî ve Fuat Paşalar Tanzimat dörtlüsü olarak nitelendiren kişilerin, reform çalışmalarında rolü önemli olmuştur. Tanzimat devri aydını, Avrupa siyasetini ve idarenin modernleşmesini Metternich düşüncesiyle özümseyen bir grup olmuştur. Tanzimatçı devlet adamı devletin gerçekleriyle, dış devlet adamlarının yorumlarını ve kendi düşüncelerini birleştirerek hareket etmişlerdir.²⁶

Âlî Paşa'nın sadrazamlığı döneminde idari ve hukuki alanda, Tanzimat döneminin en kalıcı düzenlemeleri yapılmıştır. Bu reformlar yapılırken Avrupalıların oyununa gelinmediği, aksine ülkenin askerî ve malî zaafına rağmen, Avrupa müdahalesini en aza düşürecek bir yöntem takip edildiği görülmüştür.²⁷

Tanzimat dönemindeki insan tipi, Osmanlı toplumunda kendi kendini yetiştiren, eleştiren ve yeni ufuklar arama girişiminde bulunan insanın ilk örneği olmuştur. Tanzimat insanının ortaya çıkışında geleneğin rolü önemli bir yere sahiptir. Fakat geleneği değiştirme de Tanzimatçılarla birlikte ortaya çıkmıştır. Boğaz'daki mehtap gezintileri, sayfiye köşklere kadınlı erkekli söz meclisleri, muhafazakâr çevrelerin ve Ahmed Cevdet Paşa gibilerin dedikodu ve eleştirilerine sebep olmuşsa da yeni yaşam biçimi aynen devam etmiştir. Alafrangalık, modern eğitimin ve modern bürokrasinin giderek özümseydiği bir yaşam tarzı olmuştur.

Başka bir değişim ise, toplumsal ve kültürel alanda olmuştur. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı aydınları, Batı yaşam biçimini ve Batı kültürünü özümseyerek yaklaşmışlardır. Bu özümseme, o kültürün temeline inmeden ve faydacı bir yönünün olup olmadığı tartışılmadan benimsenmiştir. Tanzimat döneminde yapılmak istenilen ve yapılan yenilikler, bir devrim niteliğinde olmamıştır. Osmanlı tarihinde Tanzimat'ın özelliği, devrim değil, devrimi hazırlayan sonuçları ortaya çıkaran bir hareket olmuştur.²⁸

Bu yüzyılın toplumları artık tarihi okumakla kalmayıp, tarihi yaşamışlardır. Tanzimat aydını da tutucu yöneticisinden muhalif yazarına kadar, modern dünyada var olmak için, değişimin ve olaylara yön vermenin gerekli olduğunu idrak etmişlerdir. Meşrutiyete geçiş bir büyük ihtilalle değil, yönetici grubun içindeki bir başka grubun başkaldırmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu olay yalnızca iki grup bürokratin ya birbiriyle

²⁶ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 35-36.

²⁷ Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler** 4, 134-135.

²⁸ Türkdoğan, **Milli Kültür Modernleşme ve İslâm**, 13-15.

basit bir mücadelesinin ya da sarayı hedefleyen bir iktidar hırsının sonucu olarak görülmemelidir.²⁹ Yaşanan yüzyılın ve ülkenin gerçeklerinden uzak aydın bürokrat düşüncesinin eseri olarak da kabul edilmemelidir. Çok genç yaşlardan itibaren Bâbüali bürokrasisinin içinde yetişen memurların, Meşrutiyetin ilanıyla birlikte yeni bir düzenin etrafında bir araya gelen kişilerin, ağır muhalefette bulunmalarının sebeplerini, devletin o günkü coğrafyasının ve politik havasının renkliliğinde ve 18. yüzyıldan o güne kadar Balkanlarda meydana gelen gelişmelerde aramıştır.³⁰

Yeni Osmanlıların yapmış olduğu muhalefetler, baştaki yöneticilerden ziyade, mevcut rejime ve ülkenin yaşamakta olduğu zorluklara karşı olmuştur. Yeni Osmanlıları, toplumsal bir farkındalık sahibi olan, tarihe ve geleceğe özgürce bakmaya başlayan Osmanlı entelektüelleri oluşturmuştur.³¹

Türklerin batı ile ilişkileri Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devam etmiştir. Devlet 18. yüzyıla kadar Batıda gelişen yenilikleri özümsememiştir. Bunun nedeni ise kendini daha güçlü ve yenilikçi olarak görmesi olmuştur. Fakat 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla birlikte, Batıda gelişen yeniliklere karşı sergilediği tutuma son vermiş ve kapılarını batı tarzı yeniliklere açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, yenedünyanın koşullarına uyum göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Doğu'da bulunan toplumlar her ne kadar Batılılaşmayı eleştirse de kendilerini bu rüzgâra kapılmaktan alıkoyamamıştır. 19. yüzyıl, Osmanlı için uzun ve sancılı bir yüzyıl olmuştur.

Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar kendisinin gerilemekte olduğunu kabul etmemiştir. Fakat bu yüzyılda yaşanmaya başlanan toprak kayıpları, Osmanlı Devleti'ni askerî alanda reformlar yapmaya mecbur bırakmıştır. 19. yüzyılda ise bu reformları sağlam bir sisteme oturtmaya yönelik idare, hukuk, eğitim ve maliye alanlarında reformların yapılması zorunlu hale gelmiştir.³²

Osmanlı Devleti, Batının sanayileşmesiyle beraber ortaya çıkan kurumları kendi bünyesine dâhil etmek mecburiyetinde kalmıştır. Çünkü o dönemde gerçek anlamda ileri olan toplum, Batı dünyası idi. Bu dönemde yapılan reformlar, eski sistemin var olduğu bir ortamda yapıldığı için ikili bir yapı ortaya çıkmış ve devlet yıkılana kadar bu durumun yarattığı sancıların devam ettiği görülmüştür.

²⁹ Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler** 4,100-104.

³⁰ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 50-55.

³¹ Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler** 4, 115-116.

³² İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, 25-43.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti bu yüzyılda, kendisini Batılılaşma rüzgârının dışında tutamamıştır. 1839’da başlayan Tanzimat dönemi, Avrupalıların ‘‘Hasta Adam’’ olarak nitelendirdikleri, Osmanlı Devleti’nin yıkılış sürecini biraz daha uzatarak gerçekleşecek olan sonu sadece ertelemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLIDA KADIN

19.1. KADININ MODERNLEŞME SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı döneminde kadın çoğunlukla ifrat ile tefrit arasında ele alınmıştır. Oryentalist kesim kadını egzotik, zavallı ve ahlaksız olarak tanımlarken, Osmanlı hayranlığı olan kesim ise Oryentalistlerin tam aksi yönünde kadını olumlu yönde tanımlamıştır. Osmanlıdaki kadınlara yaklaşım ya çok olumlu ya da çok olumsuz olmuştur. Genel olarak Osmanlı kadın tarihine bakıldığında kadın iki şekilde ifade edilmiştir. Birinci ifade, yetkin, mütevazı hanımefendiler; ikinci ifade ise hareme sıkışıp kalmış baba veya koca baskısı içinde olan zavallı kadın şeklindedir.³³

Osmanlı Devleti'ndeki kadının; Müslim, gayrimüslim, kentli, saraylı ve kırsal kesimiyle bağdaşık olmayan bir yapısı olmuştur. İncelendiğinde yüzyıllara, bölgelere ve dinî inanç yapısına göre değişkenlik gösteren Osmanlı toplum yapısında tek tip bir Osmanlı kadınından söz etmek yanlış olacaktır.³⁴

Osmanlı Devleti'nde kadın tarihi genel olarak incelendiğinde kuruluş döneminde Türk kadını, eski Türk devletlerinde olduğu gibi üstün bir konuma sahip olmuş ve toplumsal hayatın içinde yer almıştır. Fakat İstanbul'un fethi ile Türk kadını, yerleşik hayata geçilmesi ve yerleşilen coğrafyada bulunan devletlerle (Bizans-İran) kültürel etkileşim gibi nedenlerden ötürü toplumsal hayatın dışına doğru itilmiştir. Devletin kuruluş döneminde büyük şehirlerde kadın, medrese ve tarikatların etkisi ile bir süre dinî hayatın sosyal yapısında yer almışsa da zamanla ayrı bir hayat tarzını benimsemiştir.³⁵

Yerleşik hayata geçen Osmanlı Devleti, Sultan II. Murat dönemiyle beraber harem alt yapısını oluşturmaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren ise kadın "mahrem" kavramını hayatına geçirmeye başlamıştır. Kadının sosyal hayatın içinden uzaklaşıp mahrem haline gelme durumu daha çok kentlerde etkili olmuştur. Kırsal kesimlerde kadınların geçim kaynaklarına bağlı olarak daha özgür olduğu

³³ Aslı Sancar, **Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek**, Kaynak Yayınları, İzmir, 2009, 6.

³⁴ Meral Altındal, **Osmanlı'da Kadın**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994, 5.

³⁵ Afet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, 53.

görülmüştür.³⁶ Çünkü kırsal kesimde yaşamını sürdüren kadınlar, erkeklerle beraber yegâne geçim kaynakları olan zirai faaliyetin içinde yer almışlardır.³⁷

Kuruluş döneminde kadının toplumsal yaşamdaki yeri belirlenirken, önceki devirlerde var olan haklarını koruduğu görülmüştür. Kuruluş döneminden klasik döneme geçilirken, özellikle şehirlerde yaşamını sürdüren kadınlar, şehir hayatının bir sonucu olarak daha çok ev içinde aktif olmaya başlamıştır. Bu durum değerlendirilirken kadının sosyal hayat haklarının elinden alındığı ve evine hapis olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Fakat dönem itibarıyla Osmanlı toplumuna has bir mahremiyet çerçevesi oluşmuş, kadına kendi dünyasında belirli bir hiyerarşi içinde önemli bir rol verilmiş ve bu durum kadının sosyal hayatını olumsuz etkilememiştir. Klasik dönem itibarıyla kadınların sosyal hayattan uzaklaşarak ev hayatında üstlendiği roller ön plana çıkmıştır. Bu roller arasında ev ekonomisi ve analık başta gelmektedir. Osmanlı aile yapısında hane içinde annenin otoritesi öne çıkmaktadır.³⁸

Osmanlı toplum tarihine genel olarak bakıldığında kadınların baskı altında olduklarına dair sağlam kanıtlar olmamasına rağmen böyle bir kanı oluşmuştur. Bazı kaynaklar kadının, Osmanlı Devleti'nde erkek egemenliğinin baskısı altında olduğunu, kendi mülkiyet hakkından yoksun oldukları ve kanun karşısında haklarının olmadıklarını ifade etmişlerdir. Fakat bu söylemin Şer'iyye sicillerine yansıyan davalara bakıldığında doğru olmadığı görülmektedir.³⁹ Osmanlıda kadınların hukukî haklarının farkında oldukları anlaşılmaktadır. Haklarını korumak için de mahkemelere başvurmuşlardır. Mahkeme kayıtlarına bakıldığında kadınların toplumun örselenmiş üyeleri değil, hukukî açıdan bilinçli ve özgür bireyler oldukları anlaşılmaktadır. Gerek gördüğünde rahatça mahkemeye gidebilmekte, dava açabilmekte hatta kocalarını dava edebilmekteydiler. Örneğin 15 Kasım 1535 tarihli Üsküdar şer'iyye sicilinde Dilferid adlı kadın, eşi Oruç bin Halil'i kendisini sürekli bırakıp gitmesinden ötürü dava etmiştir. Bu davada kadı, Dilferid Hanım'ı haklı bulmuş, eşi Oruç bin Halil'in evi bir aydan fazla bırakıp gitmesi durumunda nikâhlarının düşeceğine dair karar almıştı.⁴⁰ Bir başka örnek ise 10 Ocak 1896 tarihli Siirt mahkeme kaydında kocasını terk eden Halime isimli kadının, kocası Süleyman Şeref'e geri

³⁶ Sibel Dulum, **Osmanlı Devleti'nde Kadın Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839- 1918)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006, 14-15.

³⁷ Mehmet İpşirli, **Osmanlı Toplumunda Kadın, İslam Işığında Kadın**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, 57.

³⁸ Meral Altındal, **Osmanlı'da Kadın**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994, 50.

³⁹ Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, V, 43.

⁴⁰ **Üsküdar Şer'iyye Sicilleri**, d.09, 4, hüküm no: 855, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, 341.

dönmesi için bazı şartlar yer almıştır. Bu şartlar ise şu şekildedir; kocasının kendisini sürekli tehdit etmemesi, kocasının maişetini (geçimini) düzenli olarak sağlaması; buna ilaveten kadın Siirt merkezde ikamet edilmesi durumunda evine geri döneceğini ifade etmiştir.⁴¹

Osmanlı topraklarına gelen bazı Batılı seyyahlar da kitaplarında Osmanlıdaki kadınların bu durumunu eserlerinde ifade etmişlerdir. Mesela 1717-18 yıllarında Avrupa'daki yakınlarına mektuplar gönderen Lady Montagu, Türk kadınlarının İngiliz kadınlarından bile daha serbest olduğunu aksi yönde yazılar kaleme alanlara hayret ettiğini belirtmiştir.⁴² Duckett Ferriman adlı yazar ise Türk kadınlarının, Osmanlıda yaşayan Hristiyan kadınlardan daha fazla özgür alana sahip olduklarını ifade etmiştir.⁴³

Şer'i hukukun çerçevesinden bakıldığında ise Osmanlıdaki kadınların malî yönden de bir özerkliğe sahip olduğu görülmüştür. Bu özerklik ise hem kadına miras yoluyla geçen mal hem de kadının düşen bu malı kendi isteği ile kullanabilmesidir. Kadına düşen miras onun öz malıdır ve tasarrufu ona aittir. Bu sayede kadınlar vakıflar üzerinden önemli hayır işleri yapmışlardır. Örneğin 16. yüzyıldaki tahrir defterlerine bakıldığında İstanbul'da 2.517 vakıftan 930 tanesinin kadınlar tarafından kurulduğu görülmüştür.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde toplumsal yapının önemli unsurlarından biri olan kadın, değişim ve yeniliklerden her daim etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'ne genel olarak bakıldığında her yüzyılın kendine özgü yenileşme ve değişim süreci olmuştur. Bu değişim ve yenileşme sürecinin en belirgin olduğu yüzyıl 19. yüzyıldır. Tanzimat dönemi ile birlikte sadece devlet kademeleri ve yönetim değil toplumsal yaşam da değişime uğramıştır. 19. yüzyıl ile başlayan değişim sürecinde kadın, sosyal ve ekonomik hayatta, hukukî ve kültürel alanlarda ön plana çıkmaya başlamıştır. Geleneksel Osmanlı yapısında ilk değişimler 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile olmuştur.⁴⁵

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan idarî, siyasî ve sosyal hayattaki değişim kişilerin zihniyetlerine de yansımıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun içeriğine bakıldığında kadınları ilgilendiren bir hüküm olmadığı

⁴¹ İstanbul Şer'iyye Sicilleri, d.7588, hüküm no: 240, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, 76.

⁴² Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, çev. Aysel Kurtoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979, 54.

⁴³ Duckett Ferriman, *Turkey And The Turks*, James Pott&Co., New York, 1911, 84-85.

⁴⁴ İpşirli, *İslam Işığında Kadın*, 58-59.

⁴⁵ Nevin Yurtsever Ateş, *Yeni Harflerle Kadın Yolu\Türk Kadın Yolu (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009, 17-18.

görülmüştür. Fakat zamanla kızların eğitilmesi hususu, kadınların toplumsal yaşamdaki varlığını hissedilir kılmada bir aşama olmuştur.⁴⁶

19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti'nde bir geçiş dönemi yaşanmış bu durum kadınların sosyal hayatına da yansımıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte kadının daha fazla evden dışarıya çıkmaya başlamış böylece toplumda görünürlüğü artmıştır. Bu dönemle birlikte kadın kendi gelişimine daha çok önem vermeye başlamış ve toplumda söz hakkı artmıştır. Böylece 19. yüzyılda kadınlar ev içi aile yaşamının dışında toplumsal hayatta daha fazla görünme talebinde bulunmuştur.⁴⁷

Tanzimat ile birlikte kadınlar, sosyal hayatlarındaki modernleşme rüzgârını meşrulaştırmak için modernleşmenin İslamiyet'le çatışmadığını iddia etmiş, Osmanlı şehirli kadınları Batılılaşma hareketini İslamiyet'le bağdaştırmaya çalışmıştır.⁴⁸

Kadınların hayatına etki eden başka bir gelişme ise 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'dır. Islahat Fermanı'nın içeriğine bakıldığında doğrudan kadınlarla ilgili bir madde yoktur. Fakat Fermanda geçen "dil, din, mezhep, ayrımı yapılmaksızın" Osmanlı toplumunu eşit hale getiren ibareler kadınları da etkilemiştir. Hukukî olarak kadınların haklarını iyileştirme durumu bu dönemle yeni bir görünüme kavuşmuştur.⁴⁹

Bir başka önemli gelişme ise mülk hakları hususunda olmuştur. 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nde artık kadınlar da erkekler gibi babalarından kalan miras üzerinde eşit haklara sahip olabilmıştır. Böylece kadınlara miras yoluyla mülkiyet hakkı kanunname ile güvence altına alınmıştır.⁵⁰

Osmanlı kadın tarihinin mihenk taşlarından biri ise 1876 yılında ilan edilen Kanuni Esasi'dir. Kanuni Esasi'ye göre ilköğretim zorunlu hale gelmiş, kız ve erkek öğrenciler için eğitimde eşitlik hukuken sağlanmıştır.⁵¹ Bu tarihten sonra kadınların hayatındaki değişimler hızlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde kadınların sosyal hayattaki görünürlüğü her geçen gün artmaya başlamıştır. Bu görünürlük eğitimde, özel ve kamu çalışma hayatında, sosyal ve kültürel hayatta kendini göstermiştir. Dönem itibarıyla

---

⁴⁶ Yıldız Ramazanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü, Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, 21.

⁴⁷ Nevin Yurtsever Ateş, **Yeni Harflerle Kadın Yolu\Türk Kadın Yolu**, 18-19.

⁴⁸ Yıldız Ramazanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü, Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri**, 24.

⁴⁹ Güldal Okuducu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kadınının Kısa Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, 95.

⁵⁰ Mehmet Akif Aydın, "Arazi Kanunnamesi", **DİA**, III, İstanbul, 1991, 346-347.

⁵¹ Okuducu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kadınının Kısa Tarihi**, 129-131.

kadınları modernleşme hususunda aydınlatan birçok dergi, gazete ve mecmua yayına başlamıştır, böylece bilinçli kadın sayısı her geçen gün artmıştır.⁵²

19.2. KADININ SOSYAL HAYATTAKİ ROLÜNE GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı toplumsal tarihinde kadın; sosyal hayatta, aile içinde ve hukukî haklar açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde de kadın sosyal hayatta ön planda ve aktif olmuştur. Bu dönemde kadın; hayvancılık, dericilik, yünlü dokumacılık, halıcılık ve keçecilik gibi işler yapmıştır. Kuruluş yıllarının ilk dönemlerinde yaşam çadırlarda sürmüştür. Dönem itibarıyla kadınların ısınmak ve çadırlarını süslemek için dokudukları halılar ve kilimler zengin bir sanat geleneğini oluşturmuştur.⁵³ İlerleyen dönemlerde böyle bir meslek dalının da ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Klasik döneme gelindiğinde ise artık yerleşik hayat bütünüyle benimsenmiştir. Bu dönemde kadınlar ve erkekler kendileri için ayrı mekânlar tercih etmişlerdir.⁵⁴ Böylece kadın ev içi etkinliklerde daha aktif bir rol oynamıştır. Türk kadınının ev içinde faaliyetleri; evin gündelik işlerini yapma, çocukların bakımı ile ilgilenme, eve gelen konukları ağırlama, tütün içmek ve tandır başı sohbetleri olmuştur. Kadının hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği evin yapısı genellikle kendine özgü ahşap yapıya sahiptir. Evler genellikle haremlik ve selamlık şeklinde iki bölümdür. Harem bölümü evin hanımına tahsis edilmiştir. Selamlık ise evin erkeğinin işlerini hallettiği misafirlerini ağırladığı yerdir.⁵⁵

Kadınlar sadece evde vakit geçirmemiş sosyal hayata ilişkin aktivitelere de katılmıştır. Bu aktiviteler; ev gezmeleri, düğün, nişan merasimleri, at arabası turları, mesire alanlarında piknik, dükkân (alışveriş) gezintileri ve hamam kültürü olmuştur.

Bu aktiviteler içinde hamam kültürü Batılı seyyahların daha çok dikkatini çekmiş ve bu hususta çeşitli görüşler kaleme alınmıştır. Kadınlar için hamam, sosyal ilişkilerini pekiştirdikleri, eğlendikleri, sohbet ettikleri bir yer olmuştur. Bu yönüyle hamamlar Türk kadınının kahvehanesi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶

⁵² François Geogon, **Sultan Abdülhamid**, Homer Kitapevi, çev. Ali Berkay, İstanbul, 2006, 228-374.

⁵³ Tiğince Oktar, **Toplumda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998, 17.

⁵⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, 135-136.

⁵⁵ Selçuk Düğger, **Kadın Seyyahların İzlenimlerinde Osmanlı ve Batı Dünyası**, Kitap & Kafe Serüven Yayınları, İstanbul, 2016, 95-96.

⁵⁶ Lady Montagu, **Türkiye Mektupları (1717-1718)**, 10.

Hamamların, kadınların hayatında sadece yıkanma yeri olmadığı, sosyal hayatlarının önemli merkezi olduğu görülmüştür. Hamam kültürü kadınlar arasında klasik dönemde daha az yer alırken bilhassa 19. yüzyıldan itibaren daha çok yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kadınların bir diğer sosyal aktivitesi mesire gezintileri olmuştur. Kadınların en çok tercih ettikleri mesire alanları; İstanbul'un Asya ve Avrupa yakalarında bulunan "Avrupa'nın tatlı suları" Kâğıthane ve Alibeyköy dereleri ile, "Asya'nın tatlı suları" Göksu, Küçüksu dereleri olmuştur.⁵⁷ İngiliz kadın seyyah Pardoe, Müslüman kadınların mesire alanlarında çok rahat hareket ettiklerini ifade etmiştir.⁵⁸

Göksu Vadisi'ne giden her seyyah vadinin eşsiz güzelliği ve manzarası karşısında hayranlığını dile getirmiştir. Seyyahların kitaplarında Göksu Vadisi, Şark'taki kadınların hayat bulduğu yer olarak ifade edilmiştir.

Genellikle kadınların beraberinde götürdükleri hizmetkârları ile birlikte doyumsuz mesire alanlarında bir eğlence ortamı oluşturdukları yazılmıştır. Kadınlar burada zamanlarını rengârenk halı ve kilimler üzerinde lezzetli tatlılar, çörekler ve meyveler yiyerek, keyif kahvelerini yudumlamışlardır. Kadınların mesire alanlarındaki temel eğlence aktiviteleri ise şarkılar söyleyerek dans etmek, eşsiz manzarayı seyredip gezintiler yapmaktı. Kendilerince geliştirdikleri oyunları oynayarak pikniklerini renkli ve eğlenceli hale getiriyorlardı.⁵⁹

Kadınların bu hallerine şahit olan Pardore, Osmanlı'daki kadınlara karşı ön yargısının yıkıldığını, mesire alanında gördüğü kadınlardan sonra Türkleri daha iyi tanıdığını, yaşamlarına dâhil olduktan sonra Türklere hayran olduğunu ve daha önce kaleme alınan bilgiler doğrultusunda peşin hükümlü olunmaması gerektiğini ifade etmiştir. Göksu Vadisi'nde kadınların onlara samimi davranması ve eğlencelerine dâhil etmeleri üzerine bu davranışı Avrupa'da herhangi bir kadının sergilemeyeceğini Türk kadınları gibi benimseyip içlerine dâhil etmeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁰

Kadınların mesire alanlarında sergiledikleri hal ve hareketleri Osmanlı yöneticileri hoş karşılamamıştır. Bu nedenle mesire alanlarında dikkat edilmesi gereken kurallara işaret

---

⁵⁷ Garnett Lucy, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2009, Oğlak Yayınları, 518-520.

⁵⁸ Julia Pardore, **Sultanlar Şehri İstanbul**, çev. Banu Büyükkal, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, 495-499.

⁵⁹ Selçuk Düğger, **Kadın Seyyahların İzlenimlerin De Osmanlı ve Batı Dünyası**, 115.

⁶⁰ Julia Pardore, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 504.

eden birçok ferman ilan edilmiştir. Nitekim bu çerçevede 1753 (1165) yılında mesire yerlerine kadınların gitmeleri yasaklanmıştır.⁶¹

Kadınların bir diğer sosyal aktivitesi dükkân gezintileri ve alışverişidir. İstanbul'da en çok tercih edilen alışveriş merkezi olarak Kapalıçarşı gösterilmiştir. Burada kadınları iki şekilde alışveriş ettikleri belirtilmiştir. Birincisi dükkân dükkân gezerek yapılan alışveriş, ikincisi ise ismi daha önce belirlenen satıcıların at arabalarında bekleyen kadınların yanına istedikleri ürünleri getirmesiyle gerçekleşen alışverişidir.⁶²

Alışverişini yapan kadınlar dinlenmek ve sohbet etmek için muhallebiciler ve kaymakçı dükkânlarına da uğruyorlardı. Bu mekânlar sadece dinlenmek maksadıyla kullanılmamış farklı gayeler için de kullanılmıştır. Çünkü kadınlar giydikleri kıyafetlerle kendilerini çok iyi kamufle edebilmişlerdir. Tanınmayacağından emin olan kadınlar, bu tür dükkânlarda talipleriyle izdivaç görüşmeleri de yapıyorlardı. Zaman zaman bu tür mekânlarda kadınların sergiledikleri hal ve hareketlerden dolayı çeşitli uyarı ve yasaklar getirilmiştir. Örneğin 1573'te kadınların kaymakçı dükkânlarına girmeleri engellenirken, 1580 tarihinde ise kadınların erkeklerle sandala binmeleri yasaklanmıştır.⁶³

Ekonomik hayatta kadınların konumuna bakıldığında ise bir özerklik görülmüştür. Kadınlar, mal ve mülk sahibi olabildiği gibi ekonomik yaşama katılmış ve ticarî faaliyetlerde bulunabilmiştir. Osmanlı Devleti'nde dükkân sahibi olan kadın azımsanmayacak kadar fazladır. Fakat dükkânlarını işleten kadın çok azdır.⁶⁴ Osmanlı'da kadınlar dükkân açıp işletebilme hakkı vardı. Nitekim 19. yüzyıl itibarıyla bazı kadınlar komisyonculuk yapmış, çeşitli ticarî şirketlere ortak olmuş ve hatta kendi şirketlerini kurmuşlardı. Ticaret için yeterli parası olmayan kadınlar ise zanaata yönelmiş ve daha çok dokuma ve tekstil alanında faaliyet göstermişlerdi.⁶⁵

Kadınların ekonomik hayatta yer aldığı başka bir alan ise avrat pazarıdır. Avrat pazarı, alıcıların ve satıcıların sadece kadın olduğu bir pazar yeridir. 19. yüzyıl itibarıyla rağbeti artan avrat pazarı, kadınların ürettikleri sebze, meyve ve hayvansal ürünler ile

---

⁶¹ Ayşe Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, 80.

⁶² Julia Pardore, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 28; Garnett Lucy **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, 519.

⁶³ Ahmet Refik Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Haz. Abdullah Uysal, Ankara 1987, 60; Ayşe Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, 80-81.

⁶⁴ Ronald Jennings, Muharrem Midilli, 17. Yüzyıl Osmanlı Kayseri'sinde Kadının Yargısal Yetkisinin Sınırları, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi** 17(34), 165.

⁶⁵ Dulum, **Osmanlı Devleti'nde Kadın Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839- 1918)**, 16-17.

kendi yaptıkları el işlerini sattıkları yerler olmuştur.⁶⁶ Böylece sosyal hayatta kadınların etkinliği giderek artmıştır.

Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanı ile birlikte kadınların toplumsal hayattaki görünürlüğü daha da artmıştır. Kadınların sosyal ve kurumsal hayatta yer alması Tanzimat dönemi ile birlikte elde edilen haklarla sağlanmıştır. Bu haklara örnek olarak şunlar gösterilebilir; daha önceki dönemlerde nüfus sayımında sadece erkekler sayılırken 1881 yılında başlayan ve 1883 yılında tamamlanabilen nüfus sayımında tutulan Atık ile Sicil Vukuat Defterleri, kadın ve erkeklerin birlikte kaydedildiği ilk defterlerdir. 1845 yılı itibarıyla kadınlara kadı önünde evlenme hakkı tanınmıştır. İrade-i Seniyye ile kadınlara orta öğretim görme hakkı verilmiştir.⁶⁷ Yine aynı yıl köle pazarları yasaklanırken, 1856 tarihinde ise kadınların köle ve cariye olarak alınıp satılması yasaklanmıştır.⁶⁸

19. yüzyıl itibarıyla başta İstanbul olmak üzere liman ve ticaret ağının gelişmiş olduğu şehirlerde kadınlar için yeni bir dönem başlamıştır. Çünkü bu tip şehirlerde Batıdan gelen kişilerin lisanları, giyim tarzları ve davranışları kadınlar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Artık bu dönem itibarıyla kadın hem hayatını hem de çevresinde olup bitenleri sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulama süreci aynı zamanda basında yer alan yazılarla artmıştır.

1876 yılında Kanûn-i Esâsî'nin ilan edilmesine kadar olan süreçte kadınlar sosyal hayattaki haklarını kazanmaya devam etmiştir. Kânûn-i Esâsî'nin ilan edilmesiyle birlikte kadın için yepyeni bir dönem başlamıştır. Kadınlar dönem itibarıyla eğitim hayatının içinde yer almış, zanaat alanında kendini geliştirmiş, modayı takip ederek tasarımlar yapmış; çalışma hayatında hem kamuda hem özel sektörde yer almış; yazar ve şair olarak basın hayatında kendine yer edinmiştir.

⁶⁶ Özkan Ertuğrul, “Avrat Pazarı”, **DİA**, IV, İstanbul 1991, 125.

⁶⁷ Çimen Adnan, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri” , Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14\3, 197-198.

⁶⁸ Ekrem Işın, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, **Tarih ve Toplum**, IX/51, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, 22.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADIN VE EĞİTİM

2.1. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ÖNCESİ KIZLARIN EĞİTİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Toplumunu birçok değer ayakta tutar ve bu değerler toplumu dönüştürüp geliştirir. Toplum değerlerle gelişir ve yükselir. Bu gelişim ve yükselme için temel değer eğitimidir. Eğitim olmadan gelişim ve yükselme istenen düzeye gelmez. Osmanlı Devleti genel olarak eğitim ve öğretimin önemini kavramış ve eğitim için diğer gelişmiş ülkeleri gözlemiştir. Osmanlı eğitim sistemine genel olarak bakıldığında temelin medreselerden oluştuğu görülmüştür. Fakat süreç içerisinde ortaya çıkan bozulmalar ve aksaklıklar medreseleri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bozulmaları sonucunda sıbyan mektepleri ön plana çıkmıştır. Sıbyan mektepleri hemen hemen her köy ve mahallede mevcuttur. Tanzimat dönemine kadar kız ve erkek çocukları 5-6 yaşlarından itibaren sıbyan mekteplerinde eğitim almış ve bu eğitim süresi 3-4 yıl kadar olmuştur. Bu eğitime bakıldığında zorunlu olmayan, dinsel nitelikli ve yüzeysel olduğu görülmektedir. Sıbyan mekteplerinin hocaları genellikle cami hocalarıdır. Fakat mahallede bulunan bilge kadınların, çocuklara ve kadınlara Kur'an okuttuğu ve bazı dinî bilgileri öğrettiği de bilinmektedir.⁶⁹

Varlıklı, idareci ve aydın ailelerin çocukları özellikle de kız çocukları özel hocalardan ders almışlardır. Böylece kendilerini geliştirerek, edebi bilgiler edinmişlerdir.⁷⁰ Bu varlıklı Osmanlı ailelerinin kız çocuklarının evde aldıkları eğitim yazarlar tarafından zaman zaman romanlarda tasvir edilmiştir. Ömer Seyfettin ve Mehmet Tevfik bu yazarlar arasındadır. İncelendiğinde Mehmet Tevfik'in "İstanbul'da Bir Sene" adlı eserinde "Üç Gün Alaka Sonra İzdivaç" başlıklı hikayesinde aslen Erzurumlu olan tüccar Derviş Efendi adlı kişinin kızı Hesna Hanım'a talim ve terbiye eğitimi vermek için Erzurum'da Müderris-zade İsmail Efendi adlı ilmiye mensubu olan zatin kerimesi, Hesna Hanım'a özel ders vermiştir. Yazar özellikle eğitimlerin evin harem kısmında verildiğini belirtmiştir.⁷¹

Ömer Seyfettin ise "Bahar ve Kelebekler" adlı hikâyesinde kadınların eğitimi ile ilgili bilgiler vermiştir. Hikâye içinde kadınların yaptığı okumalardan bahsederken "Biz de

⁶⁹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000- M.S 2015**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015, 88-92.

⁷⁰ Dulum, **Osmanlı Devleti'nde Kadın Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839- 1918)**, 25.

⁷¹ Mehmet Tevfik Çaylak, **İstanbul'da Bir Sene 1311(1893)**, Haz. Nuri Akbayan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, 90-119.

okurduk. Kibar, zengin efendiler kızlarına Farsça öğretir, cami dersleri eğitimi aldırırıldır. Tuhfe-i Vehbi kız çocuklarına okutulurdu. Kız çocuklarına Baki'nin, Fuzûli'nin gazelleri ezberletilirdi. Mesnevi okur anlamaya çalışırdık. O vakitte kadın için en büyük medih, fazıla, edibe, şaire, âkile hanım olmak⁷² ifadelerini kullanılmıştır.

Klasik dönemde eğitim kurumlarına bakıldığında sıbyan, medrese ve enderun gibi mekteplerin olduğu görülmektedir. Kadınlar bu eğitim kurumlarından sadece sıbyan mektebinde eğitim alabilmişlerdir. Sıbyan mektebi ile eğitimin sınırlı kalması dönemin zihniyeti ile de alakalıdır. Çünkü dönemin dini anlayışına göre medreseler ulema yetiştirmek içindir. Kadınlardan ulema olmaz düşüncesi hâkimdir. Bu devirde kadınların daha fazla eğitim almasına ihtiyacın olmadığı ne kadar okur ve bilinçlenirse “dostlarına name” yazabilecekleri endişesi ile engellenmiştir.⁷³

Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanıyla beraber Batı'nın her alandaki etkisi eğitim alanında da kendisini belli etmiştir. Modernleşme anlamında Tanzimat döneminde ilk adımlar eğitim ve kadın eğitimi için atılmıştır. Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadının üstlendiği rolleri iyileştirmek ve geliştirmek modernleşmenin adeta simgesi haline gelmiştir. Tanzimat dönemi ile kadınlar kültürel ve mesleki alanda yavaş yavaş eğitimler almaya başlamıştır. Bu dönemle birlikte kız ve erkek çocuklar için parasız ve zorunlu ilkokullar ile rüştiyelerin kurulması amaçlanmıştır. Böylece ilk kız rüştiyesi 6 Ocak 1859 yılında İstanbul'da Sultan Ahmed semtinde açılmıştır. Bu rüştiyenin ismi Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi veya At Meydanı (Sultan Ahmed) Kız Rüştiyesi olarak bilinmektedir. Maarif Nezareti bu döneme kadar sıbyan mekteplerinde karma eğitim yapıldığını, bu durumun bazı sakıncalara sebep olabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle kızlar için ayrı bir okul açılması gerektiği ve bu okullara emin ve ehliyetli hocaların tayin edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.⁷⁴

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Fransa'da 1867 yılında kabul edilen Duruy Kanunu'ndan yararlanarak hazırlanmıştır. Bu nizamname ile kızlar için öğretmen okulu açılması ve rüştiye sayısının artırılması amaçlanmıştır.⁷⁵ 1869 tarihli nizamname kız rüştiyeleri için bazı yenilikler getirmiştir. Bu yenilikler nizamnamenin 27. ve 32.

⁷² Ömer Seyfettin, “Bahar ve Kelebek”, **Genç Kalemler Dergisi III**, Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, 510-515.

⁷³ Abdurrahman Kurt, Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu, **Osmanlı Ansiklopedisi**, V, 45.

⁷⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S 2015**, 164-166.

⁷⁵ Şefika, Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, 4.

maddelerinde yer almıştır. Bu maddelere bakıldığında; büyük şehirlerde⁷⁶ Müslüman ya da Hristiyan nüfus gözetilmeden kız rüştiyelerinin açılacağı ve bu okullardaki öğretmenlerin kadın olacağı ifade edilmiştir. Fakat dönem itibarıyla kadın öğretmen azlığından dolayı ve kadın öğretmenler yetişene kadar bu okullarda yaşlı ve bilge erkek hocalardan yararlanılacağı belirtilmiştir.⁷⁷ Sıbyan mektebi şahadetnamesi alan kızlar rüştiye mektebine sınavsız kayıt olabiliyorken, şahadetnamesi olmayanlar ise sınava tabi tutulmuş ve başarılı olanlar kayıt yaptırabilmişlerdir. Eğitim süresi 4 yıl olan kız rüştiyelerinin ders programı ise şu şekildedir;

Mebâdi-i Ulûm-ı Dinîye (Din dersi), Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Lisân-ı Osmanî Kavâ'id-i (Osmanlıca Dil Bilgisi), Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, Mebâdi-i Kavâ'id-i Arabiye ve Farsiye (Arapça ve Farsçanın Başlangıcı), Nakışa Medar Olacak Derecede Resim, İmlâ ve İnşâ (İmlâ ve Yazı), Âmeliyat-ı Hıyâtiye (Dikiş İşleri), Tedbîr-i Menzil (Ev İşleri), Mûsikî.⁷⁸

Kız rüştiyelerinin sadece İstanbul'da olmaması taşrada da faaliyete geçilmesi kararlaştırılsa da bunda pek başarılı olunamamıştır. Bu düşünce Sultan II. Abdülhamid döneminde hayata geçirilmiştir.⁷⁹

1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde Dârümuallimatlar (kız öğretmen okulları) içinde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. 1870 yılında Dârümuallimatlar açılmıştır. Dârümuallimat mektepleri, ilk ve ortaöğretim kız okullarına öğretmen yetiştirmek için açılmıştır. Mektep, sıbyan ve rüştiye olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Dârümuallimata, sıbyan veya rüştiye mektepleri şahadetnamesine (diploma) sahip olan kızlar sınavsız kayıt olabiliyorken, bu iki mektepten birinin şahadetnamesine sahip olmayanlar sınav olduktan sonra başarı derecelerine göre her iki şubeden birine kayıt olabiliyordu. Dârümuallimatın sıbyan şubesi 2 yıl eğitim vermiştir. Okutulan dersler ise; "Din Dersine Giriş,⁸⁰ Osmanlıca Dilbilgisi ve Kitabet, Öğretim Yöntemi, Her Milletın Kendi Lisanı, Ahlak Bilgisi, Hesap ve Defter Tutma Usûlü, Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası, Faydalı Bilgiler, Musiki, Dikiş ve Nakış."

⁷⁶ İfade edilen büyük şehrin hane sayısı 500'ün üzerinde olması gerekmektedir.

⁷⁷ Mine, Çakır ve İbrahim Caner, Türk, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", **Avrasya Sosyal Ekonomi Araştırmaları Dergisi IV**, 11, 2017, 66-67.

⁷⁸ Mine, Çakır, İbrahim Caner, Türk, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", 67.

⁷⁹ Sedat, Kumbaracılar, "İlk Kız Okulları Nasıl Kuruldu?", **Hayat Tarih**, 4, 1969, 79.

⁸⁰ Bu ders her cemaatin kendi dili ile eğitim verilecek ve eğitimi ise ruhani liderler verecektir.

Rüştiye şubesi ise 3 yıl eğitim vermiş ve okutulan dersler ise; “Din Dersine Giriş,⁸¹ Osmanlıca Dil Bilgisi ve Nesir Bilgisi, Arapça ve Farsça, Her Cemaatin Kendi Lisanı, Ahlak Bilgisi, Ev İdaresi, Tarih ve Coğrafya, Matematiğe Giriş ve Botanik, Resim, Musiki, Biçki- Dikiş.”

Nizamnamede mezuniyetle ilgili bilgilerin de bulunduğu görülmüştür. Sıbyan bölümünden mezun olanlara, sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapabilme hakkı tanınmıştır. Aynı zamanda rüştiye şubesine devam etme hakları da vardır. Okuldan mezun olan kızlar öğretmenlik mesleğine sınavsız başlayabilmiştir. Dârümuallimatta görev alacak öğretmenler için Takvim-i Vekayi gazetesinde sık sık duyurular yapılmıştır.⁸²

Kadınların eğitim tarihi genel olarak değerlendirildiğinde Tanzimat dönemine kadar sıbyan mekteplerinde eğitim alabilmişlerdir. Dönem itibarıyla zaman zaman kadınların aldığı özel dersler kadın eğitim tarihinde ön plana çıkmıştır. Fakat bu özel dersler belli bir kesime hitap etmiştir. Kadın eğitim tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu önemli bir unsur olmakla birlikte dönüm noktası 1869 Maarif-i Umumi Nizamnamesi olmuştur. I. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte hem eğitim anlayışı değişmiş hem de eğitim kurumlarının sayıları artmıştır.

2.1.1. Sultan II Abdülhamid Döneminde Kadınlara Verilen Eğitim ve Kız Mektepleri

Toplumsal hayatı etkileyen birçok olayın yaşandığı 19. yüzyıl, toplumun kenetlenmesi ve şekillenmesi için uygun politikaların hazırlandığı bir dönem olmuştur. Toplumun kenetlenmesi ve şekillenmesini adına bir diğer düzenleme de eğitim alanında olmuştur. Sultan II. Mahmut döneminde eğitim için atılan adımlar yüzyıl boyunca devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde ise eğitim ülkenin bütününe yayılmaya çalışılmış, ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitimde nicelik ve nitelik bakımından önemli adımlar atılmıştır.⁸³

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebep olduğu tahribatla başlayan dönemde Sultan II. Abdülhamid'in en büyük endişesi devletin parçalanıp dağılması olmuştur. Bundan

⁸¹ Sıbyan şubesinde uygulanan husus bu şubede de geçerlidir.

⁸² Hamza Altın, “Osmanlı Eğitim Tarihinde Dârümuallimat (Açılışı ve Gelişim Süreci)”, **Akademi Matbuat**, 1, Kasım, 2017, 23-25.

⁸³ Ahmet Vurgun, **II. Abdülhamid Döneminde Ahlak Eğitimi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, 14.

dolayı Maarif-i Umumiye Nezareti parçalanmayı önlemek için tüm maddi imkânları ve kaynakları vilayetlerdeki eğitimin geliştirilmesi için seferber etmiştir.⁸⁴

Sultan II. Abdülhamid döneminin eğitim politikasında İslam geleneği hâkim olmuştur. Bu politikanın uygulanmasındaki en önemli faktör 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu savaştan sonra gayrimüslim nüfusunun önemli kısmının kaybedilmesiyle devlet, toplum birliğini sağlayacak ideolojinin kaynağı olarak İslam'ı görmüştür. Dönem itibarıyla din birleştirici payda olarak görülmüşse de eğitimde pozitif ilimler bir tarafa bırakılıp geleneksel anlayışa geri dönülmemiş, tam aksine modernist eğilimlere gidilmiştir. Bu politika doğrultusunda eğitimde amaçlanan hedef, köy ve kasabalardaki okul sayılarının artırılması ve buralarda verilen eğitim kalitesini arttırmak olmuştur. Aynı zaman bu okullarda bölgeye yönelik ihtiyaç duyulan ziraî ve sınaî derslerin müfredata konulması olmuştur.⁸⁵ Böylece Osmanlı eğitiminde yeni bir dönem başlamıştır. Modern eğitim-öğretim şuurunun oluştuğu ve devletin eğitimdeki görevinin farkına varıldığı bir devre gidilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitimde gelişmelere, özelde ise kadınların eğitimine bakıldığında bu hususta da önemli adımlar atılmıştır. Dönem itibarıyla eğitimin tüm Osmanlı coğrafyasına yayılması hedeflenmiş ve kadın eğitimi de bu hedefin içine dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda hem kadınların eğitilmesi hem de merkezi otoritenin güçlenmesi amaçlanmıştır.

Dönemin siyasî anlayışında etkili olan fikir, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemekti ve bunun da eğitim ve öğretimden geçtiği yönündeydi. Bu bağlamda devlet adamları sadece erkek çocuklarının değil kız çocuklarının da eğitim görmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁶

Bu fikir, dönemin kitaplarına da yansımıştır. Örneğin Şemsettin Sami "Kadınlar" isimli eserinde; "Erkeklerle verilen eğitim yalnız kendi şahıslarında kalır. Ölümleyle yok olur. Kadınlara verilen eğitim ise çocuklarına ve gelecek nesillere de geçer. Erkekleri eğitmek gölge veren bir ağaç dikmek, kadınlara eğitim vermek ise hem gölge hem de meyve verecek ağaç dikmektir. Kadınları eğitmeden yalnızca erkekleri eğitmeye çalışan

---

⁸⁴ Selçuk Akşın, Somel, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Modern Müslüman Eğitimi", **Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, IX, 162-163.

⁸⁵ Selçuk Akşın, Somel, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Modern Müslüman Eğitimi", 163; İzi Karakaş Özbayrak, **II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2011, 55-57.

⁸⁶ Songül Keçeci Kurt, **Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011, 48.

bir toplumu kum üzerine temelsiz bir köprü kuran, yağmur yağdıkça köprünün yıkıldığını görüp yeniden yapmaya mecbur olan bir adama benzetmektedir.”⁸⁷

Kadınlar için eğitim konusu dönemin çeşitli gazetelerinde yazılan makalelere de konu olmuştur. Örneğin; Hanımlara Mahsus Gazetede imzasız çıkan “Kadınlarda Tahsil ve Terbiye” adlı yazıda eğitimin her ne kadar erkekler için gerekli olduğu söylene de kadınlar için de gerekli olduğu vurgulanmış ve eğitimin hem Müslüman erkeklerle hem de Müslüman kadınlara farz olduğu dile getirilmiştir. Yine aynı yazıda bilhassa kadınlar için eğitimin öneminden bahsedilirken, çocuk yetiştiren annelerin eğitim alması ve eğitilmiş olması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁸ Yine dönemin gazetelerinden olan İkdam gazetesinde kadın eğitimi üzerine birçok yazı yayınlanmıştır. Bu yazılardan biri ise 1899 yılında “Takvimü’n-Nisadan Kadın Okuyup Yazmalı mıdır?” başlığı altında kadın eğitimi ele alınmıştır. Yazıda, artık bu yüzyılda okuma-yazma bilen kadınların sayılarının arttığı ifade edilirken, bu aşamaya gelene kadar çok fazla mücadele verildiği ve bu hususta önlerine çokça engellerin çıktığı kaleme alınmıştır. Yazının devamında şöyle denilmiştir: “Fakat okuma isteği bu engellere galip gelmiş ve kadınlarımız tahsil görmeye başlamıştır. Lakin halen bazıları kadınları tahsil-i ulum ve maarifçe erkeklerle hemen kabul bulunduracak mertebede olmadıklarını savunanlar da yok değildir.” Eğitim hususunda kadınlara en güzel örneğin Fatma Aliye Hanım olduğu vurgulanırken, Fatma Aliye Hanım’ın kaleme aldığı yazıları kadınların büyük bir ciddiyetle okuması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca kadının okumasının gerekliliğinden bahsedilirken kadınların eğitime erkeklerden çok daha fazla önem verilmesi gerektiği ve bilinçli kadınların bu ülkeyi kurtaracağı üzerinde durulmuştur. Makalenin sonunda ise artık kadınların okuyup yazmalarının tartışma konusu bile olmaması gerektiği vurgulanırken bu konuda devlet ve devlet erbabının daha çok destek vermesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁹ Gazete, bu konuları toplam 26 kez olmak üzere “Musahabe-i Nisaiye” adı altında okuyucularına aktarmıştır. Bu başlık altında kadınların eğitimi, kadın sağlığı, çocuk anne sağlığı eğitimi konuları üzerine durulmuştur.⁹⁰ İki gazetede de yer alan kadın eğitimi ile ilgili yazılarda özellikle çocukların yetiştirilmesi için kadının eğitilmiş olması gerektiği vurgulanmıştır. Bundan ötürü kadınlar dahil tüm

⁸⁷ Şemsettin Sami, **Kadınlar**, Haz. İsmail Doğan, Gün Doğan Yayınları, İstanbul, 1996, 43.

⁸⁸ Hanımlara Mahsus Gazete, İmzasız, 27 Teşrin-i Sani 1313, 140, 12.

⁸⁹ İkdam, “Takvimü’n-Nisa’dan Kadın Okuyup Yazmalı mıdır?”, 30 Haziran 1899, 3-4.

⁹⁰ İkdam, “Musahabe-i Nisaiye: Hamil Kadınlar Hakkında Takayyüdat-ı Sıhhiye” 12 Ağustos 1895, 3; İkdam, “Makale-i Mahsusa: Kadınların Talimi ve Sıhhatleri”, 15 Kanuni Sani 1901, 3.

toplumda kadın eğitimi için bir çelişki oluşmuştur. Kadın kendi için mi yoksa iyi bir anne ve eş olmak için mi okumalı? Sorusunun cevabı dönem itibari ile bilinmemiştir.

Bu çelişkiler içinde kadınların eğitim serüveni hız kazanmıştır. Bu dönemde kadınların ilkokul eğitimi diğer dönemlerle karşılaştırıldığında farklılık göstermiştir. Çünkü 1876 yılında ilan edilen Kanûn-i Esâsî ile birlikte ilköğretim zorunlu hale gelmiştir. Anayasanın 15. Maddesi şu şekildedir: “Emr û tadrîs serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şart ile her Osmanlı umumi ve hususi tadrîse mezundur.” Bu madde ile eğitimde kız ve erkek öğrenciler için eşitlik sağlanırken ilgili kanuna uyarak her Osmanlı vatandaşı genel ve özel eğitim yapma konusunda izinli olmuştur. Ayrıca anayasanın 114. maddesi, “Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır” şeklinde olup ilköğretimin zorunlu olduğu kayıt altına alınmıştır.⁹¹

Bu zamana kadar kadınların eğitimi için birtakım adımlar atılmaya çalışılmış olsa da kayda değer bir başarı sağlanamamıştır. Fakat bu dönemde eğitim ile ilgili maddenin anayasada yer alması anayasayı hazırlayanların eğitime verdikleri değeri görme açısından önemlidir. Nitekim 1879 yılında maarif teşkilatı bünyesinde yapılan birtakım değişiklikler ve “Mekâtib-i Sıbyaniye Dairesi”nin kurulması devletin ilköğretim meselesini önemseydiğini göstermiştir.

Ancak eğitimdeki ilköğretim kademesinin iyileştirilmesi için ilköğretimin Osmanlı Devleti’nin tüm vilayet ve taşralarına yayılması, Taşra Maarif Teşkilatı’nın inşa edilmesi ve yönetimin etkili bir şekilde ilk öğretimle ilgili görevlerini layıkıyla yerine getirmesiyle mümkün olmuştur. Dönem itibarı ile ilköğretimde verilen eğitimin önemi daha iyi anlaşılmıştır. Çünkü orta ve yükseköğretim kurumlarının gelişimi ve kalitesi ilköğretimde verilen eğitimin nicelik ve niteliğine bağlı olduğu anlaşılmıştır.⁹²

Bu dönemde ilköğretim “Mekâtib-i Sıbyaniye” ve “Mekâtib-i İptidaiye” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mekâtib-i Sıbyaniye adı verilen okullarda eski yöntemlerle ve geleneksel yollarla eğitim verilmiştir. Bu okullar, Sultan II. Abdülhamid dönemi öncesi her köy ve mahallede bulunan sıbyan mektepleri idi. Devlet bu okulların, eğitim, bina ve öğretmen açısından yetersiz olduğunun farkındaydı. Fakat bu kurumu toptan ıslah etmek zordu. Çünkü toplumun belli kesimi bu okulları bu şekilde kabullenmiştir. Aynı zamanda

---

⁹¹ **Düstur**, Birinci Tertip, 7 Zilhicce 1293, IV, 1-10; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitap Yayınları, Bursa, 2000, 23-30.

⁹² Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, 66-67.

bu okulları ıslah etmek hem bu kesimin hem de ulemanın tepkisine yol açmıştır. Böyle bir tepki devletin zararına olacağından dolayı bu okulların eğitime devam etmesi için usul-i cedit programının ve din eğitiminin verilmesi şartıyla eklenmiştir.

Mekâtib-i İptidaiye ise dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde eğitim veren okullar olmuştur. Böylece ilköğretimde ikili bir sistem oluşmuştur. Bu sistemle sıbyan mektebi, geleneksel eğitimle devam ederken iptidai mektep ise yenilikçi eğitim sistemini benimsemiştir.⁹³

1882’de ilköğretimdeki bu ikili sistemin giderilmesi için ağırlık iptidai mekteplerine verilmiştir ve zamanla geleneksel eğitim veren sıbyan mektepleri yenilikçi (usul-i cedide) mekteplere dönüşmüştür. İptidailerde verilen derslere bakıldığında “Elifba, Kur’an-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, İmla, Kıraat, Sarf-ı Osmanî, Hesap, Hüsnühat” olarak belirlendiği görülmüştür. İlk başlarda iptidai mekteplerinin son sınıflarında Osmanlı tarihi ve Osmanlı coğrafyası dersi verilirken 1904 yılında kurulan komisyon bu dersleri kaldırmıştır. Bu mekteplerin öğretmenleri, darülmualimin mektebinin darülmualimin-i iptidai bölümünden mezun olan kişilerin sınava tabi tutulmasıyla alınmıştır.⁹⁴

Dönemin ilköğretim eğitim düşüncesine bakıldığında, önceliğin Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelere verilerek cehaletin ortadan kaldırılmasına çalışıldığı görülmektedir. Fakat aynı zamanda eğitim sisteminde İslamcılığın yanında Osmanlılık politikası da hâkim olmuştur. Bu politikadaki amaç küçük yaşta çocuklara Osmanlılık şuurunu aşılaktır.⁹⁵

Sonuç olarak, Sultan II. Abdülhamid döneminde ilköğretime büyük önem verilmiştir. Gerek Mekâtib-i Sıbyaniye’nin ıslah edilmeye çalışılması gerekse Mekâtib-i İptidai’nin bütün ülke içinde yaygınlaştırılması ve denetimlerinin artırılması bu önemi göstermektedir. Yapılan tüm bu çabalar sonucunda ilköğretim düzeyindeki eğitimde önemli sonuçlar alınmıştır. Fakat malî imkânsızlıklar, öğretmen azlığı ve halkın yeniliğe karşı tutumu nedeniyle çıkarılan nizamnamelerdeki kararlar kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidememiştir.

⁹³ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, 68-70.

⁹⁴ Cezmi Eraslan (Ed.), **Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim**, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2017, 22-29.

⁹⁵ Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, 69-70.

2.1.2. Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mektepler

2.1.2.1. İptidai Mektepleri

İstanbul'da ilk "nümûne iptidai" 1872 yılında Nuruosmaniye Camii içinde açılmıştır. Bu mektebin yeni eğitim usulünü hazırlayan ve denetleyen Selim Sabit Efendi olmuştur. Bu mektepteki uygulamalar olumlu sonuç verince iptidailerin sayılarının artırılmasına karar verilmiştir. Fakat 1876 yılına gelinceye kadar iptidai okulların sayısı üç mekteple sınırlı kalmıştır.⁹⁶

Dönemin iptidai mekteplerinin ders programı ise şu şekildedir;

"Kur'an-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, Kavaid-ı İmla (imla kuralları), Hesap, Tarih, Coğrafya, Kıraat-ı Türkî (Türkçe okuma), Sülûs (yazı)." 1882-1883 tarihlerine gelindiğinde bu derslere ek olarak Elifba-yi Osmani, Malumat-ı İptidaiye, Tadaad ve Terkim (sayma ve yazma), Sarf-ı Osmanî (Osmanlıca bilgisi) gibi dersler okutulmuştur.⁹⁷

Bu okulların masraflarının nasıl karşılanacağı Takvim-i Vekayi gazetesinde belirtilmiştir. Masraflar vakıflardan, avarız vergisinden, fitra ve kurban derilerinden alınacak bunlar da yetmez ise mahalle ve köy ahalisine başvurulacaktı.⁹⁸

İptidai mekteplerinin masraflarının halka yüklenmesi okulların yayılmasını engellemiştir. Zaten kız çocuklarını okutmaya karşı olan halk bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. 1876 yılı itibarı ile ülke çapında ilköğretim düzeyinde eğitim yapan 290 mektep tespit edilmiştir. Ancak bu okulların kız ve erkek öğrenci dağılımı hakkında bilgi bulunamamıştır.⁹⁹

Genel olarak iptidai mekteplerine bakıldığında; 1881 yılında İstanbul'da 95 kız iptidai mektebinde 3819 kız çocuğunun eğitim gördüğü kayıt altına alınmıştır. 1885-1886 yılına gelindiğinde ise iptidailerde sayıca bir azalma olmuştur. 1906-1907 yıllarına gelindiğinde ise resmî ve hususî toplam kız iptidaisi 349 olmuştur.

Aynı dönemde karma eğitim veren iptidailer de vardır. Yukarıdaki tarih aralığında da görüldüğü üzere iptidailerin dönem içinde sayı bakımından arttığı ya da azaldığı yıllar

⁹⁶ Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, 70.

⁹⁷ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, 5-6.

⁹⁸ Takvim-i Vekayi, 27 Cemaziyelahir 1289, 2-3.

⁹⁹ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, 6.

olmuştur. Okul sayılarındaki bu düzensizliğin nedeni, kızların eğitim görmesinin millet tarafından kavranmaması ve talep edilmemesi olmuştur.¹⁰⁰

2.1.2.2. Ortaöğretimler

2.1.2.2.1. Kız Rüştîyeleri

Kızlar için ortaöğretim imkânı ilk olarak Tazminat döneminde ortaya çıkmıştır. 1858 tarihli tezkirede ülkenin kalkınması ve ayakta durabilmesi için eğitimin gerekliliğinden ve kızlar için rüştîyelerin açılması lüzumundan bahsedilmiştir. Böylece ilk rüştîye 1859 tarihinde İstanbul'da eğitime başlamıştır.¹⁰¹ Bu tarihten sonra rüştîye mektepleri için genellikle kullanılmayan eski sıbyan mektepleri, bazı boş müstakil evler ve konaklar tahsis edilmiştir. Ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde kız rüştîyeleri için yeni binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece kız rüştîye mekteplerinde artış görülmüştür. Mekteplerdeki artışın bir başka nedeni ise dönem itibarıyla özel okulların aktifliği ve sayılarının artmasıdır.

1877 yılında İstanbul'daki kız rüştîyelerine bakıldığında; Sultanahmet, Eyüp, Şehzade, Atpazarı, Gülfemhatun, Atik Ali Paşa, İbrahim Paşa, Üsküdar ve Aksaray kız rüştîyesi eğitim vermiştir.¹⁰² 1889 yılında ise bu mekteplere yenileri eklenmiştir. Bu mektepler; Küçük Mustafa Paşa, Beşiktaş, Mirgün, Üsküdar, Fındıklı ve Eyüp kız rüştîyeleridir.¹⁰³

Rüştîye mektepleri ilk sıbyan mekteplerinin üst sınıfı olarak düşünülerek açılmıştır. Fakat Rüştîye mekteplerinin eğitim düzeyi genel olarak değerlendirildiğinde ortaöğretimin en alt düzeyindedir.¹⁰⁴

Bu dönemde artık 1869 Maarif Nizamnamesi dönemin ihtiyaçlarına cevap vermediği için 1881 yılından itibaren ihtiyaçlara binaen yeni programlar hazırlanmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra ihtiyaçlar doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır. 1892 yılında ise rüştîyeler için önemli bir değişikliğe gidilerek rüştîyeler idadiler (dönemin lise seviyesindeki mektepleri) ile birleştirilmiş ve eğitim süresi 3 yıl olmuştur. Fakat ülkenin

¹⁰⁰ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, 8-9.

¹⁰¹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000- M.S 2015**, 164-165; Niyazi Berkes ilk kız rüştîyesinin 1862'de açıldığını ifade etmektedir. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, 226.

¹⁰² Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, 10-11.

¹⁰³ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1306, 404.

¹⁰⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-MS. 2015**, 148-149.

çeşitli yerlerinde 4 yıl eğitim veren rüştiyeler de eğitime devam etmiştir.¹⁰⁵ Başkent dışındaki kız rüştiyelerin durumu incelendiğinde ise; Halep, Edirne, İzmir, Ankara, Manisa, Sivas, Trabzon, Şam-ı Şerif (Şam), Konya, Mamüretü-l Aziz, Bursa gibi vilayetlerde kız rüştiyeleri bulunduğu görülmüştür.¹⁰⁶

Bazı vilayetlerde halkın kız rüştiye mekteplerinin açılması doğrultusunda talepleri olduğu görülmüştür. Mesela 1887 tarihli bir belge Sivas ahalisinin kızlara ait bir rüştiye mektebinin yapılmasını talep ettiği görülmüştür.¹⁰⁷

Sultan II. Abdülhamid dönemi kız rüştiyelerine bakıldığında iptidai ve rüşdi sınıfları olarak 6 yıl eğitim vermiştir. Kız rüştiyelerinin ders programına bakıldığında ise tablodaki derslerin olduğu görülmektedir.¹⁰⁸

Tablo 1
Sultan II. Abdülhamid Dönemi Kız Rüştiyeleri Ders Programı

DERSLER	SINIFLAR					
	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Elifba ve Sözlü Malumat	18	0	0	0	0	0
Tevcidli Kurân-ı Kerîm	4	6	5	3	2	1
Dini İlimler	0	2	2	2	2	2
Kıraat	4	4	4	2	1	1
İmlâ	4	4	3	2	1	1
Kitabet	0	0	0	0	1	1
Osmanlı Lisanı Kaideleri	0	0	2	2	1	2
Arapça	0	0	0	0	2	2
Farsça	0	0	0	0	1	1
Hüsnühat	0	2	2	1	1	1

¹⁰⁵ Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri”, **Türkler**, XV, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 56.

¹⁰⁶ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1316, 420.

¹⁰⁷ Sivas Vilayeti Maarif Müdürlüğünden Sadrazamlığa gönderilen 12 Haziran 1312 (24 Haziran 1896) tarihli tezkire, BOA. Y.E.E. 131-24.

¹⁰⁸ Uğur Ünal, **II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, 18-19.

Eşya Dersleri ve Nafia Bilgileri	2	2	2	1	1	1
Ev İdaresi	0	0	0	2	2	2
Ahlak	0	0	0	1	1	2
Hıfzıssihha	0	0	0	0	1	1
Hesap	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	0	0	0	2	2	2
Tarih	0	0	0	2	2	1
El Hüneleri	2	2	2	2	2	2

Kaynak: Uğur Ünal, 2015: 18-19

* Dönemin kız rüştiyelerinde okutulan derslerin içeriği çıkarılmıştır.

Tablo 2

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Erkek Rüştiyelerin Ders Programı

DERSLER	SINIFLAR		
	1.	2.	3.
Tecvitli Kur'an-ı Kerim ve Dini İlimler	3	3	3
Türkçe	6	5	3
Ahlak	1	1	0
Arapça	2	2	2
Farsça	0	2	2
Fransızca	0	0	3
Hesap	2	2	2
Hendese	0	0	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	0	2	2
İlm-i Eşyâ	1	1	1
Hıfzıssihha	0	0	1
Hüsnühat	2	1	1
Resim	1	1	1

Kaynak: Uğur Ünal, 2015: 18-19

* Dönemin erkek rüştiyelerinde okutulan derslerin içeriği çıkarılmıştır.

Tablolardaki verilerden hareketle kız ve erkek rüştiyelerindeki eğitim ve dersler karşılaştırıldığında ilk önce rüştiyelerin eğitim süreleri dikkat çekmiştir. Kız rüştiyelerinin 6 yıl, erkek rüştiyelerinin ise 3 yıl eğitim verdiği görülmüştür. Her iki rüştiye üç yıllık

programına bakıldığında kız rüştiyelerinin erkek rüştiyelerinden 11 saat daha fazla eğitim aldıkları görülmüştür. Ayrıca okutulan dersler incelendiğinde ise kız rüştiyelerinde erkek rüştiyelerinden farklı olarak El Hünelerleri, Ev İdaresi, İmlâ, Kitabet, Kıraat ve Osmanlı Lisanı Kaideleri dersleri okutulmuştur. Erkek rüştiyelerinde ise farklı olarak Fransızca, Resim ve Hendese dersleri okutulmuştur. Bu karşılaştırma ile kız rüştiyelerinde daha yoğun bir eğitim yapıldığı ve ağırlıklı olarak ev idaresi ve el işleri derslerinin okutulduğu görülmüştür. Dönemsel olarak derslerde değişikliğe gidilmiştir. Özellikle Türkçe derslerine her dönem ağırlık verilmiştir.

Kız rüştiyelerinde görev yapan öğretmenler incelendiğinde ise ilk açılan kız rüştiyesinde 3 öğretmen görev yapmıştır. Bu öğretmenlerin 2'si erkek, 1'i kadındır (nakış eğitimi vermiştir). Mektep ilk açıldığında kadın öğretmen eksikliği olmuştur. Bu eksikliğin giderilmesi için 1869 Nizamnamesi çerçevesinde Dârülmuallimatların açılması kararlaştırılmıştır.

Bu mekteplerde ilk kadın yönetici 1871-72 tarihlerinde Fatma Hanım olarak karşımıza çıkmıştır. Fatma Hanım, Beşiktaş'ta bulunan İnas Kız Rüştiye Mektebinde okulun müdiresi olarak görev yapmıştır.¹⁰⁹ 1873 yılında ise kadın öğretmenler ilk kez kız rüştiyelerinde nakış dersi dışında farklı derslere girmiştir.¹¹⁰

Dönem itibarıyla devlet, kız rüştiyelerinde görev yapan kadın öğretmenleri çeşitli şekillerde ödüllendirmiştir. Örneğin Halep İnas Rüştiye Mektebinde görev yapan Huriye Hanım ve Ayşe Hanım'a şevkat nişanı verilmiştir.¹¹¹ Bir başka dikkat çeken örnek ise 1881 yılında Beşiktaş İnas Rüştiye Mektebinde görev yapan Mevhibe Hanım ve Aişe Hanım ödül töreninde konuşma yapmışlar ve bu yapılan konuşma kadınlar tarafından yapılan ilk konuşma olmuştur.¹¹²

Rüştiye mektepleri genel olarak değerlendirildiğinde, 1869 Nizamnamesi'nden itibaren dönem içerisinde çeşitli değişimlere uğramıştır. Belirli dönemlerde rüştiye mekteplerine alternatifler düşünülerek diğer eğitim kademeleriyle birleştirilmiş, zaman zaman eğitim süresi kısaltılıp uzatılmıştır. Mesela 1892 yılında rüştiye mektepleri idadiler ile birleştirilmiştir. Eğitim süresi ise 3 yıla indirilmiştir. Fakat diğer rüştiyeler de tamamen

---

¹⁰⁹ Sadarettin Dahiliye Nezaretine gönderilen 5 Nisan 1326 (18 Nisan 1872) tarihli tezkire, BOA. DH. MUI. 87-18.

¹¹⁰ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, 10.

¹¹¹ Maarif-i Umumiye Nezaretinden Sadarete gönderilen 2 ve 6 Muharrem 1323 (9 ve 15 Mart 1905) tarihli tezkireler, BOA. İ.TAL-1323-R-096.

¹¹² Mahmut Cevat İbnü's Şeyh Nafi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, 191.

kapatılmamış eğitime devam etmişlerdir.¹¹³ Genel olarak Sultan II. Abdülhamid döneminde rüştiyelerin her ne kadar tüm vilayetlerde açılması amaçlansa da ağırlıklı olarak İstanbul'da kız rüştiyelerinin faaliyette olduğu görülmüştür. Bu mekteplerde kız öğrencilere orta öğretim seviyesinde eğitim alma fırsatı sağlanmıştır. Böylece kadınların eğitim sahasında varlığı hissedilmeye başlanmıştır. Dönem itibarıyla kız rüştiye mekteplerinin amacı ise iyi bir eş ve anne olmaları için eğitim almaları olmuştur.

2.1.2.3. Mesleki Eğitim Veren Mektepler

Kadınlara mesleki anlamda eğitim verilmesi ilk olarak Tanzimat döneminde dile getirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde ise bu çerçeve genişletilerek sanayi dallarında da eğitim alma imkânı sağlanmıştır.

2.1.2.3.1. Kız Sanayi Mektebi

Bu mektebin kuruluş amacı, kadınların el becerilerini geliştirmek ve aynı zamanda bu yönde ekonomik bir gelir sağlanması olmuştur. Kuruluş tarihiyle ilgili iki farklı bilgi bulunmaktadır. İlk olarak rüştiye mektepleri içerisinde değerlendirilmiş ve kuruluş tarihi olarak ise 1859 yılı temel alınmıştır. Rüştiye mektebinin içinde değerlendirilmesinin sebebi ise nakış derslerinin bu mekteplerde verilmesinden ötürü kadınların teknik eğitiminin başlangıcı olarak kabul edilmesi olmuştur. Kız sanayi ve kız rüştiye mekteplerinin ders programlarına bakıldığında da pek farklılık olmadığı görülmüştür. Tek farklılık eğitim süresi olmuştur. Kız sanayi mektepleri 7 yıl eğitim vermiştir. Diğer bir bilgi ise Mithat Paşa'nın, ordunun dikim ihtiyacının karşılanması ve özellikle öksüz kızlar için 1864 yılında açılan ıslahhanenin tarihi kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra Tophane Nezaretine bağlı Yedikule'de kız sanayi mektebi olarak dikimhane kurulmuştur. Fakat bu mektep uzun soluklu olmamış ve 1884 yılında kapatılmıştır.¹¹⁴ Mektebin kuruluş tarihi daha çok ikinci bilgiye dayandırılmıştır. Meşrutiyet'in ilanına kadar bu mektepler ıslahhane olarak adlandırılmış, Meşrutiyet'in ilanından sonra ise sanayi mektebi olarak adlandırılmıştır.¹¹⁵

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde Dersaâdet'te 3 kız sanayi mektebi açılmıştır. Bunlar; 1878 yılında eğitime başlayan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, 1879'da Aksaray'daki Kız Sanayi Mektebi ve 1882-83'de Cağaloğlu'ndaki Kız Sanayi Mektebidir. Bu mekteplerde verilen eğitim yöntemlerinde sarayda verilen nakış ve müzik

¹¹³ Keçeci Kurt, *Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe*, 97.

¹¹⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2015*, 170-172.

¹¹⁵ Yaşar Semiz, Recai Kuş, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2004, 275.

derslerinden örnek alınarak müfredat hazırlanmıştır. Bu da bize kız sanayi mektepleri ile ev içi eğitim arasında bir devamlılığının olduğunu göstermiştir.¹¹⁶

1884 yılında İstanbul'da kurulan kız sanayi mektebinin nizamnamesine bakıldığında;

Dersâdet'te kız sanayi mektebi esasen nehari olarak te'sis ve küşad olunmuş olduğu halde talibatın gerek ta'allümce gerek iktisab-ı sanatça daha ziyade istifade etmeleri ve bu vesile ile zuafa-yı tebaa kızlarıyla yetimelerin saye-i merhamet-vaye-i hazret-i hilafet penahide infak ve iksâlarıyla sefaletten kurtarılmaları zımında fukara evladından ve yetimelerden alınmak üzere ellisinin leyli ve ellisinin dahi nehari itibarıyla mektebin leyliye tahviline irade-i isabetade-i cenab-ı padişahî şeref müteallik buyrulması üzerine Ticaret ve Ziraat nezareti tarafından kaleme alınmış olan nizamname layihası Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde tedkik ve ta'dil ve heyet-i umumiyesince dahi tashih ve tezyil olunarak nüsha-i mübeyyizesi esbab-ı mucibe mazbatasıyla leffen arz ve takdim kılınmış olmakla layiha-i mezkurenin meriyet ahkamı hakkında her ne veçhile emr u ferman-ı maali unvan-ı hazret-i cihanbani şeref sünuh ve sudur buyrulur ise hükm-i alisi icra olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim olundu efendim. Fi 16 Recep sene 1301 ve fi 30 Nisan sene 1300¹¹⁷.

Bu nizamname ile 1884 yılında açılmış olan kız sanayi mektebinin esas olarak gündüz eğitimi veren bir kurum olduğu vurgulanmıştır. Mektebin eğitim amacı sanat kazanımı konusunda kız çocuklarının eğitilmesidir. Fakat mektepte eğitim alan yetim ve fakir kız çocuklarının mektebe gelip gitmesi zor olduğunda yatılı bir kısım açılması gerektiği Nezaretten Sadarete belirtilmiştir. 50 kişilik yatılı bölüm fakir ve yetim kız çocukları için tahsis edilirken, gündüz kısmında ise fakir ve zengin kız çocuklarına ayırt etmeksizin eğitim verilmiştir. Böylece bu nizamname ile sosyal devlet anlayışı ve kız çocuklarının eğitimi için kolaylıklar sağlandığı görülmektedir.

Nizamnamenin 1. maddesinde “Kız Sanayi Mektebi Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Nezaretinin taht-ı idaresinde bulunmak üzere etfal-i inasın iktisab-ı hüner ve malumat

---

¹¹⁶ Elif Ekin Akşit, **Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2005, 73-76.

¹¹⁷ Kız Sanayi Mektebi'nin Teşkiline Dair 14 Nisan 1300 (26 Nisan 1884) Tarihli Nizamname, BOA. A. {DVNSNZAMd. 1, 68.

eylemeleri maksadıyla teşkil olunmuştur” ibaresiyle mektebin bağlı olduğu nezaret belirlenmiş ve kız çocuklarının sanat öğrenmesi maksadıyla kurulduğu belirtilmiştir.¹¹⁸

Mektebin ders programına bakıldığında ise tablodaki derslerin verildiği görülmektedir.¹¹⁹

Tablo 3
Kız Sanayi Mektebi Ders Programı

Sınıf	İlmi	Sanat
I. Sınıf	Usul-i Cedide Veçhile Elif Ba, Kuran-ı Kerim	Dikiş, El Örmesi
II. Sınıf	Akâid-i Diniye, Risâle-i Ahlak	Nakış, Kasnak, Resim
III. Sınıf	Muhtasar Kavâid-i Osmaniye, Yazı ve İmla, Muhtasar İlm-i Hesab	Kanave, Biçim, Resim
IV. Sınıf	Muhtasar Tarih ve Coğrafya Malumat-ı Nafia, Yazı ve İnşa	Çiçek, Biçim, Dikişin Enva-ı
V. Sınıf	İlm-i Tedbir-i Menzil, Hıfz-ı Sıhhat	Dikiş ve Resim, Biçmek Enval

Kaynak: Nizamname, BOA. A. 14 Nisan 1300 {DVNSNZAMd. 1, 64.

* Kız Sanayi Mektebi'nin teşkiline dair nizamname doğrultusunda dönemin kız sanayi mekteplerinde okutulan ders programı ile ilgili bilgi elde edilmiştir.

İş bu cetvelde gösterilen el işleri sırasında “süzeri, oya, yazma” gibi kızlara mahsus sanayi-i kadime-i osmaniyye icra edilecek ve üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfta bulunan talebâta piyano (kız öğrenciler için piyano dersi) ve musiki-î Osmanî talim ettirilecektir.

Tablodan hareketle kız sanayi mekteplerinde eğitim süresi 5 yıl olmuştur. Kız sanayi mekteplerinde hem ilmî hem de sanat dersleri verilmiştir. Sanat derslerinin ağırlıklı olarak el işiyle alakalı olduğu görülmüştür. Fakat sanat dersi sadece el işi ile sınırlı kalmamış musiki alanında da eğitim verilmiştir. İlmî derslere bakıldığında ise hem pozitif hem de dinî ilimlerin verildiği anlaşılmaktadır.

Kız sanayi mekteplerindeki öğrencilerin eğitimlerini teşvik etmek için başarılı öğrencilere, nizamnamenin yedinci faslında mükâfat ve mücazat kısmında ki 18. maddesinde şahadetname ve hediye verileceği belirtilmiştir.¹²⁰

Genel olarak Sultan II. Abdülhamid dönemindeki gündüzlü ve yatılı kız sanayi mekteplerine bakıldığında kuruluş amacının özellikle öksüz ve fakir kız çocuklarına el işi

¹¹⁸ Kız Sanayi Mektebi'nin Teşkiline Dair 14 Nisan 1300 (26 Nisan 1884) Tarihli Nizamname, BOA. A. {DVNSNZAMd. 1, 64.

¹¹⁹ Kız Sanayi Mektebi'nin Teşkiline Dair 14 Nisan 1300 (26 Nisan 1884) Tarihli Nizamname, BOA. A. {DVNSNZAMd. 1, 64.

¹²⁰ Kız Sanayi Mektebi'nin Teşkiline Dair 14 Nisan 1300 (26 Nisan 1884) Tarihli Nizamname, BOA. A. {DVNSNZAMd. 1, 65.

becerisi kazandırmak ve bu el işi becerileri ile üretici pozisyonunda para kazanmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

Bu hususta İkdam gazetesinde “Kadınlarımız” başlığıyla bir yazı kaleme alınmış ve bu yazıda özetle, kadınlarımızın ekonomik ve politik bilimlerden hissedar edilmelerinin medeniyetin gereklerinden olduğunu söyleyerek Maarif Nezaretinin dikkati çekilmek istenmiştir. Ortaya koyulan düşünce ilk etapta bazı çevrelerce garip karşılanırsa da diğer taraftan da hüsn-i kabul görmüş ve hatta karşı gazeteler ve Bulgaristan’da yayımlanan İstriplanya gazetesi de takdir edici yayınlarda bulunmuştur. Bu yayında şöyle denilmiştir:

Ekonomik ve politik bilimlerin kadınlarımız tarafından tahsili gerektiği sonucunu doğuran sebepler, hali hazır yaşantı ve geçimlerinden ortaya çıkmış değildir. Bizim o düşüncelerimizi yazmaktan asıl maksadımız ekonominin, çocukları terbiye ilmine giren yönünü izah olmuştur. Kadınların bir milletin çocuklarının başlarında dünyanın servet ve kazancına bağımsız olarak günlük tatbikatlarla kâr ve zararı anlaşılan ekonomik kurallardan bir kadının habersiz kalması asla uygun görülemez.¹²¹

Dönem itibarıyla yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı kız sanayi mekteplerinin yatılı kısımları zaman zaman kapatılmıştır. Devlet olabildiğince bu mektepteki ihtiyaçları karşılamaya çalışsa da çoğu zaman mektebin ihtiyaç duyduğu el işi malzemelerini karşılamakta yetersiz kalmıştır.

2.1.2.3.2. Dârümuallimat (Kız Öğretmen Okulları)

Öğretmenlik insanlık tarihinin en eski mesleklerinden birisidir. Osmanlıda öğretmen yetiştirme gayesi Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar uzandığı görülmüştür. Ciddi anlamda öğretmen okulları Osmanlı topraklarında 1870 yılında açılmıştır. Bu mekteplerde kadın öğretmen yok denecek kadar azdır. Fakat Osmanlı eğitim tarihine bakıldığında öğretmenlik mesleği kadınlar için ilk kez 1870 tarihinde başlamamıştır. Türk eğitim tarihinde çok eski zamandan itibaren bilgili, hafız kadınlar buldukları mahallelerde erkek ve kız çocuklarına eğitim vermişlerdir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde kız mekâtib-i sıbyaniye ve rüştiyesine muallim yetiştirmek için Dârümuallimat mekteplerinin açılacağı belirtilmiştir. Kadın öğretmen azlığı 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde de belirtilmiştir. Nizamnamede kız çocuklarının eğitimi üzerinde durulmuş ve kadın öğretmen sayısının artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Kadın

---

¹²¹ İkdam, “Mülâhaza: Kadınlarımız”, 5 Eylül 1895, 1.

öğretmen sayısı artana kadar bu mekteplerde yaşlı, çirkin ve iyi ahlaklı erkek hocalardan seçilmesine özen gösterilmiştir.¹²²

Mektebin açılış amacı kız sıbyan ve rüştiye mekteplerine ivedilikle kadın öğretmenler yetiştirmektir. Kadınların yeteneklerine göre sıbyan ya da rüştiye mektepleri öğretmenliğine kayıt yapılacağı ifade edilmiştir. Bu hususta Meclis-i Kebîr-i Maarife başvuru yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Sıbyan mektebi öğretmenliği bölümünün eğitim süresi 2 yıl iken rüştiye bölümünün ise 3 yıldır. Mektebe devamlılığın olması için devlet okula devam eden kadın öğrencilere 1. sınıfta ayda otuz, 2. sınıfta atmış kuruş burs vermiştir. 1870 yılında ise yayınlanan ilanda Dârümuallimat'a alınacak öğrencilerin yaş sınırı "13 yaşından aşağı ve 35 yaşından yukarı olmamaları" olarak belirlenirken mektebe öğrencilerin sınav ile alınacağı belirtilmiştir.¹²³

Öğrenciler arasında yaş aralığının fazla olması dikkat çekicidir. Bunun sebebine bakıldığında ise kız rüştiye mekteplerine acil kadın öğretmene ihtiyacın olması ve ilk kız rüştiyelerinden mezun olanların hepsinin Dârümuallimat mekteplerine başvuru yapabilmeleri içindir.

Sıbyan mektebi öğretmenliği bölümünün ders programına genel olarak bakıldığında;

"Mebadi-i Ulûm-ı Dinîye (Din Bilgisine Giriş), Kavaid-i Lisan-ı Osmani ve Kitabet (Türkçe Dilbilgisi ve Yazı), Usul-ı Talim (Öğretim Metodu), Risale-i Ahlak (Ahlak Bilgisi), Hesap ve Defter Tutma Usulü, Tarih-i Osmani ve Coğrafya, Malumat-ı Nafia (Bayındırlık Bilgileri), Musiki, Dikiş ve Nakış." Ayrıca ders programında her cemaatin kendi lisanı ders olarak okutulacaktır.

Rüştiye mektebi öğretmenliği bölümünün ders programına genel olarak bakıldığında;

"Mebadi-i Ulûm-ı Dinîye, Kavaid-i Lisan-ı Osmani ve İnşa, Arabî ve Farisî, Her Cemaatin Kendi Lisanı, İlm-i Ahlak, Tedbir-i Menzil Tarih ve Coğrafya, Mebadi-i Ulûm-ı Riyaziye ve Tabî'ye, Resim, Musiki, Envâ-i Ameliyat-ı Hıyâtiye."¹²⁴

Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar genel olarak bu ders programı ile müfredat devam etmiştir.

¹²² Süleyman Tenger, *Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi Din Eğitimi ve Öğretimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 84; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, 10.

¹²³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S.2015*, 185-186.

¹²⁴ Mahmut, Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, 438-439.

Sultan II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında Dârümuallimat mektepleriyle ilgili bazı istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Dönem itibarıyla yaşanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı devlet içinde büyük tahribata yol açmış ve Rus işgaline uğrayan Osmanlı topraklarından İstanbul'a gelen büyük göç dalgalarından dolayı istenilen düzeyde bir eğitim yapılamamıştır. Nitekim savaş nedeniyle Dârümuallimatlarda iki yıl eğitime ara verilmiştir. Savaş sonrası ise Dârümuallimatın eğitim hayatına bakıldığında 1878-79 (yılları arasında 46 öğrencisi vardır.), 1879-80 (25), 1880-81 (16), 1881-82 (62) eğitim öğretim yıllarında mektebin aktif olması ve öğrencisinin olmasına rağmen mezun öğrenci verilememiştir.¹²⁵

Sultan II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında Dârümuallimatların genel tablosunun böyle olmasına rağmen durumun değişmesi için sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olunmuştur. Dârümuallimatların daha etkin ve ülke içinde daha fazla olması için dönemin İkdâm gazetesinde bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda “özellikle bir şeyi bilmenin elbette bilmemekten üstün olması gerçeği meydanda buldukça kadın öğretmen okulları ve sair kadın mekteplerinde ibkâr-ı marifetini bu bilimlerin faydalarından mahrum bırakmak korkunç bir son olacaktır” ifadeleri dile getirilmiştir.¹²⁶ Sultan II. Abdülhamid döneminde mektebin ders programı şu şekildedir.¹²⁷

Tablo 4

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Darümuâllimat Okulu Ders Programı

I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf
Ulûm-ı Diniye	Arabî	Arabî
Kıraat-i Türkiye	Farisî	Farisî
Arabî	Coğrafya	Hesap
Farisî	Hesap	İmlâ
Lisan-ı osmanî	Tarih-i osmanî	Coğrafya
İmlâ	İnşâ	Tarih-i osmanî
Hesap	Türkî kavaid	Rik'a
Resim	İmlâ	Makine
Sülüs	Sülüs	

¹²⁵ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, sene 1293, 140.

¹²⁶ İkdâm, “Mülâhaza; Kadınlarımız”, 5 Eylül 1895, 1.

¹²⁷ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1299, 260.

Rik'a	Rik'a	
Dikiş	Resim	
	Makine	

Kaynak: Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, 1299, 260.

*1299 tarihli salname doğrultusunda II. Abdülhamid dönemindeki darülmüâllimat okulunda okutulan dersler ile ilgili bilgi elde edilmiştir.

Tablo incelendiğinde öğretmen okulu olmasına rağmen eğitim dersinin olmaması dikkat çekicidir. Eğitim dersinin müfredata eklenmesi 1879-80 tarihlerinde olmuştur. Bu Dârülmüâllimat mektebi için önemli bir husustur. İlk defa Dârülmüâllimat mekteplerine “usûl-i tedris (öğretim yöntemi)” dersi koyulmuştur. Bu dersin müfredata eklenmesi bize dönem itibarıyla Dârülmüâllimat mektebinin asıl amacının kavrandığını göstermiştir. Bu tarihten itibaren mektebe bu dersi vermesi için Aristokli Efendi atanmıştır. Fakat bu ders 1890 yılında kaldırılmıştır. Bu konuda 1890-91 tarihlerinde Münif Paşa'nın maarif nazırlığı döneminde Dârülmüâllimat mektebine fenn-i terbiye ve usûl-i tedris dersi yeniden konulmuş ve muallimliğine Ayşe Sıdıka Hanım atanmıştır. Usûl-i tedris dersinin müfredata konulması, gelişmesi ve kız çocuklarının eğitiminde Ayşe Sıdıka Hanım'ın önemi büyüktür.¹²⁸

1892 yılında ise özellikle 93 Harbi ve sonrası Darülmüâllimatlardaki eğitimin aksamasından dolayı mektep için hazırlık bölümü niteliğinde 6 senelik bir ihtiyat bölümü açılmıştır. İhtiyat bölümünün inas mektebine muallime yetiştirmek için Dârülmüâllimat programının ihtiyaca binaen müddet-i tahliyesinin altı seneden ibaret bulunmak üzere ibtidaî ve rüştiye kısmı da dahil olmak üzere 3 sene eğitim verileceği ve ders programının buna göre yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu ihtiyat bölümü rüştiyelere denk sayılmıştır ve mezun olan öğrenciler Dârülmüâllimat'a sınav ile alınmıştır. Ayrıca bu bölümde görev alacak öğretmenlerin maaşları da 3500 kuruş olarak belirlenmiştir.¹²⁹

1880'li yıllara kadar mektebin öğretmen kadrosu ağırlıklı olarak erkek hocalardan oluşmuştur. Var olan kadın öğretmenler ise gayrimüslimlerdir. Fakat 1880'li yıllardan sonra özellikle öğretmen kadrosu, sonra ise idareci kadrosunda kadın eğitimcilerin görev aldığı görülmektedir. 1881-82 tarihli devlet salnamesinde ilk kez Dârülmüâllimat

¹²⁸ Keçeci Kurt, **Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe**, 125-126.

¹²⁹ Maarif-i Umumiye Nezaretinden Sadarete gönderilen 3 Receb 1309 (2 Şubat 1892) tarihli tezkire, BOA, İ. DH -1263-99248.

mektebi müdürlüğüne idareci olarak bir kadın atanmıştır. Bu kişinin ismi Fatma Zehra Hanım olarak geçmektedir.¹³⁰

Genel olarak değerlendirildiğinde mektebin kuruluşundan (1873) 1911 yılına kadar toplam 731 kız öğrenciye öğretmen diploması verilmiştir ve birçoğu mesleğini icra etmiştir. Dârümuallimattan mezun olan öğrenciler rüştiye ve sıbyan mekteplerinde görevlendirilmiştir. Bunlardan biri Hamide Hanım'dır. Dârümuallimat mezunlarından olan Hamide Hanım 1879 yılında Üsküdar'da bulunan Gülfem İnas Rüştiyesine nakış öğretmeni olarak görevlendirilmiştir.¹³¹ Yine Dârümuallimat öğrencilerinden Refika Hanım ise İstanbul Dârümuallimat mektebinde musiki öğretmeni olarak görevlendirilmiştir.¹³²

Diğer görevlendirmeler ise; 1893 yılında Edirne, Adana, Üsküp Kız Sanayi Mektebine muallime tayin edilmiştir. Edirne İnas Mekteb-i Rüştiyesine el işi dersi için Sadiye Hanım, Üsküp ve Adana İnas Mekteb-i Rüştiyesi'ne yine el işi dersi için Naciye Hanım ve Huriye Hanım tayin edilmiştir.¹³³

2.1.2.3.3. Ebe Mektebi

Kadınlar sağlık konusundaki bilgilerini çevrelerinde bulunan kişilerden edinmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde ebelik 19. yüzyıl öncesinde nesilden nesile geçen sözlü ve geleneksel bilgilerle yapılmıştır. Sağlık konusunda kadınların devlet tarafından toplu olarak eğitilmesi ilk olarak Tanzimat döneminde dile getirilmiştir. 1826 yılında açılan tıphanede cerrahi dersinde ebelik eğitimi ilk başlarda erkek öğrencilere verilerek erkek ebeler yetiştirilmeye başlanmıştır. Fakat erkek öğrenciler için bu eğitimin hem dinen hem de ahlaken uygun olmadığı düşüncesiyle 1842 yılında hekimbaşı tıbbiye mektebinde kadınlar için ebelik eğitiminin verilmesi için devlete bir tahrir sunmuş ve kabul edilmiştir. Böylece bu tarihten itibaren kadın öğrencilerden ebe yetiştirilmeye başlanmıştır.¹³⁴

Tıbbiye mektebinde ebelik eğitimi iki Avrupalı kadın öğretmen tarafından haftada bir gün resim ve mankenler üzerinden anlatılarak yapılmıştır. Ders sırasında ebe kadınların yaptıkları mesleki tatbikatlarda erkek hocaların bulunması yasaklanmıştır. Fakat bazı dersler kadın öğretmen eksiliği yaşandığından dolayı erkek öğretmenler tarafından

¹³⁰ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1299, 260.

¹³¹ Darümuallimat Şahadetnamelilerinden Hamide Hanımın tayinine dair Maarif Dairesinden yazılan 20 Muharrem 1296 (14 Ocak 1879) tarihli İtimadname. BOA, MF.MKT. 59-109.

¹³² Maarif Nezaretinden Sadarete yazılan Selh-i Receb 1290 (1873) tarihli tezkire, BOA. A.} MKT.MHM.465-38.

¹³³ 3 Ağustos 1309 (15 Ağustos 1893) tarihli Meclis-i Maarif Mazbatası (İlan), BOA. MF.MK. 180-24.

¹³⁴ Keçeci Kurt, **Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe**, 159.

verilmiştir. Böylece ilk defa Müslüman genç kadınlar ebelik eğitiminde erkek öğretmenlerden ders almıştır.¹³⁵

1845 yılında ebe kursları ilk mezunlarını vermiştir. İlk mezun ebeler 10 Müslüman ve 26 Hristiyan kadın olmuştur. Öğrenciler diplomalarını padişah huzurunda almışlardır.

Genel olarak kursa öğrenci alınmasında okuma-yazma şartı aranmamıştır. 1895 yılından sonra ebeliğin özel hastabakıcılıkla ilgili olduğu bahsedilmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra ebelik eğitiminde okuma-yazma ve en az ilkokul mezunu olma şartı getirilmiştir. 1905 yılına gelindiğinde askerî ve mülkî tıbbiyeler Haydarpaşa'daki mekteplere taşınınca boş kalan binada "Kadırga Veladetnamesi" adı altında bir ebe mektebi açılmıştır. Doğum Serîrîyâtı (klinik) açılmasıyla ebe mektebinin temeli atılmıştır. Osmanlı devletinde ebe mektebinden mezun olan kadınlar mesleki eğitim alan ilk kadınlardır.¹³⁶

Ebe kursları sadece başkentle sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı burada yetişen ebeler ülke genelindeki eğitimli ebe ihtiyacını karşılayamamıştır. Ekonomik sebeplerden ve öğretmen eksikliğinden dolayı bu kurslar vilayetlere yayılmamıştır. Devlet çözümü vilayetlerdeki öğrencilerin başkentteki kurslara kendi imkânlarıyla gelip eğitim alabilme şeklinde bulmuştur. Fakat bu çözüm etkili olmamıştır.

2.1.2.4. Kız İdadileri

İdadi mekteplerinin açılması ilk olarak 1869 Maarif Nizamnamesi'nde ele alınmıştır. Fakat kadınlar için idadi mekteplerinin açılması Sultan II. Abdülhamid döneminde olmuştur. İlk kız idadi mektebi 13 Mart 1880 yılında Münif Paşa'nın Nazırlığı döneminde Babıali Caddesinde kiralanmış bir konakta eğitime başlanmıştır.¹³⁷

Mektebe başlangıçta talep az olunca öğrenci sayısının artırılması için dönemin gazetelerinde mektep ile ilgili bilgilendirici yazılar kaleme alınmıştır.¹³⁸

Mektebin ders programı şu şekildedir: "Ulûm-ı Diniye, Arapça, Farsça, Türkçe, Almanca, İngilizce, Hesap, Hendese, Cebir, Coğrafya, Tarih, Makine, Usul-i Defter, Malumat-ı Fenniye, Hikmet-i Tabiyye ve Kimya, Edebiyat ve Ahlak, Hüsn-i Hat, Resim, Mevalid ve Hıfzısıhha, Müzik ve Elişi."¹³⁹

¹³⁵ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, 18.

¹³⁶ Keçeci Kurt, *Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe*, 159-160.

¹³⁷ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1328, 336-344.

¹³⁸ Esmâ İğüs, *II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştîyeler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008, 65.

¹³⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 132.

Eğitim tarihinde kız idadileri, ilk defa lise düzeyinde eğitim verdiği için önemli bir yere sahiptir. Fakat uzun soluklu eğitim verememişti. 1892 yılında öğrencisinin az olmasından dolayı kapatılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDEN ÖNCE VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATI

Osmanlı Devleti'nde Müslüman kadınların çalışma hayatında etkin olması ve görünürlüğün artması özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında olmuştur. Fakat bu Müslüman kadınların bundan önceki dönemlerde çalışma hayatında yer almadığı anlamına gelmemektedir. Müslüman kadınların çalışma hayatına genel olarak bakıldığında özellikle 19. yüzyıla kadar kadınlar ürettiklerini pazar için değil ailesi için ürettiğinden çalışma hayatında görülmemişlerdir. Çünkü geleneksel Osmanlı aile yapısında Müslüman Osmanlı kadınlarının ekonomik geçimlerini sağlayanlar genellikle ataerkil zümre yani babalar, kocalar ve erkek evlatlar olmuştur.

Geçimleri erkekler tarafından karşılanmayan kadınlar zorunlu olarak birtakım “Kadın işi” olarak adlandırılan işlerde çalışma hayatında yer almışlardır. Kadın işi olarak adlandırılan bu işler ise “Bohçacılık, aşçılık, sütannelik, hizmetçilik, hasta bakıcılık ve çamaşırcılıktır.”¹⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde evinde birtakım elişi yapan, tarlada çalışan, evinde tezgâhlar kurarak ipekli ve yünlü dokuma ürünleri üreten kadınları, çalışan kadın olarak nitelendirilmemiştir. Kadınların çalışma hayatında görülmeye başlaması ve ön plana çıkması ancak 19. yüzyılın ortalarında mümkün olmuştur. Bu yüzyılla birlikte kadınlar çok farklı mesleklerde çalışmaya başlamıştır. Örneğin; değirmenci, terzi, kayıkçı, macuncu, sütçü, şerbetçi, fincancı, tülbentçi, bakkal, aşçı, keresteci, sebzeçi gibi. İfade edilen bu meslekler Osmanlı kadınlarının çalışma hayatında olduğunun bir kanıtı olmuştur. Bu döneme kadar Osmanlı toplumunda kadınların çalışma hayatı ile ilgili genel kanı Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na kadar aktif olmadığı yönünde olmuştur. Kadınların bu tarihten sonra eğitim, üretim ve daha birçok alanda var olma çabaları artmıştır. Kadınların çalışma hayatında aktif olmadığı kanısıyla toplumun belli bir kısmının kadına bakış açısı ise ekonomiye ve üretime katkısı olmadığı gibi kadın, evin ve erkeğinin yükü olarak görülmüştür. Böylece ortaya yanlış bir düşünce çıkmıştır. Bu düşüncenin oluşmasında toplumda çalışma kavramının devlet daireleri ile bağdaştırılması yatmaktadır. Devlete bağlı yerlerde çalışmayan kadınları çalışan kadın olarak nitelendirmemişlerdir. Hâlbuki

¹⁴⁰ Yavuz Selim Karakışla, “Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri”, **Tarih ve Toplum** 36, İletişim Yayınları, Ağustos 2001, 212, 29.

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi tarıma dayalı olmuştur. Bu temel unsuru Osmanlı Devleti'nde sırtlayan kesim ise Osmanlı ailesidir. Bakıldığında tarım ve üretim işlerinde ailenin tüm fertlerinin aktifliği dikkat çekicidir. Özellikle Anadolu'da tarlada yapılan çalışmalarda tüm yük kadınlarımızın omzunda olmuştur. Ayrıca kadın sadece tarlada, bağda ve bahçede çalışmakla kalmamış aynı zamanda evinde çocuklarıyla da ilgilenmek temel sorumlulukları arasında olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde kadın devletin kurulduğu ilk günden itibaren çalışma hayatında aktif bir rol üstlenmiştir.¹⁴¹

Kadınlar sadece çalışma hayatında, tarla ve tarım işlerinde yer almamış, zanaatkâr olarak da çalışma hayatında yer almışlardır. Kadınlar, özellikle büyük şehirlerde iplik işlerinde, halı ve ipek dokumacılığında ve nakış işlerinde de çalışmışlardır. Dokumacılık hususunda Osmanlı kadınlarının maharetleri, işledikleri şekil ve motifler dünyaca ün kazanan Osmanlı halısının temelini oluşturmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde klasik dönemde tarlada çalışan kadınlar, tarlada çalıştıkları müddetçe herhangi bir ücret almadan üretime katkılarından dolayı, çalışma hayatının içinde olmadığı doğal bir sürecin parçası olduğu düşünülmüştür. Aynı zamanda tarla vb. toprakla ilgili işlerde çalışan kadınlarımızın çalışan kadın olarak adlandırılmamasının bir başka sebebi ise bu kişilerin yaptığı faaliyetlerin arşiv belgelerinde yeteri kadar yer almaması olmuştur. Kadının çalışma hayatındaki aktifliğine dair rakamsal değerler oldukça azdır. Öyle ki kadınların nüfus sayımına katılması bile 19. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur.¹⁴²

Tanzimat dönemi kadınların çalışma hayatında farklı bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemle birlikte kadınlar, çalışma hayatına başlayarak hem içinde buldukları toplumda hem de bu toplum içinde kendi statülerini belirleyerek güçlendirmek istemişlerdir. Fakat bu hiç de kolay olmamıştır. Birçok güçlüklerle ve tepkilerle karşı karşıya kalınmıştır. Bir kadın için asıl mesele çalışma hayatında olmak ya da olmamaktan ziyade dönem itibarı ile asıl sorun çalışabilecek bir iş bulmaktır. Bu sorunlardan en önemlisi dinî hassasiyet konusudur. Kadınların erkeklerle aynı ortamda çalışması hoş görülmemiş ve tasvip edilmemiştir.¹⁴³ Kadınların çalışma hayatındaki bir başka engel teşkil eden konu ise gayrimüslimlere ait yerlerde çalışılmasına devlet tarafından izin verilmemesidir. Bu durumu devlet, yerel yönetimler eliyle engellemiştir. Örneğin; 19 Eylül

¹⁴¹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, 260-261.

¹⁴² Nurcan Önder, "Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü", **Çalışan Dünya Dergisi**, I, Temmuz-Eylül 2013, 37; Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, İmge Kitapevi, Ankara, 1997, 194.

¹⁴³ Kadir Yıldırım, **Osmanlıda İşçiler 1870-1922**, İletişim Yayınları, İstanbul, 85.

1898 tarihli bir arşiv belgesinde Müslüman kadınların Isparta şehrinde bulunan Hıristiyanlara ait evlerde ve dükkânlarda hizmetçilik ve halı dokuma işi yaptığı tespit edildiği ifade edilirken yerel yönetimin ivedilikle bu durumu engellemesi istenmiştir.¹⁴⁴

Genel olarak bakıldığında gayrimüslimlere ait yerlerde Müslüman kadınlar çalışmamaya gayret göstermiştir. Fakat maddi durumu ve olanaklarından dolayı bu gibi yerlerde çalışmaya mecbur kalmış kadınlar olmuştur. Osmanlı Devleti bu durumun farkına varıp bu konuya yasaklayıcı ve müdahaleci yaklaşmayıp bir çözüm yolu bulmuştur. Müslüman Osmanlı kadınlarının evlerine dokuma tezgâhları verilmiş ve tezgâh sayıları artırılarak kadınların kendi evlerinde üretim yaparak maddi kazanç elde etmeleri sağlanmıştır. Aynı zamanda Müslüman kadınların dokumacılık eğitimi alması için yerel yönetimler sorumlu kılınmıştır.¹⁴⁵

19. yüzyıl itibarıyla çalışan kadınların arşiv belgelerinde yer almaya başladığı görülmüştür. Belgelerde öğretmen kadınların atamaları dikkat çekicidir. Örneğin 28 Ekim 1815 tarihli bir belgede İstanbul'da Kumkapı Cerrah İshak Mahallesi'nde Hatice Hanım Vakfı Kız Mektebine Ayşe Hanım muallime olarak tayin edilmiştir.¹⁴⁶

19. yüzyılda arşiv belgelerinde kadınların çalışabileceği meslek kollarının çeşitlendiği de görülmüştür. Mesela değirmen sahibi hanımların varlığı bu belgelerde görülmektedir. 29 Ağustos 1805 tarihli belgede Hanife Hanım isimindeki kadının Beykoz'da bulunan bir değirmene ortak olduğunu ve bu değirmenin değerinin ise 750 kuruş olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁷

Belgelere geçmiş başka bir çalışan kadın grubu ise hamam sahibi kadınlardır. Bu müesseseye sahip kadınların çoğunlukla zengin ailelere mensup oldukları veya ileri gelen devlet adamlarının kardeşi, kızları veya eşleri olduğu görülmektedir.¹⁴⁸

Bir başka grup ise mukataa sahibi kadınlardır. Mukataa sahibi kadınlar mülkiyetlerinden senelik gelir elde etmişlerdir. Belgelere yansıyan mukataa sahibi kadınlar genellikle üst tabaka kişilerin eşleri, kızları ya da kız kardeşleridir. Örneğin; mukataa

---

¹⁴⁴ Dahiliye Mektubi Kaleminden Konya Vilâyetine gönderilen 6 Şevval 1316 (17 Şubat 1899) tarihli tahrirat, BOA. DH. MKT. 2179-9.

¹⁴⁵ Dahiliye Nezaretinden Konya Vilayetine yazılan 3 Mart 1315 (15 Mart 1899) tarihi tezkire. BOA. DH.MKT. 2179-9.

¹⁴⁶ Hatice Hanım Vakfı Mütevellisinin arzuhali üzerine yapılan 23 Zilhicce 1230 (26 Kasım 1815) tarihli mekteb muallimi teveihati, BOA. C.MF. 7-334.

¹⁴⁷ Cemaziyelevvel 1220 Tarihli Hücet-i Şer'î, Hücetin Başmuhasebeye kaydına dair Gurre-i Cemaziyelahir 1220 (1805) tarihli derkenar ve kayıt Tezkiresi, BOA. C.İKTS. 22-1061.

¹⁴⁸ Hatice Sultan Hazinedarı Fatma Hatun'un 29 Cemaziyelahir 1209 (21 Ocak 1795) tarihli arzuhali, BOA. C.SM. 102-5138.

sahibelerinden biri Reisülküttap Süleyman Fevzi Bey'in kızı Atiyetullah Hanım iken bir başka mukataa sahibi ise Mora valisinin zevcesi Habibe Hanım'dır.¹⁴⁹

19. yüzyılın başlarından itibaren kadınların çalışma hayatı bu şekilde şekillenmiştir. Osmanlı kadın tarihinin belirleyici unsurlarından biri olan Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanı ile birlikte kadın çalışma hayatı ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte kadınların bir mesleği icra etmesinin ilk adımı olan eğitim ön plana çıkmış ve bu hususta yeni eğitim kurumları giderek artmıştır. Bu artış özellikle Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında yaşanmıştır. Yeni bir eğitim anlayışı hayata geçirilmiş ve bu yönde eğitim kurumlarının sayısı artırılmıştır. Bu artışa bağlı olarak meslek sahibi kadın sayısında da meslek çeşitliliğinde de artış yaşanmıştır.¹⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin sosyal tarihinde kadınların eğitimleri ve çalışma hayatına dahil olma konusu modernleşme sürecinin önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. İkinci bölümde kadınlar için açılan mektepler ve bu mekteplerde aldıkları eğitim hakkında bilgi verilmiştir. Bu mekteplerden mezun olan kadınlar için bir meslek dalı olan öğretmenlik yolu açılmıştır. Osmanlı Devlet'inde ilk defa kadınlar Dâru muallimat diplomasını alarak öğretmenlik mesleğine başlamıştır. Böylece devlet kurumlarında maaşa bağlı devlet memureleri olmuşlardır. Memurelik için bir başka alan ise eğitim başlığında değinildiği gibi 1845 tarihinde ebelik bölümünden mezun olma hakkı kazanan Osmanlı kadınları, padişahın huzurunda diplomalarını alarak sağlık kurumlarında çalışmaya başlamasıdır. Böylece Osmanlı kadını önemli iki alanda varlığının görülmesi ile birlikte kamu kurumlarında çalışma hayatına dahil olmuştur.

3.1. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MEKTEPLERDE GÖREV YAPAN KADIN ÖĞRETMENLER

Kız çocuklarının eğitimi ile ilgili ilk adım Tazminat Fermanı ile birlikte atılmış olup Sultan II. Abdülhamid döneminde kız çocukları için eğitimde yeni bir dönem başlamıştır. II. Bölümde kız çocuklarının eğitimi üzerine durulmuş ve kız çocukları için açılan okullar hakkında bilgi verilmiştir. Bu başlık altında ise ilk olarak bu okullara atanan öğretmenler ele alınacaktır. Sultan II. Abdülhamid döneminde ilk kadın öğretmen atamaları 1876-1877 tarihlerinde yapılmıştır. Bu bilginin yer aldığı devlet salnamesinde Dâru muallimat mektebinde nakış dersi öğretmeni Hatice Hanım, musiki dersine ise Refika

¹⁴⁹ Maliyeden yazılan 14 Zilkade 1197 (25 Şubat 1784) tarihli tezkire, BOA. C.ML. 235-9850.

¹⁵⁰ Oktar Tiğince, **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**, Bilim Teknik Yayın Evi, İstanbul, 1998, 50-51.

Hanım'ın atandığı bilgisi yer almaktadır. Salnamede dikkat çeken bir başka kadın öğretmen ise gayrimüslim tebaadan Madam Armik'tir. Madam Armik Dâru muallimat mektebinde o dönemde okutulan Ulûm-ı Diniye ve Ahlak dersinin öğretmenidir.¹⁵¹

1880'li yıllarında Dâru muallimat mektebinde hem idarî kadroda hem de öğretmen kadrosunda kadın eğitimciler artmaya başlamıştı. 1879-1880 tarihinde İstanbul Dâru muallimat Mektebi'nin müdürlüğüne Fatma Zehra Hanım atanmıştır.¹⁵² Bu atama, kadın çalışma tarihinde önemlidir çünkü ilk defa bir kadın eğitimci müdürlüğe atanmıştır. 1882-1883 tarihinde ise aynı mektebin müdireliğine Refika Hanım atanmıştır.¹⁵³

1882-1883 eğitim-öğretim yılında İstanbul Dâru muallimat Mektebinin kadın öğretmen kadrosu şu şekildedir: Musikî dersini Tefrika Hanım, Rikâ dersini Besime Hanım, Dikiş ve Nakış dersini Hatice Hanım ve Tarih dersini ise Bakiye Hanım vermiştir.¹⁵⁴

1884-1885 tarihlerinde Dâru muallimat'ta görev yapan kadın öğretmenler ise şunlardır: Ulûm-ı Diniye dersinde Nakiye Hanım, Sülûs dersinde Hatice Hanım, Dikiş ve Nakış Biçki dersinde ise Refika Hanım görev almıştır.¹⁵⁵

1885-1886 tarihinde Dâru muallimat'ta görev yapan kadın öğretmenler: Tarih-i Osmanî dersi Nakiye Hanım, Musikî ve Resim dersi Refika Hanım, Nakış, Biçki ve Dikiş dersi Hatice Hanım, Muavene dersi Servet Hanım ve Rika dersi Seniye Hanım tarafından verilmiştir. 1885-1886 tarihli salnamede mektebin müdür yardımcısının Refika Hanım olduğu görülmüştür.¹⁵⁶

Bu tarihten sonra 1890 yılına kadar öğretmen kadrosu bu şekilde devam etmiştir. Sadece 1886-1887 tarihlerinde mektebe müdür yardımcısı olarak Emine Hanım atanmıştır.¹⁵⁷

1890-1891 tarihlerine gelindiğinde Dâru muallimatların ders içeriğinde bir değişikliğe gidilmiştir. Bu tarihten itibaren Usûl-î Tedris dersi Dâru muallimat mekteplerinin ders programlarına eklenmiştir. İstanbul Dâru muallimat Mektebinde Usûl-î Tedris dersini vermek üzere Ayşe Hanım görevlendirilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵¹ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1293, 140.

¹⁵² Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1299, 260.

¹⁵³ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1300, 192.

¹⁵⁴ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1300, 192.

¹⁵⁵ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1301, 378.

¹⁵⁶ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, sene 1302, 400-401.

¹⁵⁷ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene.1303, 324-326.

¹⁵⁸ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi I-II**, Eser Matbaası, İstanbul, 1997, 674-675.

1908 tarihine kadar İstanbul Dârulmuallimat Mektebinde her yıl sayıları artarak kadın idareci ve öğretmenler yer almıştır.

Dönemin İnas Rüştîye Mektebinde görev yapan kadın öğretmenler şunlardır: 1899-1900 tarihinde Mirgün İnas Rüştîyesinde Müdire Fitnat Hanım, Sülüs dersine Ayşe Nezire Hanım, üçüncü muallimeler olarak Hamide ve Fatma Hanım ve muavine Ayşe Hanım görevlendirilmiştir.

Aynı tarihte Beşiktaş İnas Rüştîyesinde ise Nakış Muallimesi olarak Fatma Hanım, Muallime-i Evvel Feride Hanım, Muallime-i Saniye Şerife ve Kevser Hanım, Muallime-i Salise Mükrim Hanım ve Muavine Makbule Hanım görevlendirilmiştir.¹⁵⁹

1899-1900 tarihlerinde Fındıklı İnas Rüştîyesindeki kadın öğretmen kadrosu şu şekildedir: Muallime-i Evvel Nefise Hanım, Muallime-i Saniye Sabriye Hanım, Muallime-i Salise Fatma Hanım, Nakış Muallimesi Behiye Hanım ve muavine Feride Hanımdır.

1899-1900 tarihlerinde Üsküdar İnas Rüştîyesinde görev yapan kadın öğretmenler: Muallime-i Evvel Şevket Hanım, Muallime-i Saniye Hafıza Latife Hanım ve Ahdiye Hanım, Muallim-i Salise Zehra Hanım, Nakış muallimesi Adile Hanım'dır.¹⁶⁰

1899-1900 tarihlerinde Sultan Ahmet İnas Rüştîyesinde görev yapan kadın öğretmenler ise; piyano muallimesi Madam Dilyacu(?), Nakış Muallimesi Ayşe Hanım, Muallim-i Evvel Emine Hanım, Muallime-i Saniye Adile Hanım, Muallime-i Salise Seher Hanım ve Muallime-i Rabia Saniye Hanım'dır.¹⁶¹

Aynı tarihte Eyüp İnas Rüştîye'sinde ise Muallime-i Evvel Nebihe Hanım, Muallime-i Saniye İhsan Hanım, Nakış Muallimesi Fatma Hanım ve muavini Saffet Hanım görev yapmıştır.¹⁶²

Molla Gürani İnas Rüştîyesinde 1899-1900 tarihlerinde görev yapan kadın öğretmenler; Nakış Muallimesi Latife Hanım, Muallime-i Evvel Nimet Hanım, Muallime-i Saniye Hafıza ve Bedriye Hanım, Muallime-i Salise Firdevs Hanım, Muallime-i Rabia Şevket Hanım'dır.

1899-1900 tarihlerinde Atpazarı İnas Rüştîyesinde görev yapan kadın öğretmenler; Nakış Muallimesi Vasfiye Hanım, Muallime-i Evvel Münire Hanım, Muallime-i Saniye Meliha ve Hikmet Hanım, Muallime-i Salise Mühriye Hanım ve Muallime-i Rabia Fethiye Hanım'dır.

¹⁵⁹ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1317, 757.

¹⁶⁰ Nezaret-i Maarif salnamesi, Sene 1317, 758.

¹⁶¹ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1317 759.

¹⁶² Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1317, 758.

1899-1900 tarihlerinde Küçük Mustafa Paşa İnas Rüştiyesinde görev yapan kadın öğretmenler; Muallime-i Evvel Binnaz Hanım, Muallime-i Saniye Emine ve Saadet Hanım, Muallime-i Salise Nimet Hanım, muavine Beyhan ve Fatma Hanım'dır.¹⁶³

1889 tarihinde Şehzade İnas Rüştiyesinin kadın öğretmen kadrosunda ise sadece bir kadın muallime Hafıza Fatma Hanım görev almıştır.¹⁶⁴ Yine 1889 tarihinde Aksaray İnas Rüştiyesine Emine Hanım muallime olarak atanmıştır.¹⁶⁵ 1901 tarihinde ise Erzurum şehrinde bulunan İnas Rüştiye'sinde nakış muallimesi olarak Firuze Hanım atanmıştır.¹⁶⁶

Kadınlar için başka bir eğitim kurumu olan Kız Sanayi Mektebinde de kadın öğretmenler görev almıştır. 1889-1900 tarihlerinde İstanbul'da bulunan kız sanayi mekteplerinde görev yapan muallimeler; leyli ve nehari kız sanayi mektebinde; müdire Advie Hanım, Muallime-i Evvel Hafıza Fatma Hanım, Muallime-i Saniye Yakute Hanım, Muallime-i Salise Perver Hanım, kasnak muallimesi Habibe Hanım, nakış muallimesi Firdevs Hanım, dikiş muallimesi Rasime Hanım, dival muallimesi (nakış motif işleme dersi) Hatice Hanım, halı muallimesi Seher Hanım, modistra (bayan terzi) Emine Leyla Hanım, hendese muallimesi Reşide Hanım, piyano muallimleri Montus(?) ve Madam İskender, resim muallimesi Madam Kilime(?), nakış muallimleri Pakize Hanım ve Fatma Hanım, diğer muallimler Zehra Hanım, İsmet Hanım, Bikenaz ve Nesibe Hanım, Muavine Zahide Şerife Hanım ve Mubassır Esamiye Hanım'dır.¹⁶⁷

Dersaadet Kız Sanayi (Aksaray semtinde tramvay merkezinde) mektebinde; Müdire Matmazel Henli, Muallime-i Evvel Habibe Hanım, Muallime-i Sani Zehra Hanım, Muallime-i Salise Saide Hanım, nakış muallimesi Havva Hanım, piyano ve resim muallimesi Matmazel Henli, hendese muallimesi Reşide Hanım, dikiş muallimesi Hüsniye Hanım, muavine Sania Hanım, Asiye Hanım, Asiye Ahde Hanım ve Hacer Hanım, mubassıre (mekteplerde talebelerin durumu ile yakından ilgilenen, düzeni sağlayan memure) Penbe Hanım'dır.¹⁶⁸

Üsküdar Kız Sanayi Mektebinde görev yapan muallimler; Müdire Müzeyyen Hanım, muallime-i evvel Fethiye Hanım, muallime-i sani Nevber Hanım, muallime-i salise Hatice Seher Hanım, nakış muallimesi Fatma Hanım, Adile Hanım, Fethiye Hanım, Ulviye Hanım ve Ayşe Hanım, piyano muallimesi Madam Halaçko, resim muallimesi Madam

¹⁶³ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1317, 760.

¹⁶⁴ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1316, 404-405.

¹⁶⁵ Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1316, 405.

¹⁶⁶ Erzurum Vilayet Salnamesi, Sene 1318, 410-411.

¹⁶⁷ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1317, 753-754.

¹⁶⁸ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1317, 756.

Kilime, diğerk muallimeler Hatice Hanım, muavine Fatma Hanım ve Şadiye Hanım, mubassire Hatice Şakire Hanım'dır.¹⁶⁹

1901-1902 tarihlerinde Leyli ve Nehari Kız Sanayi (Cağaloğlu'nda) Mektebindeki kadın öğretmen kadrosu; Müdire Adeviye Hanım, Muallime-i Ula Arabi ve Farsi muallimesi Hafize Fatma Hanım, Muallime-i Saniye Yakute Hanım, Muallime-i Salise Perver Hanım, kasnak muallimesi Samiye Hanım, nakış muallimesi Firdevs Hanım, dikiş muallimesi Rasime Hanım, dival muallimesi Seher Hanım, modistra muallimesi Reşide Hanım, piyano muallimesi Madam İskender ve Madam Mondus(?), resim muallimesi Madam Gilme(?), nakış muallimesi Velide Hanım ve Fatıma Hanım, muallime Zehra Hanım, İsmet Hanım, Hamide Hanım, Zahide Şerife Hanım Ve Fatma Şerife Hanım ve Mübessire Emine Hanım'dır.

Dersaadet Nehari Kız Sanayi (Aksaray semtinde tramvay merkezindeki) Mektebinde 1889-1900 tarihinde öğretmen kadrosuyla karşılaştırıldığında yönetim ve muallimlerin hemen hemen aynı olduğu görülmüştür. Kadroya yeni eklenen muallimler ise; resim muallimesi Matmazel Garbian, kanaviçe muallimesi Matmazel Eyaruhi, muallime Bedriye Hanım, muavine Fatma ve Hacer Hanım'dır.¹⁷⁰

Üsküdar Kız Sanayi Mektebinde müdire Fatma Müzeyyen Hanım, Muallime-i Ula Safiye Hanım, Muallime-i Saniye Ahtiye Hanım, Muallime-i Salise Hatice Seher Hanım, nakış muallimleri Pakize Hanım, Ulviye Hanım ve Fenniye Hanım'dır.¹⁷¹

Sultan II. Abdülhamid dönemine ait sicill-i ahval defterleri doğrultusunda memurelik yapan kadınlara genel olarak bakıldığında, kayıt altına alınan meslekler; öğretmenlik ve ebeliklerdir.

Dönem itibarıyla kayıt altına alınan kadın öğretmenler; Dârulmuallimat mezunu olan Hanife Fatma Hanım 13 Ağustos 1878 tarihinde Vefa Kız İbtidai Mektebinde 20 yaşında öğretmenlik olarak göreve başlamıştır. Göreve 350 kuruş maaşla başlamıştır.

Dârulmuallimat mektebini başarı ile bitiren Sadiye Hanım 15 Mart 1879 tarihinde Eyüp Kız Rüştüye mektebinde 20 yaşında öğretmen olarak göreve başlamıştır. Göreve 300 kuruş maaşla başlamıştır.

¹⁶⁹ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1317, 756.

¹⁷⁰ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1319, 756-757.

¹⁷¹ Nezaret-i Maarif Salnamesi, Sene 1319, 758-759.

25 Aralık 1881 tarihinde Ayşe Nazire Hanım, Mirgün Kız Rüştîye mektebinde 20 yaşında öğretmen olarak göreve başlamıştır. Ayşe Nazire Hanım, göreve başladığı yıl padişah iradesiyle öğretmenlere yapılan zamlarla 580 kuruş maaş almıştır.

28 Kasım 1881 tarihinde ise Fitnat Hanım da Mirgün Kız Rüştîye Mektebinde 25 yaşında göreve başlamıştır. Fitnat Hanım ise göreve 380 kuruş maaşla başlamıştır.

17 Ocak 1881 tarihinde Hafize Hanım, Fındıklı Kız Rüştîye Mektebinde 16 yaşında göreve başlamıştır. Göreve 240 kuruş maaşla başlamıştır.

2 Mayıs 1882 tarihinde Nebiye Hanım, Sultan Ahmed Kız Rüştîye Mektebinde 420 kuruş maaşla göreve başlamıştır.

27 Mayıs 1882 tarihinde Hafize Hüriye Hanım, Kastamonu Kız Rüştîye Mektebinde 18 yaşında göreve başlamıştır. Göreve 96 kuruş maaşla başlamıştır.

1884 tarihine gelindiğinde Fatma Hanım, Mirgün Kız Rüştîye Mektebinde 14 yaşında 300 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

6 Kasım 1884 tarihinde Fındıklı Kız Rüştîyesinde Fatma Hanım 300 kuruş maaşla öğretmenlik mesleğine başlamıştır. Fatma hanımın görevine ataması padişah onayı ile yapılmıştır.

Dârulmuallimatı başarı ile bitiren Hayriye Hanım ise 13 Şubat 1886 tarihinde Şehzade Kız Rüştîye Mektebinde 14 yaşında 240 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

12 Mart 1887 de Nadire Hanım Nakkaş Paşa Rüştîye Mektebinde 16 yaşında 300 kuruş maaşla mesleğine başlamıştır.

28 Mart 1887 tarihinde Kâniye Hanım Bursa Kız Rüştîye Mektebinde 14 yaşında öğretmenlik mesleğine başlamıştır. Göreve 664 kuruş maaşla başlamıştır.

13 Ağustos 1887 tarihinde ise Hanife Hacer Hanım Yanya Kız Mektebine atanmıştır. Göreve 100 kuruş maaşla başlamıştır.

13 Eylül 1887 tarihinde Zehra Hanım Bursa kız rüştîye mektebinde 18 yaşında 350 kuruş maaşla öğretmenlik mesleğine başlamıştır.

5 Aralık 1887 tarihinde Meliha Hanım Atpazarı Rüştîye Mektebinde 15 yaşında 80 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

13 Nisan 1888 tarihinde Adile Havva Hanım Dârulmuallimata 15 yaşında öğretmen yardımcısı olarak 150 kuruş maaşla göreve başlamıştır.

2 Aralık 1889 tarihinde şerife Yakute Hanım Yatılı Kız Sanayi Mektebinde 23 yaşında 200 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır. Şerife hanımın öğretmenlik

hayatına bakıldığında başarılı bir öğretmen olduğu görülmüştür. Bu başarısı iftihar madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

23 Mayıs 1891 tarihinde Binnaz Hanım Üsküdar Kız Rüştîye Mektebinde 17 yaşında 300 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

13 Eylül 1891 tarihinde Fatma Hanım Üsküdar Kız Sanayi Mektebinde 48 yaşında 400 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

23 Ekim 1893 tarihinde ise Kevser Hanım Beyrut Kız Rüştîye Mektebinde 20 yaşında 850 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

26 Ekim 1893 tarihinde Ayşe Hanım Halep kız rüştîye mektebinde 37 yaşında 400 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

30 Kasım 1893 tarihinde Emine Bedriye Hanım Gelibolu Kız Rüştîye Mektebinde 19 yaşında 500 kuruş maaşla öğretmenlik mesleğine başlamıştır.

24 Ağustos 1895 tarihinde Mesude Hanım Edirne Kız Rüştîye Mektebinde 150 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

26 Ekim 1896 tarihinde Hatice Kevser Hanım Fındıklı Rüştîye Mektebine 18 yaşında 150 kuruş maaşla öğretmenlik görevine başlamıştır.

29 Aralık 1896 tarihinde Advîye Hanım Denizli Kız Rüştîye Mektebine 19 yaşında 300 kuruş maaşla öğretmenlik mesleğine başlamıştır.¹⁷²

Sultan II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar yukarıda bahsedilen kadrolarda çok az bir değişiklik olmuştur. Bu değişikliklerin dışında kadın öğretmen kadrosu II. Meşrutiyet'e kadar göreve devam etmiştir. Bu kadrolara genel olarak bakıldığında merkezdeki kadın öğretmenlerin taşradaki kadın öğretmenlerden daha yüksek maaş aldığı görülmüştür. Aynı zamanda bu kadın öğretmenler için göreve başlamada herhangi bir yaş sınırlaması getirilmemiştir. En küçük atama yaşı 14 iken en büyük atama yaşının ise 48 olduğu görülmüştür.

Kadın öğretmen ihtiyacının zaman zaman gazete ilanlarına yansıdığı da tespit edilmiştir. Örneğin; 21 Eylül 1901 tarihli İkdâm gazetesinde halı muallimesi alımı ile ilgili bir duyuru yapılmıştır. Duyuruda göreve başlayacak muallimenin 600 kuruş maaşla çalışacağı belirtilmiştir.¹⁷³ 16 Ekim 1904 tarihli İkdâm gazetesinde Erzincan'da bulunan İnas Mektebinin açıldığı ve bu mektepte muallimelik yapmak üzere Dârülmuallimat

¹⁷² Yunus Özger, "Osmanlıda Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicil-i Ahvalde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hal Tercümelere", *History Studies*, 431-442.

¹⁷³ İkdâm, "Halı Muallimesi", 21 Eylül 1901, 2.

şahadetnamesi olan Selime Hanım'ın tayin edildiği gazete haberinde yer almıştır.¹⁷⁴ Yine 27 Teşrinievvel 1904 tarihli İkdam gazetesinde Kız İbtidai Mektebine Kadriye Hanım'ın tayin edildiği gazete haberinde yer almıştır.¹⁷⁵

Tanzimat dönemiyle kadın eğitiminin önü açılmış, 1876 tarihinde I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte kadınların eğitimi hususunda daha ileri adımlar atılmıştır. Başlangıçta açılan mekteplerde kadın öğretmen konusunda sıkıntı yaşanmışsa da belirli bir zaman sonra bu okullardan mezun olan kadın öğrenciler kız çocukları için tahsis edilen okullarda öğretmen olarak istihdam edilmiştir. Böylece kadınlar, çalışma hayatında devlet memuru olarak istihdam edilmeye başlanmıştır.

Göreve atanan muallimelerin görev aldıkları mekteplere bakıldığında Dersaâdet'le sınırlı kalmadığı görülmüştür. Osmanlı topraklarının hemen hemen her yerine en az bir muallimenin görevlendirildiği görülmüştür.

3.2. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EBELİK

Osmanlı kadınlarının sağlık alanında özellikle ebelik mesleğinde varlıkları oldukça eskiye dayanmaktadır. Kadınlar geçmişten 19. yüzyıla kadar anane ve tecrübelerle dayanarak bu işi yapmışlardır. Fakat 19. yüzyıl itibarıyla bu mesleğin eğitimi bu alanda bilgili hocalar tarafından mekteplerde verilmiştir. Bu mektepleri başarı ile bitiren kadınlar ebelik mesleğini yapma hakkı kazanmıştır. Sultan II. Abdülhamid dönemi sicill-i ahval defterinde kayıt altına alınan ebelere bakıldığında; 1884 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den mezun olan Safinaz Hanım 100 kuruş maaşla Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de ebelik mesleğine başlamıştır. 1885 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den mezun olan Şaziye Hanım 100 kuruş maaşla Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de ebelik mesleğine başlamıştır. 1889 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den mezun olan Emine Tevhide Hanım 1890 tarihinde mezun olduğu mektebin muayenehanesinde 40 kuruş maaşla ebelik mesleğine başlamış, 1893 tarihinde ise İstanbul Haseki Nisa Hastanesine tayini çıkmıştır. 1904 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den mezun olan Şehver Hanım 1906 tarihinde Niğde sancağında ebelik mesleğine başlamıştır.¹⁷⁶

¹⁷⁴ İkdam, "İnas Mektebi", 3 Teşrinievvel 1904, 3.

¹⁷⁵ İkdam, "İnas Mektebi Küşadı", 27 Teşrinisani 1904, 3.

¹⁷⁶ Yunus Özger, "Osmanlıda Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicil-i Ahvalde Kayıtlı Memurelerin Resmi Hal Tercümeleleri", 432-440.

1889 yılında ihtiyaca binaen Yemen vilayetine ebe olarak atanan Sabire Hanım görev yerine gitmek üzere çıktığı yolda vefat etmiştir.¹⁷⁷

1893 yılında dönemin meşhur ebelerinden Civan Ebe namında Emine Hanım'a görevindeki önemli başarılarından dolayı üçüncü rütbeden şevkat nişanı verilmiştir.¹⁷⁸

Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olan Neblevi Hanım 1893 tarihinde haseki Nisa Hastanesinde çalışmak için tayin talebinde bulunmuştur.¹⁷⁹

Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olan Viyana muhaciri olan Oniko Hanım 1895 tarihinde Haseki Nisa Hastanesinde ebe olarak görevlendirilmiştir.¹⁸⁰

1900 yılında Ayşe Hanım Diyarbakır vilayetine ebe olarak tayin edilmiştir.¹⁸¹

1901 yılında Osmanlı vatandaşlarından olan Takok Agop Hanım Taşköprü kazasına ebe olarak tayin edilmiştir.¹⁸²

1904 yılında ise Eğin kazasında yaşayanların talebi üzerine ebe şهادetnamesine sahip olan Emine Hanım tayin edilmiştir.¹⁸³

Yine 1904 yılında Hatice Hanım Drama vilayetine ebe olarak görevlendirilmiştir.¹⁸⁴

1906 tarihinde Habibe Hanım Cidde şehrine ebe olarak görevlendirilmiştir.¹⁸⁵

Kadın çalışma hayatında kamu alanında çalışma fırsatı bulduğu ikinci meslek ebelik olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mektebinin kabile (ebe) alanından mezun olan, bilgili ebeler hem halkın talebiyle hem de ihtiyaç doğrultusunda Osmanlı topraklarının dört bir tarafında görevlendirilmiştir.

---

¹⁷⁷ Dahiliye Nezaretinden Yemen Vilayetine yazılan 4 Teşrinisani 1305 (16 Kasım 1889) tarihli tezkire. BOA. DH.MKT. 1676-97.

¹⁷⁸ Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesinden yazılan 18 Muharrem 1311 (1 Ağustos 1893) tarihli Arz. BOA, İ.TAL-26-5.

¹⁷⁹ Dahiliye Nezaretinden Şehremaneti Celilesine yazılan 17 Haziran 1309 (29 Haziran 1893) tarihli tezkire. BOA. DH.MKT. 76-47.

¹⁸⁰ Evniko Hanım'ın Dahiliye Nezaretine hitaplı 1 Nisan 1310 (13 Nisan 1894) tarihli dilekçesi üzerine, Dahiliye Nezareti tarafından Şehremaneti Celilesine yazılan 9 Şaban ve 28 Şevval 1312 (5 Şubat 1895 ve 24 Nisan 1895) tarihli tezkireler. BOA. DH.MKT. 341-2.

¹⁸¹ Dahiliye Nezareti'nden Diyarbakır Vilayetine gönderilen 3 Nisan 1316 (16 Nisan 1900) tarihli tezkire, BOA. DH.MKT. 2338-64.

¹⁸² Dahiliye Nezaretinden Kastamonu Vilayetine yazılan 3 Temmuz 1317 (16 Temmuz 1901) tarihli tahrirat. BOA. DH.MKT. 2515-12.

¹⁸³ Mamuretü'l-Aziz Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 29 Kanunusani 1319 (11 Şubat 1904), Dahiliye Nezaretinden Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezaretine 18 Şubat 1319 (2 Mart 1904), Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezaretinden de Dahiliye Nezaretine yazılan 1 Mayıs 1320 (14 Mayıs 1904) tarihli tezkireler. BOA. DH.MKT. 827-20.

¹⁸⁴ Drama'dan Ebe Hatice Hanım'ın Rumeli Vilayeti Teftiş-i Umumiliğine gönderdiği 22 Nisan 1320 (5 Mayıs 1904) tarihli şikâyet dilekçesi. BOA: TFR.1.ŞKT. 43-4257.

¹⁸⁵ Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 18 Şaban 1324 (7 Ekim 1906) tarihli tezkire üzerine Sadaret'ten Sıhhiye Nezareti'ne gönderilen 6 Ramazan 1324 (24 Ekim 1904) tarihli tezkire. BOA. A.} MKT.MHM. 615-12.

Osmanlı kadınlarının kamusal alanda çalıştığı diğer meslekler hademelik, hizmetçilik ve sınır kapılarında güvenlik görevliliği olmuştur.

Hademelik ve hizmetçilik mesleklerinde kadınlar hastane ve okullarda görev almıştır. Fakat bu meslekler belgelere çok az yansımıştır. Örneğin; 1895 tarihinde Emine Hanım Haseki Nisa Hastanesinde hademe onbaşısı olarak göreve başlamıştır.¹⁸⁶

1897 yılında ise darülacezede bakımı artan kişilerin çoğalmasından dolayı kadın hizmetlilerin temizlik işlerinde istihdamı sağlanmıştır.¹⁸⁷

1900 yılında Hamidiye Eftal Hastanesinde kadın hademelerin çalıştığı ve bu tarihte çalışan kadın hademelerin maaşlarında yapılan yüzde beş emekli kesintisi vezne tarafından iade edilmiştir.¹⁸⁸

Osmanlı kadınlarının sınır kapılarında güvenlik görevlisi olarak istihdam edilmesi ise 20. yüzyılın başlarından itibaren gümrük idaresi Rüsûmât Emaneti tarafından talep edilmiştir. Anadolu ve Rumeli topraklarında bulunan kara ve sahil sınır gümrük kapılarının girişlerinde kaçakçılık tespit edilmiştir. Bu kaçakçılığı yapanların ise gümrük kapısından geçen kadınlar tarafından sağlandığı anlaşılmıştır. Erkek gümrük görevlileri, mahremiyet açısından gümrükten geçiş yapan kadınları aramaları yasak olduğu için bu durum kaçakçılar için bir fırsat olmuştur. Kara ve sahil gümrük kapılarında kadın güvenlik görevlisi sınırlardan giriş yapan kadın yolcuların aranması ve aralarında kaçakçılık yapanların tespit edilmesi için görevlendirilmiştir. Böylece Osmanlı kadını için yeni bir iş kolu açılmıştır. 1900 tarihinde Beyoğlu Tevkifhanesinde kadınları aramak için bir kadın kolcu istihdam edilmiştir.¹⁸⁹

1901 tarihinde Bursa şehrinin önemli mevkiinde olan Mudanya İskelesine yoğun yolcu akışı olduğundan yasadışı silah, zararlı yayın ve kaçak mücevherat gibi eşyaların kadınlar aracılığıyla kaçakçılık yapıldığı şüphesiyle kadınların üstünü aramak için üç mecdiye maaş karşılığında bir kadın güvenlik görevlisi istihdam edilmiştir.¹⁹⁰

---

¹⁸⁶ Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine gönderilen 23 Mart 1311 (4 Nisan 1895) tarihli tahrirat, BOA. DH.MKT. 361-60.

¹⁸⁷ Dahiliye Nezareti'nden Edirne Vilayetine gönderilen 16 Şubat 1299 (28 Şubat 1884) tarihli tahrirat, BOA. DH.MKT. 1344-5.

¹⁸⁸ Hamidiye Eftal Hastahanesi Baştabibliğinden Emlak-ı Hümayun İdaresine gönderilen 12 Kânunusani 1317 (25 Ocak 1902) tarihli yazı. BOA. ML.EEM. 397-28.

¹⁸⁹ 12 Şaban 1307 Tarihli Şûrâ-yı Devlet Kararının 25 Şaban 1307 (16 Nisan 1890) tarihli Sadaret Tezkiresiyle Padişaha arzı. BOA. İ.ŞD. 100-5943.

¹⁹⁰ Rüsumat Emanetinden Sadarete gönderilen 23 Ağustos 1317 (5 Eylül 1901) Tarihli Tezkireye karşılık Sadarettten Rüsumat Emanetine gönderilen 28 Ağustos 1317 (10 Eylül 1901) tarihli tezkire. BOA. BEO. 1718-128824.

1902 tarihinde Emtia-i Ecnebiye Gümrüğünün salonuna gelen kadın yolcularının aramasını yapması için bir kadın kolcu tayin edilmiştir.¹⁹¹ 1902 tarihinde Cuma-i Bala hattı imtiyazındaki Barakova Kapısı'nda, Bulgaristan'dan gelen kadınların muayenesi için Müslüman bir kadın kolcu istihdam edilmiştir.¹⁹² 1905 tarihinde de sınır kapılarında kadınlar aracılığıyla kaçakçılık yapıldığı anlaşılmış ve kadınları aramak için sınır kapılarında birer kolcu kadın istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹³

1905 tarihinde Selanik'te Avramova Kapısı'nda kadın kapkaççılar sebebinden dolayı bir kadın kolcu istihdam edilmiştir.¹⁹⁴ 1908 tarihinde sınır kapılarında yaşanan kadın kaçakçılığının artması üzerine Trabzon Gümrüğü'ne bir kadın kolcu tayin edilmiştir.¹⁹⁵

Kadınlar için çalışma hayatında bir başka istihdam alanı ise kadın hapishaneleri olmuştur. Kadınlar bu hapishanelerde kolcu ve gardiyanlık yapmışlardır. 1889 tarihinde nisa hapishanesinde bulunmayan Beyoğlu'nda kadın tutukluların konulduğu odadaki kadınlara hizmet etmek üzere bir kadın kolcu istihdam edilmiştir.¹⁹⁶ 1893 tarihinde Niğde sancağında var olan nisa hapishanesinde bir kadın gardiyana ihtiyaç olduğundan kadın gardiyan istihdamı yapılmıştır.¹⁹⁷

1896 tarihinde Basra'da nisaya mahsus tevkifhane ittihaz olunmak üzere şehri 100 kuruş maaşla bir hane kiralanmış ve 80 kuruş maaşla bir kolcu kadın istihdam edilmiştir.¹⁹⁸

1908 tarihinde ise kadınlara mahsus hapishane ve tevkifhanede mevcut çalışan iki kadın kolcuya ilaveten istihdam edilmek üzere iki kadın gardiyan alınmış ve bu istihdam edilen kadın gardiyanların maaşları Adliye Nezareti bütçesine eklenmiştir.¹⁹⁹

---

¹⁹¹ Rüsumat Emanetinden Sadarete gönderilen Gurre-i Rebiülahir 1320 (1902) tarihli tezkire. BOA. ŞD. 594-14.

¹⁹² Selanik Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 18 Mart 1318 (31 Mart 1901) tarihli tahrirat karşılık Dahiliye Nezareti'nden Selanik Vilayetine gönderilen 25 Mart 1318 (7 Nisan 1901) tarihli tahrirat. BOA. DH.MKT. 481-51.

¹⁹³ Sadareten Rüsumat Emanetine gönderilen 25 Ağustos 1321 (7 Eylül 1905) tarihli tezkire. BOA. BEO. 2664-199755.

¹⁹⁴ Rüsumat Emanetinden Sadarete gönderilen 8 Ağustos 1321 (21 Ağustos 1905) tarihli tezkire. BOA. ŞD. 597-60.

¹⁹⁵ Rüsumat Emanetinin Tezkiresi üzerine çıkarılan 20 Kânunuevvel 1323 (2 Ocak 1908) tarihli Şura-yı Devlet Kararı, Şura-yı Devlet Kararının Sadaretin 5 Kânunusani 1323 (18 Ocak 1908) tarihli tezkiresi ile Padişaha arzı, BOA. İ.RSM. 30-43.

¹⁹⁶ Dahiliye Nezareti'nden Zabtiye Nezaretine gönderilen 13 Teşrinisani 1305 (25 Kasım 1889) tarihli tahrirat. BOA. DH.MKT. 1677-81.

¹⁹⁷ Dahiliye Nezaretinden Konya Vilayetine gönderilen 24 Şubat 1308 (8 Mart 1893) tarihli tahrirat. BOA. DH.MKT. 2-98.

¹⁹⁸ Basra Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Mayıs ve 4 Teşrinievvvel 1311 (10 Haziran ve 16 Ekim 1895) tarihli tahriratlara istinaden Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 9 Kânunuevvel 1311 tarihli tezkire. BOA. ŞD. 2169-11.

¹⁹⁹ Zabtiye Nezaretinden Adliye Nezaretine gönderilen 22 Mart 1324 (4 Nisan 1908) tarihli tezkire. BOA. ZB. 311-18.

Sonuç olarak Sultan II. Abdülhamid dönemi itibarıyla kadınların memuriyetlik alanında istihdamında artış yaşanmıştır. Bu artış dönemin ihtiyacına binaen ortaya çıkmıştır. Özellikle kadın öğretmen istihdamında artış görülmüştür. Çünkü kız çocukları için mektep sayıları arttırılmış ve bu mekteplerdeki eğitimi veren öğretmenlerin kadın olması uygun görülmüştür.

Diğer bir iş alanı ise bilinçli ve diplomalı ebelik mesleğidir. Bu yönde özellikle halkın talebinin olduğu görülmüştür. Her iki meslekte her zaman yardımcı kadın elemanlara ihtiyaç duyulmuştur. Böylece kadınlar için yeni iş sahaları ortaya çıkmıştır.

3.3. İŞÇİ KADINLAR

Osmanlı tarihinde işçi sınıfının oluşumu ve var olan işçi gücü birbirinden farklı iki yapıdır. Çünkü Osman Devleti'nde iş gücü süreklilik arz eden bir unsur olmuştur. Bu iş gücünün içinde kadınların varlığı ön plandadır. Her ne kadar çalışma hayatında kadınların görünürlüğü 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarıyla birlikte artmışsa da önceki dönemlerde de çalışma hayatında yer almışlardır.²⁰⁰

Kadınlar işçi sınıfında özellikle dokuma sanayisinde ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde dokumacılık, devletin kuruluşunun ilk zamanlarından itibaren önemli bir sektör olmuştur. Bilhassa 19. yüzyılda fabrikaların ön plana çıkmasıyla ilk başlarda erkeklerden oluşan bir işçi sınıfı ortaya çıkarken dokuma, tekstil ve tütün alanında fabrikaların sayılarının artmasıyla birlikte kadın işçi sayısında da ciddi artışlar yaşanmıştır. Kadın işçi sayısının artması sadece fabrika sayılarının artmasına bağlı değildir. Aynı zamanda bu alanda fabrikaların tercihleri çoğu zaman kadın çalışandan yana olmuştur. Kadın çalışanların tercih edilmesinin en belirgin sebebi erkeklere nazaran kadınların dokuma işinde daha iyi olması ve erkek işçilere nazaran kadın işçilerin daha az bir ücretle çalıştırılmasıdır.²⁰¹

Kadın işçilerin özellikle fabrikalarda çalışmaları ilk dönemlerde büyük tepki çekmiştir. Bu tepkinin en önemli sebebi toplum yapısının ağırlıklı olarak geleneksel ve muhafazakâr olmasıdır. Fabrika ortamında kadınların erkek işçilerle çalışması toplum tarafından hoş karşılanmamıştır. Kadın bu döneme kadar belirli bir rolü üstlendiğinden kadınların çalışma hayatında işçi statüsünde toplumun karşısına çıkması yani alışılmışın

---

²⁰⁰ Zeynep Altundaş, **19. Yüzyılın İlk Yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisadi ve İçtimai Hayatı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, 39-40.

²⁰¹ Yavuz Selim Karakışla, "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi ve Osmanlı Kadın Memureleri" **Tarih ve Toplum**, 212, 2001, 30.

dışına çıkılması yadırganmıştır. Aslında yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nde dokumacılık sanatı, devletin kuruluşundan beri sürdürülmüştür. Buradaki tek fark kadınların ilk dönemlerde dokumacılığı evlerinde bulunan tezgâhlarında yapmış olmasıdır. 19. yüzyılda ise artık sanayileşmenin bir sonucu olan fabrikada karma ortamda bu işi yapması tepkiye sebep olmuştur. Böylece kadınların 19. yüzyıla kadar geleneksel görünürlüğü yavaş yavaş yeni bir role bürünmeye başlamıştır.²⁰²

Batı yaşam tarzını benimsemiş kesim geleneksel ve muhafazakâr kesimin tam aksi yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu grup, kadının çalışma hayatında hangi meslekte olursa olsun yer alması gerektiği kanaatindedir. Bu görüşteki kesimin özellikle işçi sınıfı kadınlarının çalışmaları gerektiği yönündeki düşünceleri ağır basmıştır.²⁰³

Fabrikalarda çalışan kadınların erkeklerle aynı ortamda çalışmaları zaman zaman devlet tarafından dinî hassasiyete bağlı olarak kısıtlandırılmıştır. Öncelikle fabrika sahipleri uyarılmıştır. Fabrika sahipleri ise önlem olarak kadın ve erkeklerin birbirlerini görmeyecekleri bir ortam oluşturarak ayrı yerlerde çalışmalarını sağlamıştır.²⁰⁴

Osmanlı toplumunda kadınların çalışma hayatında yer alması dinî hassasiyet ve toplumsal ahlakî değerler önemli bir ölçüt olmuştur. Toplumda fabrikalarda çalışan kadınlara hoş gözle bakılmadığı gibi çalışan kadınlara ise halk arasında “karakana” lakabı takılmıştır.²⁰⁵

Fabrikalarda çalışma algısı bu durumdayken Sultan II. Abdülhamid döneminde hem özel hem de devlete bağlı fabrikaların sayısında artış yaşanmıştır. Dönem itibarıyla ön plana çıkan önemli fabrikalardan biri Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası olmuştur.

Fabrika ilk olarak Ohannes ve Boğos Dadyan isimli kardeşler tarafından kurulmuş özel bir fabrikadır. 1845 tarihinde devlet denetimine geçerek Fabrika-i Hümayunlar arasında yerini almıştır. Kuruluş amacı pamuklu ve ipekli dokumalarının üretimini sağlamaktır. Fakat 1850 tarihinde sarayın ihtiyaç duyduğu dokumaları üreten bir fabrikaya dönüşmüştür. 1891 tarihine gelindiğinde fabrikada değişikliğe gidilerek halı üretimine başlanmıştır. 1902 tarihinde ise bu saha daha da genişletilerek çuha, şayak ve iplik bölümleri dahil edilmiş ve yünlü dokumaya başlanmıştır. Fabrikanın işlev alanı genişleyince ve buna bağlı olarak personel sayısında artış yaşanmıştır. Sultan II.

---

²⁰² Salahaddin Asım, **Osman da Kadınlığın Durumu**, haz. Metin Martı, Arba Yayınları, İstanbul, 1989, 175.

²⁰³ Sadık Albayrak, **Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2002, 147-149.

²⁰⁴ Şark Gazetesi, 2 Mayıs 1293, 128, 2.

²⁰⁵ Ayhan Aktar, **Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, 160-168.

Abdülhamid döneminde fabrika çalışanları arasında kadınlar da bulunmaktadır. Nitekim 1899 tarihli bir arşiv belgesinde Hereke Fabrikası Halıhanesinde çalışan kadın işçilere padişah tarafından yün çorap ve takunyalar hediye edildiği görülmektedir.²⁰⁶

Padişah tarafından fabrikada çalışan kadınlara hediyeler verildiği birçok belgede görülmüştür. Verilen çorap ve takunyalar bazen hediye olarak ifade edilmiş bazen de padişahın sadakası olarak belgelere yansımıştır. Bu hediyeler halı fabrikasında çalışan amele kızlara da verilmiştir.²⁰⁷

Hereke Fabrika-i Hümayun dokuma alanı şubelere ayrılmıştır. Yünlü dokuma, ipekli dokuma ve halı şubelerinde kadın çalışanların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Kız Sanayi Mekteplerinden mezun olan kadınlar bu fabrikada halı dokuma öğretmenliği yapmaya başlamıştır.

Sonuç olarak Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası kadınların çalışma hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu fabrikayı diğer fabrikalardan ayıran ve ön plana çıkaran özelliği, burada üretilen halı ve ipeklerin ününün dünyaca bilinmesidir. İstanbul'a gelen diplomatik misafirlere burada dokunulan Türk halıları hediye edilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar kadınların bu fabrikada etkin bir şekilde çalıştığı görülmüştür.

Dönemin en önemli fabrikalarından bir diğeri ise Bursa İpek Fabrikası olmuştur. Bu fabrikada da çalışan kadın işçilerin varlığına arşiv belgelerinde rastlanmıştır. Bursa'daki ipek fabrikalarında çalışan kadın işçilerin 3 kuruş ücret karşılığında 14 saat çalıştığı görülmüştür. Kadınların 14 saatten fazla çalışmalarının sağlıklarını tehdit ettiği talimatname ile fabrikaya bildirilmiştir. Eğer 14 saatten fazla mesai saati tespit edilirse nezaretten memurların görevlendirileceği ve gereken cezalandırmanın yapılacağı bildirilmiştir.²⁰⁸ Böylece dönemin şartları ölçüsünde kadın işçi haklarının korunduğu görülmektedir.

Her ne kadar başlangıçta kadınların fabrikalarda çalışması tepki çekse de zamanla kadınların fabrikalarda dinî hassasiyet gözetilerek çalışmasına alışılmıştır.

---

²⁰⁶ Mefruşat ve Hereke Fabrika-i Hümayun İdaresinden Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrinisani 1316 (14 Kasım 1900) tarihli tezkire. BOA. ML.EEM. 355-82.

²⁰⁷ Mefruşat ve Hereke Fabrika-i Hümayun İdaresinden Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaretine gönderilen 11 Teşrinisani 1316 (24 Kasım 1900) tarihli tezkire. BOA. ML.EEM. 355-85. Mefruşat ve Hereke Fabrika-i Hümayun İdaresinden Maliye Nezaretine gönderilen 22 Kânunuevvel 1323 (4 Ocak 1908) tarihli tezkire. BOA. ML.EEM. 640-26.

²⁰⁸ Sadaretten, Nafia Nezaretine gönderilen 17 Şaban 1327 (3 Eylül 1909) tarihli telgraf, BOA. BEO. 3630-272209.

Kadınların çalışma hayatında yer aldıkları başka bir alan ise hizmetçilik ve bohçacılıktır. Osmanlı Devleti'nde bu iki alan sadece kadınlara mahsus meslekler olmuştur. Bohçacılık yapan kadınlar genellikle mahalle ve sokaklarda kapı kapı dolaşarak çeyizlik yatak örtüleri, çarşaf, çeşitli elbiselik kumaşlar, tülbent ve inci boncuklar satmışlardır. Bohçacı kadınlar rahatlıkla evlere girip çıkmışlardır. Satışlar genellikle haremde evin hanımına ve cariyelerine yapılmıştır. Ağırıklı olarak bohçacılığı yapanlar Çingenerler olmuştur.²⁰⁹

Bohçacı kadınlar, Osmanlı kadınları için dış dünyaya açılan bir pencere gibi olmuştur. Çünkü bohçacı kadınlar sokakların nabzını çok iyi bilen, gün içerisinde cereyan eden olaylara vakıf kişilerdir. Bohçacı kadınlar, sokaklarda ve mahallelerde tüm olan bitenden haberdar oluyordu. Aynı zamanda devletin dört bir tarafından gelen çeşit çeşit rengarenk kumaşlar, Doğu'nun egzotik desenleri ile harmanlanmış ipekler, sanayi devrimi ile ünlenen makine dokuması olan İngiliz kumaşları, dönemin moda başkenti olan Paris modası elbiseler, her çeşitten makyaj malzemeleri, değerli değersiz taştan yapılmış mücevherat, bohçacı kadınların bohçalarında yer alıyordu.²¹⁰

Osmanlıda, bohçacılık mesleğini yapan kadınlar da kendi içinde iki gruptur. Bunlar bohçacı kadınlar ve bohçacı madamlardır. Bohçacı kadınlar genellikle Müslüman kadınlar, Rumeli muhacirler ve Müslüman Çingenerlerdir. Bu mesleği yapan kadınların yaş ortalaması genellikle 40 ila 60 arasındadır. İstanbul sokaklarında ve mahallelerinde çözmeler, dokumalar, Şile bezler ve Bursa malları diye bağırarak satışlarını yaparlardı. Genellikle belirli müşterileri vardı.

Bohçacı madam olarak adlandırılan bohçacı kadınların tamamı ise Avusturya Yahudileridir. Bu grup bohçacılar diğer gruptan farklı olarak yanlarında bir hamalla dolaşırlardı. Bu kadınlar da 40 ila 50 yaşlarındadır. Bohçacı madamların müşterileri ise genellikle İstanbul'daki zengin aileler olmuştur. Bohçacı madamların satış yaptıkları mekânlar çoğunlukla yazlık köşkler ve yahılar olup müşterileri belirli ve saygın ailelerden oluşurdu. Bohçalarında ise Avrupa yünleri, şayak etekleri, kaşmir ceketler, fistanlar, Fransız elbiseler, kremler, taşlı ayna ve tarak setleri, çeşitli kolonyalar, kadın kozmetik ürünleri ve renkli, değerli taşlardan yapılmış kolye, küpe, yüzük ve iğneler bulunurdu. Her iki grup bohçacı kadınlar sadece bohçalarındaki ürünleri satan kişiler değillerdi. Bohçacı

²⁰⁹ Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Osmanlı Kadını Alemleri**, Geçit Kitapevi, İstanbul, 1991, 42-43.

²¹⁰ Pars Tuğlacı, **Türkiye'de Kadın Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınlar**, I, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, 48-50.

kadınlar aynı zamanda dönemin aşk işlerinde aracılık, çöpçatanlık ve postacılık da yapmışlardır.²¹¹

Bohçacı kadınlarla ilgili bilgiler dönemin gazetelerine de yansımıştır. Örneğin Sabah gazetesinde bohçacılıkla ilgili şunlar yazılmıştır:

Bohçacılığın bir sanat olduğu bunu doğruya tevhid eden Osmanlı değil midir? Çünkü Avrupa’da hiçbir kadın bohçacı kadınlarla o kadar münasebette bulunmaya lüzum duymaz. İsteddiği zaman sokağa çıkar, alışveriş yaparlar. Bunun için hiçbir güçlükle karşılaşmazlardı. Biz de ise kadınlar, aile hayatı içinde böyle kendi arzusu ile gezip alışveriş yapmaya müsait değildir. Bundan dolayı Osmanlı kadını için bohçacı kadınların önemi büyüktür.²¹²

Bohçacı kadınlar ekonomik açıdan da piyasayı canlandırıyordu. Bohçacı kadınlardan alışveriş yapan aileler de iki sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi ekseriya vasat bir halde geçinen ailelere mensup kadınlardır. Bu kadınlar alışverişlerini genellikle veresiye yapardı. Alışveriş yapan ikinci sınıf ise zengin ailelerin kadınları, cariyeleri ve hizmetçileridir. Zengin ailelerin kadınları genellikle alışverişlerini peşin yaparken cariyeleri ve hizmetçileri alışverişlerini veresiye yapmışlardır. Eğer cariyeye ve hizmetçiler ödemelerini geciktirirse bu durum evin hanımına söylenir ve maaşlarından kesilirdi.²¹³

Bohçacı kadınlar dönemin romanlarında da ele alınmış, çeşitli bohçacı kadın tasvirleri yapılmıştır. Örneğin Ahmet Reşad’ın kaleme almış olduğu “Bohçacı Kadın” adlı romanda bohçacı bir kadının hayatı ele alınmıştır. Yazar kitabında bohçacı kadınlar ve müşterileri arasında kurdukları çeşitli ve farklı ilişki ağını anlatmıştır. Bohçacı kadınlar Osmanlı evlerine rahatlıkla girip çıkmış, rahat hal ve hareketleri çoğu zaman tedirgin edici olmuştur. Bohçacı kadınların evlere girip çıkmaları, bekâr ve genç kızlar için çöpçatanlık etmeleri toplum tarafından hoş karşılanmamıştır.²¹⁴

Bir başka örnek ise Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın 1888 tarihinde kaleme aldığı “İffet” romanıdır. Bu romanda, genç kızların, el işi yaparak kapı kapı dolaşan bohçacı kadınlara yaptıkları el işlerini ucuz bir fiyata satarak ev ekonomisine katkıda buldukları

---

²¹¹ Reşat Ekrem Koçu, “Boğçacı Kadın”, **İstanbul Ansiklopedisi**, VI, Haz. Sermet Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi Yayınları, İstanbul, 1963, 2938-2941.

²¹² Sabah, “**Bohçacı Kadınlar**”, 9 Nisan 1901, 2.

²¹³ Sabah, “**Bohçacı Kadınlar**”, 9 Nisan 1901, 2.

²¹⁴ Ahmet Reşat, **Bohçacı Kadın**, Keten Bedrosyan Matbaası, İstanbul, 1911, 15-40.

görülmüştür. Bu ve buna benzer romanlardan yola çıkarak bohçacı kadınların, dönemin ev hanımlarına küçükte olsa ticarî anlamda para kazandırdıkları görülmektedir.²¹⁵

Türk edebiyatına bakıldığında birçok romanda bohçacı kadın anlatılırken, kalıplaşmış tasvirlerin kullanıldığı görülmüştür. Romanlardaki bohçacı kadın tasviri, başında bulunan örtünün sırtına kadar geldiği görülen, sırtında ise yeldirmenin üstünde bir büyük bohça taşıyan ve 50 ila 60 yaş arasında hafif göbekli ve minyon tipli kadınlardır.

Dönemin bir başka kadın mesleği ise hizmet sektöründe yer alan hizmetçi kadınlar olmuştur. Osmanlıda bu meslek toplum tarafından hoş karşılanmamıştır. Müslüman bir kadının kendisine mahrem olan evlerde çalışması hem Osmanlı aile yapısına hem de dinî hassasiyetlere uygun olmadığı her fırsatta dile getirilmiştir. Bu meslek, 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Osmanlı topraklarında kölelik ve kölelikten kalma her türlü kurum tarihe karışmıştır. Kölelik tamamen ortadan kaldırılınca farklı yapılarda ve farklı adlar altında meslekler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri de ev hizmetlerinde çalışan ücretli kadın hizmetçiler olmuştur. Osmanlıda kadın hizmetçileri tercih edenler ise özellikle 1870'lerden sonra Avrupai hayat tarzına hayranlık duyan ve bu tarz bir yaşam sürmek isteyen zengin aileler olmuştur. Böylece modernleşen aile yapısında kadın hizmetçiler yer almaya başlamıştır. Avrupai hayat sürmek isteyen zengin Osmanlı aileleri, kadın hizmetçileri bir ihtiyaç olarak görmüştür.²¹⁶

Osmanlı zengin ailelerinin kadınları için ev işlerinde hizmetçi kadınlar ideal birer yardımcı olarak görülmüştür. Ev hanımları ile hizmetçi kadınların ev içindeki münasebetleri incelendiğinde ise bu husus hakkında birtakım bilgiler dönemin kadın gazetesi olan Hanımlara Mahsus Gazete'de yer almaktadır. Gazetede ilgili makale üç kısımdan oluşmuştur. İlk kısımda bir ev hanımının başlıca görevlerinin aile saadetini sağlaması ve istirahatini temin etmesi olduğu ifade edilmiştir. Sağlığı yerinde olan her kadının birer ev kadını olduğunu, eğer sağlığı yerinde olduğu halde bir ev kadını evini intizamda bulundurmazsa, evin erkeğini istirahat ettirmezse, evinde rahatlık sağlayamazsa aile saadetlerinin derinden sarsılacağı yazılmıştır. İkinci kısımda ise bir ev kadınının ev içi görevleri sıralanmıştır. Evin hanımının ev idaresini, çocuk ve aile terbiyesini, aşçılık, çamaşır yıkama gibi temel ev işlerini bilmesi gerektiği yazılmıştır. Yazının bu kısmında kısada olsa evin erkeğinin görevine de değinilmiştir. Evin erkeğinin ise evi

²¹⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **İffet**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1996, 34-97.

²¹⁶ Yavuz Selim Karakış, "Kadınlar Dillerinde, Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)", **Toplumsal Tarih**, XI, Mart 1999, 15-20.

geçindirebilecek bir işle meşgul olması ve evi idame ettirmesi en önemli görevi olarak görülmüştür. Yazının üçüncü kısmında ise bir ailenin fertlerinin fazlalığı ve gelir seviyesine bağlı olarak evin hanımına yardımcı olabilecek hizmetçi kadınlardan bahsedilmiştir. Burada evin hanımının ev ile alakalı her işi bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü ev hanımı bunları bilmeli ki hizmeti altında olan hizmetçi kadını yönlendirebilsin ifadesi yer almıştır. Yazının sonlarına doğru şu ifade geçmektedir; “akıllı bir ev kadını evin ihtiyaçlarını ve idaresini hiçbir zaman hizmetçi kadına bırakmamalıdır. Eğer ki bırakırsa aile saadeti sarsılabilir.”²¹⁷

Makalede genel olarak ele alınan konu ise ev hanımlarının hizmetçileri aile fertlerinden biri olarak görmemelerinin gerektiği olmuştur. Ayrıca aile fertleri ile birlikte aynı evde olan hizmetçileri seçerken ahlaklı bir kişi seçilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Gazetede makaleden de yola çıkarak dönem dönem hizmetçi kadınlar yuva dağıtan, aile saadetini bozan kişiler olarak görülmüştür. Dönemin kadın dergileri ve gazetelerinde sıklıkla “Hizmetçi Kadınlara Nasıl Davranılmalıdır?” adlı yazılar kaleme alınmıştır. Ev hanımlarının aile saadetlerinin bozulmaması için dikkatli olmaları yönünde tavsiyeler vermişlerdir.

Osmanlı kadınları için ev içi işi olarak görülen bir başka meslek ise mürebbiyelik olmuştur. Mürebbiyelik, 19. yüzyıl itibarı ile Osmanlı evlerinde sıklıkla görülmeye başlayan bir meslektir. Mürebbiyelik mesleği, ev içinde çocukların bütün eğitimi ile ilgilenen kişilerdir. Mürebbiyeleri tercih edenler ise genellikle Avrupalı ve elit yaşam süren zengin Osmanlı aileleridir. Çocuklara ev içi eğitim verenler çoğunlukla Avrupalı mürebbiyeler olmuştur. Bu meslek mürebbiyelik olarak adlandırılmış olsa da aslında muallimelik mesleğinden bir farkı yoktur. Osmanlı topraklarında mürebbiyelik mesleğini genellikle gayrimüslim kadınlar yapmıştır. Mürebbiye kadınlar çocuklara Fransızca, Almanca ve İngilizce başta olmak üzere ağırlıklı olarak dil eğitimi vermişlerdir. Mürebbiyelerin hepsi iyi eğitim görmüş öğretmenlik vasıfları üst düzeyde olan kişiler değillerdir. Birçoğu hayatlarını idame ettirmek için bu mesleği tercih etmiştir. Hatta birçok mürebbiyenin dil konusunda vasat olduğu dönemin gazetelerinde dile getirilmiştir.²¹⁸

Mürebbiyeler, her ne kadar dil eğitimi konusunda ön plana çıkmış olsa da Avrupalı hayat süren Osmanlı ailelerinin çocuklarına çeşitli enstrüman aletlerini çalmayı öğretmeleri

---

²¹⁷ Hanımlara Mahsus Gazete, İmzasız, “**Hanım ile Hizmetçinin Münasebeti**”, 16 Cemaziyülevvel 1313, 1-2.

²¹⁸ Hanımlara Mahsus Gazete, Gülistan İsmet, “**İslam Terzihanesi Meselesi ve Hanımlarımız**”, 11 Safer 1319, 3.

için de tercih edilmişlerdir. Dönemin gazetelerinde ihtiyaca binaen ilanlar verilmiştir. Örneğin; “hanım kız ve hanımefendilere evlerinde başlıca piyano ve kanun müzik aletlerini çalma öğretilir” şeklinde mürebbiyeler gazeteye ilan vermiştir.²¹⁹

Bu tür ilanlardan biri Madam Suzan Braven tarafından verilmiştir. İlanda, kız çocuklarına mahsus evlerinde Fransızca ve Almanca lisanı öğretimi ve piyano dersleri eğitiminin özenle verileceği ifade edilmiştir.²²⁰

Türklerin mürebbiye eğitimini, Bulgar kadın yazar Evgenia Mars şu şekilde ifade etmiştir; “İyi eğitilmiş Türk ailelerinde kızlar için Avrupa’dan mürebbiyeler getiriliyordu. Bu kızlar yabancı dil öğreniyor ve yabancı edebiyat eserlerini okuma imkânı buluyor. Bazı Türk hanımlar, kadın hakları gibi modern kavramları içselleştirerek Avrupalı kadını taklit etmeye çalışıyor.”²²¹

Sonuç olarak Osmanlı toplumunda kadınların ev içi çalışmaları hem toplum tarafından hem de devlet tarafından hoş bulunmamıştır. Fakat 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları itibarıyla Avrupalı yaşam tarzını benimsemiş zengin Osmanlı aileleri tarafından ev içi hizmet veren hizmetçi kadınlar, çamaşırcı kadınlar ve mürebbiyelik yapan gayrimüslim kadınlar zaruri bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Artık ev içi hizmet işi arz talep ilişkisine dönmüştür. Toplum tarafından bu kişiler talep edildiğinde belli bir süre sonra gösterilen tepkiler de önemini yitirmiştir. Artık Osmanlı toplum yapısının bir parçası olan ev içinde hizmet eden kadınlardan sonra geleneksel Osmanlı ve Müslüman aile değerlerinde çatırdamalar başlamıştır. Geleneksel Osmanlı aile yapısında mahremiyet ön planda olmuştur. Hatta aileler, evlerinin kullanımını bile bu mahremiyete göre şekillendirerek, haremlik ve selamlık bölümlerini oluşturulmuştur. Fakat 19. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkan Avrupalı hayat yaşama arzusuna bağlı olarak ev işleri için alınan hizmetçi ve çamaşırcı kadınlar, çocuk eğitimi için talep edilen mürebbiyeler bu mahremiyeti yavaş yavaş ortadan kaldırmaya başlamıştır. Hizmetçi ve çamaşırcı kadınlar ev içi saadetini bozmaya başlamışken mürebbiyeler ise küçük yaşta kızların düşüncelerini etkileyerek feministlik yönünde fikirler empoze etmişlerdir. Aynı zamanda mürebbiyelerin çoğu gayrimüslim kadınlar olduğundan eğitilen çocuklar, geleneksel Osmanlı ve Müslüman değerlerinden uzaklaştırılmış ve Avrupa değerleri çocuklara aşılmıştır. Bu hususta

---

²¹⁹ İkdâm, İmzasız, “Hanım Kız ve Hanımefendilere Mahsus Başlıca Piyano ve Kanun Dersi”, 10 Teşrinisani 1898, 4.

²²⁰ İkdâm, İmzasız, “Fransızca ve Almanca Lisanları ve Piyano Dersi”, 6 Kanunuevvel 1899, 4.

²²¹ Evgenia Mars, *Abdülhamid İstanbul’unda Bir Kadın Seyyah*, çev. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, 31.

dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'in de endişeleri olmuştur. Bu yönde 1901 tarihinde İrade-i Seniyye ilan edilmiştir. Belgede, Avrupalı ve yerlilerden gayet ahlaksız ve uygunsuz birtakım Hristiyan kadınların, mürebbiye namıyla ve süt ana sıfatıyla veya sair bir suretle İslam hanelerine alınarak, Müslüman çocukların bakımı ve eğitimlerinin mürebbiyelere terk edildiğine değinilmiştir. Bu mürebbiyeler Müslüman kızları için kötü örnek olmuşlardır. Eğitim verirken kendi bildiklerini yaparak, Müslüman kızlara açık saçık kıyafetler giydirek şehrin Hristiyan mahallelerinde gezdirdikleri görülmüştür. Bu durum gayrimüslim Osmanlılar arasında bile istihza ve alay konusuna sebep olmuştur. Bu duruma müdahale eden memurlara hürriyete tecavüz muamelesi yapılmıştır. Bu hürriyete tecavüz üzerine belgede Amerika'dan örnek verilmiştir. Amerika'da bütün dinlerin serbest olduğu fakat dininin gereklerine uymayanları, milletin namusuna tecavüz edenleri Amerika hükümeti bile engellemiştir. Bu örnek üzerinden Osmanlı topraklarında bu hoş olmayan durumlara karşı muhalif-i diyanet ve adap ve terbiye olan şu çirkin hallere bir netice verilmesi buyrulmuştur.²²²

3.4. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KADIN YAZARLAR VE KADINLAR İÇİN ÇIKARILAN GAZETE VE DERGİLER

19. yüzyıl itibariyle toplumsal hayatta yaşanan değişimler edebi eserlere de yansımıştır. Osmanlı kadınları duygularını, düşüncelerini yazarak ifade etmeye başlamıştır. Bu dönemde yazı tarzına, edebiyat için edebiyat anlayışı hâkim olmuştur. Bunun sebebi dönemin hükümdarı Sultan II. Abdülhamid'in baskın bir şekilde yönetimi kendi idaresinde tutmasına bağlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar iktidara ve idarecilere karşı eleştirilerin yasaklanmasıyla edebiyatın seyri, toplum için edebiyattan, edebiyat için edebiyata dönüşmüştür.²²³

Fakat edebiyattaki bu değişimi sadece Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı uygulaması şeklinde değerlendirmek yanlıştır. Çünkü bu dönemde Avrupa'ya bakıldığında benzer durumun söz konusu olduğu görülmüştür. Osmanlı Devleti, basın kurallarını Fransa'dan uyarladığı Matbuat Nizamnamesi'ne göre belirlemiştir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid basın için yeni bir sansür kanunu veya nizamnamesi ilan etmemiştir.²²⁴

²²² Sadarettin bilumum devâire gönderilen 27 Haziran 1317 Tarihli Tezkire, BOA. BEO. 1687-126472 .

²²³ Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı Tarih**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, 129-130.

²²⁴ Kayahan Özgül, "Devri Hamid'i Matbuatına Tersten Bakmak", **İkinci Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Coşkun Yılmaz (Ed.), İstanbul 2010, 379-380.

Sultan II. Abdülhamid dönemi basınında her ne kadar sansür ön plana çıksa da, ifade edilenlerin aksine edebi eserler ve gazete sayılarında büyük bir artış yaşandığı görülmüştür.

3.4.1. Dönemin Kadın Yazarları

3.4.1.1. Habibe Hanım

Hersekli Ali Paşa'nın kızı olan Habibe Hanım 1845 tarihinde doğmuştur. Habibe Hanım divan şiirleri kaleme almıştır. Şiirlerinin teması genellikle ayrılık, aşk ve kıskançlık olmuştur.

3.4.1.2. İffet Hanım

Diyarbakır doğumlu olan yazar Diyarbakır'ın önemli ulemasından Azmizâde Hafız Mehmet Efendi ile evlenmiştir. Kaleme aldığı edebi tür gazel olmuştur. İffet Hanım'ın gazellerinin teması tasavvuf olmuştur.

3.4.1.3. Hasibe Maide Hanım

Mirliva Bekir Paşa'nın kızı olan yazar 1839 tarihinde doğmuştur. Hasibe Hanım'ın kaleme aldığı edebi tür ise şiir ve gazeldir. Şiir ve gazellerin teması genellikle kendi yazgısı ve gönül kırıklıkları olmuştur.

3.4.1.4. Adile Sultan

Adile Sultan, Sultan II. Mahmut'un kızıdır. Sultan genellikle şiir kaleme almıştır. Şiirlerini ağdalı bir dil ile kaleme aldığı görülmüştür.

3.4.1.5. Nakiye Hanım

1845 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Nakiye Hanım şiirleriyle ün yapmıştır. Yazarın şiirlerinin çoğu Farsça yazılmıştır. Dönemin aruz ve hece ölçüsünü kullanan nadir divancılarındandır. Dönemin diğer şiir kaleme alan kadın yazarları ise Şerife Ziba Hanım, Münire Hanım, Feride Hanım ve Trabzonlu Fitnat Hanım'dır.²²⁵

3.4.1.6. Fatma Aliye Hanım

Dönemin en önemli kadın yazarlarından biri Fatma Aliye Hanım olmuştur. Fatma Aliye Hanım, devlet adamı ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Babasının Ahmet

---

²²⁵ Mehmet Aydın, *Ne Yazıyor Bu Kadınlar Osmanlı'dan Günümüzde Örnekleriyle Kadın Yazar ve Şairler*, İlke Yayınevi, Ankara, 1995, 27-32.

Cevdet Paşa olması Fatma Aliye Hanım'ın iyi bir eğitim almasında ve kişisel gelişiminde etkili olmuştur. Dönemin getirmiş olduğu feminizm düşüncesine ılıman bir hava katarak feminizmi savunmuştur. Yazar eserlerinde kadınların yaşadığı sorunları ele alarak çözüm yolları üretmeye çalışmıştır. Kalem aldığı eserler onun için görüşlerini yansıttığı bir araç olmuştur.²²⁶

Fatma Aliye Hanım, kendini dil, tarih, felsefe, edebiyat gibi alanlarda geliştirdiği için sadece bir roman yazarı olarak adlandırılmaz. Fatma Aliye Hanım aynı zamanda dönemin önemli gazetelerinde ve kadınlar için önemli mecmualardan biri olan Hanımlara Mahsus Gazetenin daimî yazar kadrosunda yer almıştır. Fatma Aliye Hanım gazetelerdeki yazılarında, kadınların yaşadığı sorunlara vakıf olduğundan dolayı bu sorunları, Osmanlı kadını bakış açısıyla kaleme almıştır.²²⁷

Fatma Aliye Hanım eserlerinin genelinde yazar ismi olarak kendi adını kullanmıştır. İlk başlarda mahlas olarak "Bir Kadın"ı kullanırken daha sonraları ise yazdığı Meram adlı eserinden esinlenerek "Mütercim-i Meram" ı kullanmıştır.²²⁸

Fatma Aliye Hanım'ın birçok romanı uzunca bir müddet konuşulmuş ve döneme damgasını vurmuştur. Bu romanlarından biri ise 1892 tarihinde yayınlanan "Nisvan-ı Alem" dir. Bu romanlarla birlikte kadınlarla ilgili sorunlar açık bir şekilde anlatılmaya başlanmıştır.²²⁹

Bu sorunların başında İslam dininin kadınlara sunduğu hakları Osmanlı kadınlarının tam manasıyla bilmemesi ve kadınların toplumsal hayattan geri kalmalarını İslam dinine bağlamaları gelmiştir. Fatma Aliye Hanım eserinde Osmanlı kadınlarının Avrupa kadınlarına özenerek yeni bir yaşam tarzı benimsemelerinin yanlış olduğunu, İslam dininin diğer dinlerle karşılaştırıldığında kadına daha fazla hak tanıdığını yazmıştır. Bu dönemde Osmanlı toplumunda kadının her alandaki konumu tartışılmaya başlanmıştır.²³⁰

Sonuç olarak Osmanlı topraklarında 19. yüzyıl itibariyle artık kadınlar düşüncelerini özgürce ifade edebileceği konuma ulaşmıştır. Dönemin kadın yazarlarının hayatlarını incelediğimizde bu yazarların iyi bir eğitim aldıkları, bilinçli ve üst düzey ailelere mensup oldukları ve iyi derecede en az bir yabancı dil bildikleri görülmüştür.

²²⁶ Tülay Gençtürk, "Fatma Aliye Hanım ve Bir Şiiri", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, 1994, 128, 10.

²²⁷ Emel Aşa, "İlk Türk Romancısı Fatma Aliye Hanım Romanlarında Aile ve Kadın", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, 651-652.

²²⁸ Zerrin Ediz, **Kadın Tarihine Bir Bakış**, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1995, 92.

²²⁹ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, 37-38.

²³⁰ Zehra Toksa, **Zafer Hanım ve Aşk-ı Vatan**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1994, 11-12.

3.5. KADIN GAZETELERİ VE DERGİLERİ

Kadın gazeteleri ve dergileri Tanzimat dönemi ile birlikte başlayan yenileşme ve modernleşme sürecinin bir parçası olmuştur. Böylece Osmanlı toplumunda kadınlar ilk defa düşüncelerini basın yoluyla ifade etmeye başlamışlardır. Kadın gazete ve dergilerinin basın hayatındaki en iyi dönemi Sultan II. Abdülhamid'in tahtta olduğu yıllarda olmuştur. Böylece kadınların düşüncelerini ifade edeceği birden çok süreli yayın basın hayatında yer almıştır. Kadınlar bu gazete ve dergilerde düşüncelerini genellikle imzasız (isimsiz) ifade etmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid döneminde kadınlarla ilgili süreli yayınları dergi ve gazete olarak iki gruba ayırabiliriz. Dönemin ilk kadın dergisi Aile, 27 Mayıs 1880 (17 Cemaziyelahir 1297) tarihinde Mihran Matbaası öncülüğünde haftalık olarak basın hayatına başlamıştır. Bu derginin yayın hayatında yer alma sebebi ilk sayıda “İfade-i Meram” adlı başlıkta şu şekilde açıklanmıştır; “Aile erkek, kadın, çocuk ve birkaç kişiden ibaret olduğu gibi bu mecmuaya derc olunacak mebahis dahi erkeklere ve kadınlara, kız ve erkek çocuklara taalluku olup, bir ev halkının aliyü’l-umuma muhtaç olacakları maddi ve manevi, yani gerek ahlak ve terbiyeye ve gerek idare ve ta’yişe dair her ne menafi ve fevaidi şamil olmasına say olunacaksa da ailenin başlıca rüknü kadınlar olduğundan bu mecmuanın da başlıca kadınlara nispeti vardır.”²³¹

Derginin çıkarılma amacı, manevi ve maddi konuları içeren faydalı yazılarla erkek, kadın ve çocukların yani tüm aile fertlerinin eğitilmesidir. Fakat dergide özellikle kadınlara büyük önem verildiği görülmüş ve ailenin direğinin kadın olduğu ifade edilmiştir.

Derginin tek yazarı Şemsettin Sami'dir. Dergi her ne kadar ismi ile müsemma olup aile fertlerinin hepsine hitap edeceğini söylese de kadınlara yönelik çıkartılmıştır. Dergide genel olarak kadın eğitimine, kadınları ilgilendiren her alanda bilgilendirme, ev idaresi ve ev düzeni hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Derginin ücreti ise payitaht için yarım lira, vilayetler için üç mecdiye olarak belirlenmiştir.²³²

1883 (Rebiyülahir 1300) tarihinde ise kadınlar için aylık olarak Mahmud Celaleddin Efendi'nin öncülüğünde İnsaniyet dergisi yayın hayatına başlamıştır. Derginin çıkış amacı şu şekilde ifade edilmiştir: “Bu risale-i mahsusa kadınlara müteallik olarak 12 nüsha olarak çıkarılacaktır. Kadınları aydınlatmak ve kadın haklarını korumak esas

²³¹ Şemsettin Sami, “İfade –i Meram”, Aile, 17 Cemaziyelahir 1297, 1, 1.

²³² Aile, 17 Cemaziyelahir 1297, 1, 1.

ilkedir.” Derginin amacında 12 nüsha olarak basılacağı ifade edilse de derginin ömrü uzun olmamış, sadece iki sayı çıkarılabildiği görülmüştür.²³³

Dergiye kadınlar mektup gönderebiliyordu. Bu mektuplar “İki Okumuş Hanım” ve “Mektepli Kız” mahlaslarıyla imzasızdır.²³⁴

Şükufeza Dergisi 1886 (1303) tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Derginin sahibi Arife Hanım’dır. Derginin yayınlanacağı 1300 yılında ilan edilmişti. Fakat ilk sayısı ancak üç yıl sonra çıkarılabildiği görülmüştür. Derginin ismi çiçek bahçesi anlamındadır. Yazar kadrosunda Münire Hanım, Fatma Nevber Hanım, Arife Hanım yer almaktadır. Dönem itibarıyla hem sahibinin hem de yazar kadrosun tamamının kadın olduğu tek kadın dergisidir. Dergi iki haftada bir yayınlanmıştır. Derginin çıkış amacı; “biz ki saçları uzun, aklı kısa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız.” şeklinde ifade edilmiştir.²³⁵

1883 (1300) tarihinde kadınlara mahsus olarak yayımlanan bir diğer dergi “Hanımlar Dergisi”dir. Derginin sahibi Cafer Efendi’dir. Aylık yayınlanan derginin çıkış amacı, kadınları her alanda bilgilendirmek özellikle de ev işleri ve idaresi yönünde faydalı bilgiler sunmaktır. Osmanlı kadınları dergiye mektuplar göndererek fikirlerini beyan etmişlerdir.²³⁶

Bir diğer kadın dergisi ise Mürüvvet isimli dergidir. Bu dergi haftada bir kere neşre olunan Mürüvvet gazetesinin hanımlara mahsus nüshasıdır. Dergi yayın hayatına 27 Şubat 1888 (15 Şubat 1303) tarihinde başlamıştır. Derginin müdürü Mehmet Ziyaettin Efendi’dir. Dergiyi diğer dergilerden ayıran en önemli yönü ise dergide yer alan yazıların konu başlıklarına göre tasnif edilmesi olmuştur. Aynı zamanda dergi dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid’in de desteklediği yayın olmuştur.²³⁷

Mürüvvet Dergisi’nin çıkış amacı;

Tarihine mübâşeret ettiğimiz gazetenin şu kadınlar kısmında karilerimize dünyayı göstermek istiyoruz, bu halde kendimize tayin ettiğimiz mesleği ilan etmeliyiz ki umur-i tahririyemizin esasını vazetmiş olarak daima o kayıt ve vazife ile mukayyet olalım. şeklinde ifade edilmiştir.

²³³ İnsaniyet, Rebiyülahir 1300, 1, 1.

²³⁴ İnsaniyet, Rebiyülahir, 1300, 1, 1; İnsaniyet, Ay Belirtilmemiş, 1300, 2, 33-34.

²³⁵ Şükufeza, 1303 (Ay Belirtilmemiş), 1, 1.

²³⁶ Hanımlar, Muharrem 1300, 1, 1-4.

²³⁷ Mürüvvet (Hanımlara Mahsus Haftalık Dergi), 15 Şubat 1303, 1, 1.

Yazıda da belirtildiği üzere derginin amacı, kadınların iyi bir eğitim alması yönünde toplumu bilinçlendirmek ve Osmanlı kadınlarının kültür seviyeleri arttırmak olmuştur.²³⁸

Parça Bohçası adlı dergi, 1888 (hicri 1305) tarihinde kadın dergisi olarak yayın hayatına başlamıştır. Derginin sahipleri Hatice Samiye Hanım ve Rebia Kâmile Hanım'dır. Derginin amacı Osmanlı kadınına çocuk bakımı ve aile konuları ile ilgili bilgilendirmek olmuştur.²³⁹

Hanımlara Mahsus Malumat dergisi ise hicri 22 Kasım 1885 (14 Safer 1303) tarihinde haftalık çıkan kadın dergisidir. Derginin sahibi Mehmet Tahir Efendi olup derginin çıkış amacı kadınları her hususta bilgilendirmektir.²⁴⁰

Mehasin dergisi 1908 (Eylül 1324) tarihinde her ayın 25. günü hanımlara özel yayınlanmıştır. Dergide edebiyatımızın ilk psikolojik romanı olan Eylül, tefrika edilmiştir. Derginin sahibi ise Asaf Muammer Efendi'dir. Derginin çıkış amacı kadınların sosyal hayattaki varlıklarının farkına vardırarak ve bu hayatta özgürce kendilerini ifade etmelerini sağlamaya çalışmaktadır.²⁴¹

Dönemin ilk renkli ve resimli basılan kadın dergisi ise Demet dergisi olmuştur. Yayın hayatına 30 Eylül 1908 (17 Eylül 1324) tarihinde başlamıştır. Derginin sahibi Hakkı Efendi'dir. Çıkış amacı kadının aile içindeki işlerini kolaylaştırıcı bilgiler vermek olsa da ara ara siyasi konuları da ele almıştır.²⁴²

Yukarıda belirttiğimiz kadın dergilerinin hepsi Osmanlı başkenti İstanbul'da neşr olunmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde başkent dışında da kadınlar için dergiler neşr olunmuştur. Bu dergilerden ilki Ayine dergisidir. Yayın hayatına 1875 yılında Selanik'te başlamış ve Ekim 1876 tarihine kadar yayın hayatına devam etmiştir. Derginin hedef kitlesi Osmanlı kadınları ve çocuklarıdır. Haftalık olarak neşr olunan derginin sahibi Mustafa Efendi'dir.²⁴³ 1906 tarihinde yayınlanan bir diğer dergi Alem-i Nisvan idi. Osmanlı toprakları dışında Kırım Bahçesaray'da haftalık olarak neşr olunmuştur. Dergi İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı tercüman dergisinin ilavesidir. Dergide Osmanlı kadınlarının yazdığı mektuplara da yer verilmiştir.²⁴⁴

²³⁸ Mürüvvet (Hanımlara Mahsus Haftalık Dergi), 15 Şubat 1303, 1, 8.

²³⁹ Parça Bohçası, 15 Şubat 1305, 1, 1-16.

²⁴⁰ Hanımlara Mahsus Malumat, 14 Safer 1313, 1, 1-4.

²⁴¹ Mehasin (Mahasin), Eylül 1324, 1, 1.

²⁴² Demet, 17 Eylül 1324, 1, 1-16.

²⁴³ Ayine, 2 Teşrinisani 1291, 1, 1-7; Ayine, 3 Teşrinievvel 1291, 41, 1-4.

²⁴⁴ Alem-i Nisvan, 1906 (ay belirtilmiş), 1, 1-4.

Başkent dışında neşr olan bir başka kadın dergisi ise Selanik'te Kadın ismiyle yayın hayatına başlamıştır. Derginin amacı; kadınlara eğitim haklarının farkına vardırarak ve kadınların her yönden kendilerini geliştirmeleri için yardımcı olmaktır.²⁴⁵

Sultan II. Abdülhamid zamanında kadın mecmuasında büyük ilgi gören ve döneme damgasını vuran Kadın dergisi Hanımlara Mahsus Gazetedir. Gazete kadınlarla ilgili mecmuaların içerisinde en uzun ömürlü olanıdır. Yayın hayatı 31 Ağustos 1895 tarihinde cumartesi günü itibari ile başlayıp, 25 Haziran 1908 tarihinde son bulmuştur. Bu 13 yıl içinde gazete kesintisiz bir şekilde haftalık olarak neşr olunmuştur.²⁴⁶

Gazetenin çıkış amacına bakıldığında ilk sayısında yer alan “Tahdis-i Nimet ve Tayin-i Meslek” başlığında belirtilmiştir. Bu yazıda;

Gazetemizi neşretmekten maksadımız menafi-i mülkü devlette hizmet-i ciddiyeden ibarettir. Erbab-ı hamiyet ve gayretin asar-ı fikriyye ve kalemiyyelerini daima intişar ederiz. Gazetemiz hâsılatından %5'i gelinlik ve kimsesiz kızlara saye-i hazret-i padişahıyla çeyiz parası olarak verilecektir. Aynı zamanda yayınlanacak olan her yazı okumayı yazmayı seven, eğitilmiş, dindar, iyi ahlak sahibi, iyi eş ve iyi anne olarak Osmanlı hanımlarını yetiştirmek olarak ifade edilmiştir.²⁴⁷

Derginin çıkış amacında dikkat çeken bir husus ise o dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e övgüler ve methiyeler düzülmüş olmasıdır. Hanımlara Mahsus Gazete diğer kadın mecmualarından farklı olarak kadınların eğitimi üzerinde durarak Osmanlı kadınlarının iyi bir tahsil görmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bunu vurgularken eğitilmiş bir kadının hem kendini geliştirmesi açısından hem de toplumu şekillendirecek aile yapısının sağlam ve sağlıklı olması için önemli olduğu vurgulanmıştır. Gazetenin kadın yazar kadrosunda; Makbule Leman, Nigâr Hanım, Fatma Şadiye, Gülistan İsmet, Fatma Aliye, Talat Hanım, Emine Samiye Hanım ve Fatma Fahrünnisa Hanım yer almaktadır. Gazete kadın mecmuaları arasında en çok kadın yazarın bulunduğu yayın olmuştur.²⁴⁸

---

²⁴⁵ Kadın, 13 Teşrin-i Evvel 1324, 1, 1-5.

²⁴⁶ Komisyon, **Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, 54-55.

²⁴⁷ Hanımlara Mahsus Gazete “Tahdis-i Nimet ve Tayin-i Meslek”, 19 Ağustos 1311, 2-3.

²⁴⁸ İmran Gece, **Hanımlara Mahsus Gazetede Edebi Faaliyet**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 2-4.

Hanımlara Mahsus Gazete'nin kadın yazar kadrosu Sultan II. Abdülhamid için şiirler kaleme almıştır. Bu şiirler özellikle Sultan II. Abdülhamid'in cülus²⁴⁹ yıldönümlerine denk getirilmiştir.

Böylece kaleme alınan şiirlerle, padişahın tahta çıkışı tebrik edilirken padişah ve dönemi hakkındaki fikirlerini de belirtmişlerdir. Padişahın cülus yıldönümüne denk gelen ilk şiir Nigâr Hanım tarafından gazetede yazılmıştır. Nigâr Hanım dönemin önemli kadın yazarlarından. Hem ailede aldığı eğitim hem de okuduğu okullar gelişiminde etkili olmuştur. Nigâr Hanım'ın bildiği yabancı diller Arapça, Farsça, Almanca, İtalyanca ve Fransızcadır. Nigâr Hanım'ın kaleme aldığı cülusiye 14 beyitten oluşmuştur. Şiir gazetede takdimi “şi'r'ü inşadaki iffet-dar-ı fevkaladesiyle şöhret şiar olan fazıl'a-i bi-müdani ismetlü Nigâr Hanımefendi hazretlerinin tebrik-i cülus-ı Hümayun-i hazreti mülûkâneyi mütezammin tanzim eyledikleri manzume-i bediadır” şeklinde sunulmuştur. Nigar Hanım'ın kaleme aldığı şiir şu şekildedir;

Görmemiştir kimseler hiçbir zaman

Böyle bir şah-ı adalet iktiran

Eleme meşmul rahm ve şefkati

Ediyor dünyayı lutfi şadman

Mülkünün imarıdır endişesi

Sa'yinin esmarıdır emin ve eman

Cümle icra'atı dad û merhamet

Bendeganı cümleten hep kamran

Bir melek haslet Melik metbu'umuz

Kim misalin görmemiş çeşme-i cihan

İftihar eyler bugün sükkân-ı arz

---

²⁴⁹ Cülus: Arapça bir kelime olan cülusun anlamı “oturmak” tır. Bir padişahın vefatı veya tahtan indirilmesi sonrasında yeni padişahın tahta çıkma töreninde cülus denir. Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, 155.

Bende olmakla o şaha bigüman

Ecnebler adlinin hayranıdır
Lutfunun dil siridir İslamiyan

Fıtraten meyal-i ilm u marifet
Olduğu her haletinden müsteban
Meslek-i fazl u teallümde o şah
Vermede her gün büyüklükden nişan

Pişvamızdır terakkide bizim
İtilada nüktedan-yı bendegan

En büyük buhran ise şu halimiz
Kim kadınlar sayesinde hameran

Adlini asarını tavsif için
Her gece her gün hulasa her zaman

Bu duayı bendesi aciz Nigar
Eyliyor Aberdeen-i kalp ve zeban

Ol şehr-i aliyi zat-ı kibriya
Ömr ü ikbaliyle etsün cavidan²⁵⁰

Şiirde ilk dikkat çeken Nigâr Hanım'ın şiirin içinde kendi ismini kullanmasıdır. Çünkü dönem itibari ile kadın mecmualarında kadınlar genellikle imza veya isim olarak mahlas kullanmışlardır. Fakat Nigâr Hanım ismini yazmaktan çekinmemiştir. Şiirde dikkat çeken başka bir husus ise padişahın merhameti, adaleti ve şefkati ön plana çıkartılmıştır. Dünyada bu denli hassas, adaletli ve merhametli bir padişahın olmadığı, bundan dolayı sadece tebaasının değil yabancıların dahi padişahın bu adaletine hayran olduğu ifade edilmiştir.

---

²⁵⁰ Hanımlara Mahsus Gazete, Nigâr Bint-i Osman, “Şiir”, 19 Ağustos 1311, 1, 3-4.

Gazetede yer alan padişahın cülus yıl dönümü ile ilgili bir başka şiirde kadın yazar ismini kullanmamıştır. İki bentten oluşan şiir ise şöyle kaleme alınmıştır;

Cülus-ı hazret-i sultan Abdülhamid'in ruz û rahşanı
Züka-yı meymenetle, eyledi dünyayı nurani
Zaman-ı pakininid-i meserret cümle avanı
Lisanında cihanın daima şu vird-i şükranı
Hüda tahtında daim eylesin sultan Abdülhamid Hanı

Maarif kadrini lütfu keremle eyledi a'la
Onun için ilme çalıştı gerek erkek gerek ünsa
Ki bir darülfünun devrinde her bir menzil-i meva
Lisanında cihanın daim eylesin sultan Abdülhamid Han'ı
Huda tahtında daim eylesin sultan Abdülhamid Hanı'²⁵¹

Bu şiirde de kadın yazar, Sultan II. Abdülhamid'e methiyeler düzmüştür. Padişahın var olduğu her dönem; huzurun ve mutluluğun hâkim olduğunu, dönemin ilim yuvasına dönüştüğünü, kadın ve erkek herkesin bu ilimden faydalandığını belirtmiştir.

13 Ağustos 1311 tarihli Kadınlara Mahsus Gazetede padişahın cülusiyyesi için şiir yazan başka bir kadın yazar ise Sabiha Hanım'dır. Şiiri altı bentten oluşmuştur. Sabiha Hanım'ın şiiri ise şu şekildedir;

Bir Şehinşah-ı cihansın Haktan ihsansın bize
Bin yaşa sultanımız Abdülhamid
Afitab-ı merhamet bir lütfu yezdansın bize
Ruz-ı firuz-ı cülusun olmadan bir şanlı idi.

Gelmemiş gelmez nazirin ey hudavendi celil
Olsun efsun daima ikbal û şan û şevketin
Mevcedar olmaktadır her yerde Nur-ı tal'atın
Feyz-i umran perlerin isbatı davama delil

Sen veliye-i nimet-i alemsin ey fahri cihan

---

²⁵¹ Hanımlara Mahsus Gazete, İmzasız, "Tebrik-i Cülus-ı Hümayun Hazret-i Hilafetpenahi", 19 Ağustos 1311, 1, 1-2.

Eylemek mümkün mü ifa hakk-1 nan-1 nimetin
Zat-1 pakin oldu bünyad-1 metini devletin
Eylesün Hak zatını tahtında daim kamran

Padişahım ilm ve tahsilin uluvvi kadrini
Asr-1 şahanende öğrendik de olduk kamkar
Devr-i pür feyzinde gördük biz o Mahin bedrini
Hak seni etsin ila yevmi'l kıyame paydar

Pür meserretdir bugün eftal kuşlar pür mesar
Bu meserret cümle nası eyliyor mesrur û şad
Badi-i fahr ve sürur ol şah-1 kerrübi şi'ar
Çok vakit tahtında daim eylesin rabbülibad

Nam-1 nisvana bugün etti ceride intişar
Ya nasıl nev-i nisa etmez bununla iftihar
Biz ki bulduk devr-i şahanende izzu itibar
Eyleriz davat-1 isal-i huzur-u kirdgar²⁵²

Saide Hanım, şiirinde padişahın halk için bir ihsan olduğunu, hakkının ödenemeyeceğini ifade ederken, dönemin huzur ve mutluluk içinde geçtiğini ifade etmiştir.

Yine aynı tarihli gazetede Talat Hanım'ın cülusiye şiiri ise;
Bizlere hak etti ihsan bir şehinşah zaman
Gark-1 nuru mesadet oldu bütün Osmaniyan

Öyle bir şah-1 muazzam kâinat görmüş değil
Adl û şefkate anın kabındadır nuşirevan

Sarf-1 himmet eyledin ilm ve maarif uğruna
Saye-i lütfunda cahil kalmadı merd ve zenan

Padişahım bi't tamam evsafını tarifde

---

²⁵² Hanımlara Mahsus Gazete, Saide Hanım, “Şiir”, 19 Ağustos 1311, 1, 4.

Aczini izhar eder hem kalem hem de lisan

Ya ilahi kam-yab et hazreti sultanımı

Şevketinle satvetinle bin yaşa şah-ı cihan²⁵³

Yazar, padişahın adalet ve şefkatini ön plana çıkarmıştır. Bu özelliklerini övgü dolu cümlelerle kurmuştur. Padişahın vasıflarını her ne kadar yazsa da kelimelerin ve cümlelerin kifayetsiz kalacağını da ifade etmiştir. Hanımlara Mahsus Gazete yazar kadrosuyla, yayımlandığı yazı ve makalelerle dönemin diğer kadın mecmualarından farklı olduğunu ortaya koymuştur. Yayın hayatına tam 13 yıl ara vermeden devam etmiştir. Bu süreç içerisinde Sultan II. Abdülhamid gazetenin kadın yazarlarına zaman zaman ihlanda bulunarak nişanlar vermiştir. Örneğin, 1898 tarihinde gazete, kadın çalışanlarının sergilemiş oldukları başarıdan dolayı gazete sermuharrisi Nigâr Hanım ve müdüresi Şadiye Hanım'a ikinci rütbeden şevkat nişanı takdim edilmiştir.²⁵⁴

1897 tarihinde ise gazete sermuharrisi Nigâr Hanım ve müdüresi Sadiye Hanım'a gazetede kaleme aldıkları Osmanlı kadınlarının ilim tahsil almasının önemine değinmeleri ve kadın eğitime katkılarından dolayı üçüncü rütbeden şevkat nişanı takdim edilmiştir.²⁵⁵

Gazete 13 özellikle 1900'lü yıllarda maddi açıdan sıkıntılar çekmiştir. Gazetenin sahibi Mehmed Bey, 1905 yılında maddi çıkmazın içine girince gazetenin neşrinde müşkülât çekildiğini bildirip devletten yardım talebinde bulunmuştur. Bu talebin üzerine 8 Ekim 1905 tarihinde padişahın tahsisatından belirli bir miktarda para yardımı gönderilmiştir.²⁵⁶

Sonuç olarak 19. yüzyıl itibari ile kadınlarımız Osmanlı basın hayatında görülmeye başlamıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde kadınlarla ilgili gazete ve dergi sayısında artış yaşanmıştır. Sultan II. Abdülhamid kadınların basın hayatında yer almasını olumsuz karşılamamıştır. Bu süreçte kadın mecmuaları desteklenmiştir. Kadın mecmualarına Osmanlı kadınları düşüncelerini, yaşamak istedikleri hayatı ve hüznü aşk hikayelerini mektuplar halinde göndermişlerdir. Mecmuaların, kadın yazarları ise her zaman kadınların eğitimleri, toplumsal hayattaki konumları ve hakları konusunda ele

²⁵³ Hanımlara Mahsus Gazete, Talat Hanım, "Şiir", 19 Ağustos 1331, 1, 4.

²⁵⁴ Hanımlara Mahsus Gazete Sahib-i İmtiyazı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 14 Eylül 1314 Tarihli Tezkire, BOA. İ.TAL. 161-43.

²⁵⁵ Hanımlara Mahsus Gazete Sahib-i İmtiyazı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 13 Eylül 1313 Tarihli Tezkire, BOA. İ.TAL. 123-30.

²⁵⁶ Hanımlara Mahsus Gazete Sahib-i İmtiyazı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Eylül 1321 Tarihli Tezkire BOA. DH.MKT. 1014-47.

aldıkları yazılarla bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Osmanlı toplumunda kadının çalışma hayatı yukarıda bahsettiğimiz gibi şekillenmiştir. Kadın çalışma hayatında Sultan II. Abdülhamid dönemi bir temel niteliğinde olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kadınlar için meslek seçeneği artmıştır. Artık kadın kendini ve ailesini geçindirmek için çalışma hayatında yer almıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde birçok gazetede kadınlara meslek seçeneği sunmak ve kadınlara yol göstermek için Avrupa'daki kadın mesleklerinden bahsedilmiş ve tanıtılmıştır. Bu hususta en çok yazılar kaleme alan gazetelerden biri İkdam olmuştur. Gazetede yer alan Avrupa'daki kadın mesleklerine bakıldığında ilk olarak kadın Maarif Nazırlığı çıkmıştır. "Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeyinde bulunan Idaho eyaletinde kadınların her türlü işi yapabildiklerini, birçoğunun devlet memurluklarında bulunduğu belirtilmiştir. Bu eyalette Miss Lusdane isminde bir kadın adı geçen eyaletin Maarif Nazırlığına tayin edilmiştir" diye bir yazı paylaşılmıştır.²⁵⁷

Gazetede ele alınan başka bir meslek ise avukatlık olmuştur. Gazetede yazıda Paris Meclis-i Mebûsanında kadınların dava vekâleti mesleğine kabulü için bir müzakere de bulunduğu ve artık kadınların da Fransa'da avukatlık mesleğini icra edebileceği ifade edilmiştir.²⁵⁸

Gazetede bahsedilen diğer bir meslek ise sanatkâr kadınlar olmuştur. Avrupa'da özellikle Amerika'da kadınlar erkekler gibi para kazanma gayretine düşmüş olduklarından hemen hemen her işe girmekten çekinmemiştir. Amerika'da aktrislerin birçoğunun kadın olduğu belirtilmiştir. Sanatkâr kadınların da sayısı oldukça fazladır. Dönem itibarıyla Amerika'da 50 tane mimar kadının var olduğu belirtilmiştir.²⁵⁹

Gazetede bahsedilen diğer meslekler dülger,²⁶⁰ diplomasi ve tulumbacılık olmuştur. Almanya'da kadınların dülgerlik mesleğini yaptığı ve bu işin bir sanat olduğu ifade edilmiştir.²⁶¹

Diplomasi alanında kadınların varlığı ilk olarak bir Fransız kadının bu mesleği seçmesiyle emsal olmuştur.²⁶² Son örnek ise tulumbacı kadınlar olmuştur. Londra'da bu

²⁵⁷ İkdam, İmzasız, "Maarif Nazırı Olan Bir Kadın", 26 Teşrinievvel 1898, 3.

²⁵⁸ İkdam, İmzasız, "Şetta: Avukat Kadınlar", 9 Kanun-u Evvel 1898, 3.

²⁵⁹ İkdam, İmzasız, "Şezerat: Sanatkâr Kadınlar", 28 Temmuz 1899, 4.

²⁶⁰ Dülger: ahşap bina yapan kişilerin mesleğine verilen addır (Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, 210).

²⁶¹ İkdam, İmzasız, "Şetta: Dülger Kadınlar", 25 Teşrinisani 1899, 3.

²⁶² İkdam, İmzasız, "Kadınların Diplomasi Mesleğine Duhulü", 23 Şubat 1902, 3.

mesleğin icra edilmesi için bir mektebin açıldığı ve ilk aşamada 29 kadından oluşan bir tulumbacı bölüğü oluşturulduğu haberi yapılmıştır.²⁶³

İkdam gazetesinde yer alan bu yazılar incelendiğinde Avrupa’da farklı mesleklerde çalışan kadın örnekleri verilmiştir. Gazetenin buradaki amacı Avrupa’dan örneklerin verilmesi ile Osmanlı ülkesindeki kadınlara çalışma alanında ilham olunmasıdır.

---

²⁶³ İkdam, İmzasız, “Tulumbacı Kadımlar”, 14 Mart 1902, 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATTA KADIN

4.1. GÜNDELİK HAYATTA KADIN VE AİLE HAYATI

Osmanlı toplumunda gündelik hayatta ve aile hayatında kadının sosyal ve hukukî statüsü incelenirken Tanzimat'tan önce ve Tanzimat'tan sonra olarak ikiye ayırmak gerekir. Tanzimat'tan önce gündelik hayatta geleneksel Osmanlı toplum kültürü ağırlıklı iken Tanzimat'tan sonra bu kültürde değişimler meydana gelmiştir. Çalışma konumuz itibarıyla 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında gündelik hayatta ve aile hayatında kadının statüsü incelenmeye çalışıldı.

Diğer bölümlerde de ifade edildiği üzere Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanı Osmanlı kadın tarihi için dönüm noktası olmuştur. Tanzimat'tan sonra Osmanlı gündelik yaşantısının her alanında Batı etkisi görülmüştür.²⁶⁴

Osmanlı toplumunda gündelik hayat, belirli bir zamana ve mekâna bağlı olarak kültürel, sosyal, dinî ve ekonomik unsurların somut halidir. Osmanlı toplumunda gündelik hayatın şekillendiği yer mahalleler olmuştur. Bu mahallelerin demografik yapıları ise genellikle aynı dine ve mezhebe sahip ailelerden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı toplumunda tek tip gündelik yaşantıdan söz etmek mümkün değildir. Müslüman mahalleler, kadınlar için ailesinden sonra ilk sosyalleştiği alan olmuştur. Osmanlı Müslüman mahalle mimarisinin ibadethane (cami), çarşı ve evlerden oluşturduğu görülmüştür. Müslüman mahallelerinde hayat, sabah namazı ile başlayıp yatsı namazı ile birlikte mahalle sakinlerinin evlerine çekilmesiyle sona ermektedir.²⁶⁵ Bu mahalle yaşam tarzının daha çok Osmanlı kentlerinde var olduğunu söylemek mümkündür. Kırsal kesimde kadınların yaşantılarının mahalle ile sınırlı olmadığı bilinmektedir. Yani kent hayatında geçerli olan haremlik selamlık belirgin bir şekilde uygulanmamıştır. Kadınların gündelik hayatı tarla, bağ ve bahçeye göre şekillenmiştir.²⁶⁶

Batılılaşma etkisinin en belirgin yaşandığı yer, kent yaşamındaki sosyal hayat olmuştur. Tabii ki bu kentler arasında en belirgin olarak değişimlerin yaşandığı yer ise Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'dur. Bundan dolayı verilen bilgiler daha çok

²⁶⁴ Akif Aydın, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler", İsmail Kurt, Ali Tuz (Ed.), **Sosyal Hayatta Kadın**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, 166-168.

²⁶⁵ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, 164-165.

²⁶⁶ Ensar Çetin, "Osmanlı'da Gündelik Hayat'a Sosyolojik Bir Bakış", **Toplum Bilimleri Dergisi**, Ocak 2013, 279-280.

İstanbul merkezli olmuştur. Osmanlı mahallelerini oluşturan temel yapı evlerdir. Başkentte bulunan evlere bakıldığında genellikle Akdeniz kültürüne ait ahşap veya kargir mimari yapı hâkimdir.²⁶⁷ Kadınlar bu evlerde en çok kendilerine ayrılan harem bölümünde vakit geçirmişlerdir. Harem evin hanımının hâkim olduğu bir alandır. Harem konusu her dönem, özellikle yabancılar için gizemli bir dünyaya açılan alan olarak görülmüştür. Bu gizem her yabancı için merak konusu olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı topraklarına gelen yabancı seyyahlar harem hakkında birtakım notlar almış ve bu notları seyahatnamelerinde yayınlamışlardır. Belirtmek gerekir ki haremle ilgili kaleme alınan bilgiler mübalağa ve öznel görüşü barındırmıştır. Bu özellikle erkek seyyahlar tarafından yapılmıştır. Harem, kadınların mahrem alanı olmuştur. Osmanlı kadınları özel hayatlarında gizliliğe ve edebe büyük önem vermişlerdir. Harem, kadınların kendisine namahrem olan erkeklere kapalı olan bir alan olduğundan, erkek seyyahlar bu konu hakkında bilgi verirken oryantalist ve erotik bilgiler vermişlerdir. Erkek seyyahlar, bu bilgileri verirken kadın seyyahların harem hakkında ilettikleri bilgileri abartarak kendi kitaplarına almışlardır.

Harem, kadınlar için hiçbir zaman tutsak oldukları ve kafesli pencereler ardında hapis yaşadıkları bir mekân olmamıştır.²⁶⁸ Haremle ilgili efsanevi bilgiler asırlarca Batılı zihniyetinde varlığını sürdürmüştür. Bu efsanelerden en yaygın olanı ise Osmanlı kadınlarının aciz, egzotik, güven duyulmayan, zavallı, hareme tutsak edilmiş ve irade sahibi olmayan kişiler olarak anlatılmasıdır. Bu algının oluşmasındaki en önemli etken 1707-1714 tarihlerinde Fransızca yayınlanan Bin Bir Gece Masalları'nda yer alan Doğulu kadın tiplemesidir. Böylece Osmanlı kadını masallarla birlikte Batı zihniyetinde efsanevi harem anlatılarına konu olmuştur.²⁶⁹ Batılıların haremle ilgili düşüncelerini kıran bilgi Lady Montagu tarafından kaleme alınan mektuplarla olmuştur. Lady Montagu, Lady Rich'e yazdığı mektubunda Doğu ile ilgili yazılan seyahatnamelerin birçoğunun gerçek dışı bilgiler verdiğini, Osmanlı kadınları hakkında yazılanların gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Okuduğu seyahatnamelerden yola çıkarak Lady Montagu, bu yazılanları Osmanlı kadınlarının yaşantılarına şahit olmayanların yazdığına kanaat getirmiştir.²⁷⁰ Lady Montagu'den sonra Osmanlı topraklarına gelen Julia Pardoe, Lucy Garrett, Fanny Blunt gibi kadın seyyahlarında kaleme aldıkları harem ile ilgili bilgiler Batı zihniyetindeki harem

---

²⁶⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, 168.

²⁶⁸ Elizabeth Cooper, **The Harim and Purdah**, New York, 1916, 33-35.

²⁶⁹ Antoine Golland, **Bin Bir Gece Masalları**, çev. Ferid Namık Hansoy, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, 5-15.

²⁷⁰ Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, 101-103.

algısını kırmıştır. Julia Pardoe Osmanlı evlerindeki haremi, aileden olmayan hiçbir erkeğin giremediği bir yer olarak ifade etmiştir. Aynı zamanda haremden kadınların gündelik ev işlerini yaptıklarını, misafirlerini ağırladıklarını ve el işi işlediklerini de anlatmıştır.²⁷¹ 1894 yılında Osmanlı topraklarına gelen Georgina Adelaida Müller ise Osmanlı topraklarına gelen her seyyahın birkaç Türk evinde bulunan haremi görmeden bu konu hakkında bilgi sahibi olamayacağını ifade etmiştir. Türk evlerinin gözden uzaklığına bağlı olarak Türk kadınlarının sosyal hayattan soyut olduğunu düşünmenin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Tam tersi Türk kadınlarının dışarıda dolaşmayı, misafirlığe gitmeyi ve misafir kabul etmeyi çok sevdiğini ifade ederken, misafirleriyle vakit geçirip sosyalleştiklerini de anlatmıştır.²⁷² Böylece biraz da olsa Batıların harem zihniyeti kırılmıştır. Kadınların en fazla vakit geçirdiği haremler, genel itibariyle sade bir şekilde döşenmiştir. Harem odalarının geniş ve ferah bir yapısı vardır. Harem, sabahları oturma odası ve yemeklerin yenildiği mekân iken geceleri ise yataklar serilip yatmak için kullanılan odasıdır. Sabah olduğunda kadınlar bu yatakları tahtadan yapılan yüküklere yerleştirirlerdi. Genellikle gün içerisinde kadınlar ev işleriyle uğraşırlardı.²⁷³

Kadınlar, ev hayatında en çok misafirlığe gitmekten ve misafir ağırlamaktan zevk almışlardır. Eve gelen her misafiri geleneklere göre ağırlamış, bu misafirliklerde hoş sohbetler edilmiş ve el işleri yapılmıştır.²⁷⁴ Bu bilgilerden yola çıkarak Osmanlı kadınlarının günlük hayatlarında haremden hapis hayatı yaşamadıkları görülmüştür. Batı zihniyetinde oluşan harem yargısı 18. yüzyıl itibariyle özellikle harem ziyaretlerinde bulunan kadın seyyahlar tarafından kırılmıştır. Hatta genellikle karşılaştırmalar yapılmış ve Osmanlı kadınlarının daha özgür olduklarını büyük bir şaşkınlıkla ifade etmişlerdir. Bu konuda 19. yüzyılda İstanbul'a gelen Sophia Lane Poole Osmanlı kadınlarının Batıdaki kadınlardan daha özgür olduğunu ifade etmiştir. Poole, Osmanlıda orta sınıfa mensup kadınların istedikleri zaman dışarıya gezmeye çıktıklarını, hamama gitme konusunda kadınların oldukça serbest olduğunu ifade etmiştir. Kadınlar için kısıtlamanın sadece alışveriş yaparken yanlarında ya eşlerinin ya da babalarının olması gerektiğini belirtmiştir.

---

²⁷¹ Julia Pardoe, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 17-18.

²⁷² Georgina Adelaida Müller, **On dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri**, çev. Hamdiye Betül Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010, 126.

²⁷³ Lucy Garnett, **Turkey Of The Ottomans**, Sir Isaac Pitnon Sans Ltd., New York, 1914, 203.

²⁷⁴ Emine Faat Tugay, **Three Centuries, Family Chronicles Of Turkey and Egypt**, Oxford University Press, London, 1963, 251.

Eğer kadın, alışverişe gitmezse satıcıların hareme gelerek kadınların ihtiyaçlarına göre satış yaptığı yönünde gözlemlerde de bulunmuştur.²⁷⁵

Genellikle İngiliz kadın seyyahların notlarında Osmanlı kadınlarının özgürlüklerine dair sembolik olarak ifade ettikleri “Çedik Pabuç Geleneği” dikkat çekici bir tabirdir. Osmanlıda çedik pabuç geleneği, kadınların harem kapısının önüne sarı renkte sokak pabucu bırakmalarıdır. Bu gelenek bir mesaj içermektedir. Bu durum Osmanlı kadınının kişisel alanıyla ilgili meşguliyeti olduğunu, müsait olmadığını veya misafirin olduğunu göstermektedir. Bu mesaj harem dışında bulunan erkekler içindir. Harem kapısının önünde sarı renk sokak pabucu gören hane erkeği hareme hiçbir şekilde girmemiştir. Ne zaman ki meşguliyetinin bittiği haberi alınır o zaman hareme gidebilmişlerdir.²⁷⁶ Bu gelenek Osmanlı kadınının kişisel hayatına verilen önemi göstermektedir. Aynı zamanda erkeklerin kadına duyduğu saygıyı da ifade eder. Bu gelenek sadece saygının yansıyan kısmıdır. Kadın gündelik hayatın her evresinde saygı duyulan, hakları olan ve değer gören bir birey olmuştur. Kadınlar, haremde boş vakit geçirmekten imtina etmişlerdir. Harem genelde kadınlar için eğitim yeri olmuştur. Kadınlar haremde çocuk bakımını, ev işini, ev idaresini ve yönetimi kavramıştır. Bunların dışında haremde yapılan kasnak, el işi, yazma oyaları ve mendil işlemleri yaparak kendileri için kazanç yolu bulmuşlardır. Yaptıkları bu el işlerini satarak maddi olarak kendilerine bir kazanç sağlamışlardır.²⁷⁷

Kadınların harem yaşantıları dışında misafirlik ziyaretleri tam günlerini alıyordu. Ev gezmelerinde nargile, kahve ve şerbetler içildikten sonra yemek faslına geçilirdi. Misafirlik boyunca hoş sohbetler edilir ve çeşitli oyunlar oynanırdı. Kadınların misafir kabul ettikleri gün ev halkından erkekler misafir gidene kadar eve adımlarını atmazlardı.²⁷⁸

Genel olarak Osmanlı kadınları sanılanın aksine kendilerine ait olan harem hayatını sevmiş, kendilerine haremde özgür bir alan oluşturmuşlardır. Bu özgürlüğün bozulmaması için elinden geleni yapmıştır. Harem hayatı kadınların en rahat, aktif ve sosyalleştiği alanlardan biri olmuştur.

Osmanlı toplumunun barındırdığı farklı kültürler, aile yapısında da etkili olmuştur. Çeşitli dil, din ve ırka mensup herkes Osmanlı ailesi olarak tanımlanmıştır. 19. yüzyılda

²⁷⁵ Sophia Lane Poole, **The Englishwoman in Egypt: Letters from Cairo**, Es. Azza Kararah, Egypt: The American University in Cairo Press, 2003, 116-119.

²⁷⁶ Julia Pardoe, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 96-97.

²⁷⁷ Edward Lane, **The Monnersand Customs of The Modern Egyptians**, World Lock Limited, London, 1908, 193-195.

²⁷⁸ Edward Lane, **The Monnersand Customs of The Modern Egyptians**, 193-195.

İstanbul'da bulunan aileler çekirdek aile olarak ifade edilmiştir.²⁷⁹ Toplumda Batılılaşmanın etkisine bağlı olarak geleneksel Osmanlı ailesi ve modernleşen Osmanlı ailesi şeklinde iki aile yapısı ortaya çıkmıştır. Her alanda etkisini gösteren Batılılaşma hareketi geleneksel aileler tarafından da kısa sürede benimsenmiştir. 19. yüzyılda karşımıza modernleşen bir Osmanlı aile yapısı çıkmıştır. Bu durum aile yapısında keskin farklılıklar oluşturmuştur. Yerleşmiş geleneksel aile yapısında, yemek yeme, konuşma ve oturma şekli gibi geleneksel davranışların yerini Avrupalı yaşam tarzında yer alan stiller almaya başlamıştır.²⁸⁰

Osmanlı Devleti İslam hukukunu kabul etmiş bir devlettir. Her alanda olduğu gibi aile hayatı da İslam hukukuna göre şekil almıştır. İslam hukukunda ailenin geçimi evin erkeğinin yükümlülüğü altında iken kadın ev içi işlerden sorumludur.²⁸¹ Kadınların aile hayatındaki konumları zaman zaman seyahatnamelere de yansımıştır. Pordoe, Türk erkeklerinin eşlerine değer verdiğini, her akşam eve geldiğinde maddi olanaklarına göre küçük de olsa bir hediye aldığını belirtmiştir. Hediye olarak yazar meyve ve sebze bile örnek göstermiştir. Aynı zamanda Türk erkeklerinin eşlerini çok kıskandıklarını özellikle namus söz konusu olunca daha bir ihtimam gösterdiklerini belirtmiştir.²⁸²

Türk kadınlarının ev hayatında vakitlerinin çoğunu süslü elbiseler giyinmek, makyaj yapmak, hamama gitmek ve uyumakla geçirdiğini birçok yabancı seyyah ifade etmiştir. Kahve, yoğurt, limonla yapılan çeşitli şerbetler ve buna bezer içeceklerin dışarıdan satın alınmasından dolayı Osmanlı kadınlarının ev içerisinde boş vakitlerinin fazlaca olduğu ifade edilmiştir.²⁸³

Kadının aile hayatında önemli iş yükümlülüğünü üstlendiğini belirten seyyah ise Garnet'tir. Garnet, Osmanlı kadınının sabahın erken saatinde kalktığını, eşine hizmet ettiğini, evin temizliği ve eve gelen erzakın yerleştirilmesi ile yükümlü olduğunu ifade etmiştir. Garnet bir Osmanlı evinde kış hazırlıklarına denk gelmiştir. Burada reçel, turşu ve kış için yapılan çeşitli konservelerin yapımının çok meşakkatli olduğunu ifade etmiştir.

---

²⁷⁹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, 1-8.

²⁸⁰ Pınar Artıkoğlu, "Batılılaşmanın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri" **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya, Kültüründe İstanbul**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009, 47-49.

²⁸¹ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 112-118.

²⁸² Julia Pardoe, **Şehirlerin Hecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, 384.

²⁸³ Lady Emeli Bthya, Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, 111-112.

Yine aynı yazar Batı etkisinin Türk aile hayatına tesir ettiğini, kadınların Avrupai müziklere merak sardığını ve birçok yabancı dili öğrenmek için özel hocalar tuttuğunu belirtmiştir. Bu Batı etkisinin, Osmanlı hanımlarının ev işlerini aksatmalarına neden olduğunu da ifade etmiştir.²⁸⁴

Kadınların ev hayatında boş vakitlerinde en çok süslenmekle meşgul olduğu birçok seyahatnamede yer almaktadır. Bu Osmanlı kadınlarına has bir meşguliyet değildir. Kadınların doğası gereği güzel ve hoş görünme isteği her zaman olmuştur. Osmanlı kadınları da güzelliklerini daha çok ön plana çıkarmak için özgürlüklerini ilan ettikleri haremde süslenmeye fazlaca vakit ayırmışlardır. Güzelliklerini takılarla ve makyajlarla öne çıkarmışlardır. Hatta bu makyaj konusunda Osmanlı kadınlarının iyi oldukları söylenmiştir. Sürme, kaş boyası, tırnakları için kına ve saç boyası en çok kullanılan süslenme yöntemleridir. Nitekim buna bağlı olarak makyaj malzemesi tanıtımları dönemin gazetelerinde sıklıkla yer almaktaydı.²⁸⁵

Türk kadınları, kendilerine namahrem olan kişilere karşı saçlarını örtü ile örtmüşlerdir. Fakat haremlere ve hamamlara giren Batılı kadın seyyahlar, Osmanlı kadınlarının saçlarından bahsetmiştir. Pardoe, kadınların saçlarının parlak, bakımlı, kestane tonlarında boyalı olduğunu belirtmiş ve tek bir ağa bile rastlanmasının imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Bu saçların Osmanlı hanımlarının o narin ve düzgün yüz hatlarına çok yakıştığını da ifade etmiştir. Aynı zamanda Batılı kadınların saçları ile Osmanlı kadınlarının saçlarını kıyaslamış, bu kıyaslamada Osmanlı kadınlarının saçlarını boyamada ve saç bakımında daha profesyonel olduğunu söylemiştir.²⁸⁶ Garnett ise Osmanlı kadınlarının saç bakımında saça siyahlık ve parlaklık veren defne yaprağı kullandığını belirtmiştir.²⁸⁷

Osmanlı kadınlarının ev içinde genellikle tercih ettiği saç şekli örgü olmuştur. Hatta takma saçla bile saçlarına örgü modelleri yapmışlardır. Bu takma saçlar, örtü olarak kullanılan yemenilere kıvrımlar verilerek çeşitli taşlarla süslü tokalar ile tutturularak kullanılmıştır.²⁸⁸

Kadınlar arasında 19. yüzyılda simsiyah kaş modası hâkim olmuştur. Cevizi mum ateşinde eriterek siyah ve yağlı bir hal alana kadar yaktıktan sonra kaşlara sürerek simsiyah olmasını sağlamışlardır. Burnun üzerinde birleşmiş kaş şekli ise dönemin modası olmuştur.

²⁸⁴ Lucy Garnett, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, 514-515.

²⁸⁵ Julia, Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, 103.

²⁸⁶ Julia, Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, 135-136.

²⁸⁷ Lucy Garnett, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, 20.

²⁸⁸ Julia, Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, 24.

Bu şeklin verilmesi için yapışkan yakılar kullanılmıştır.²⁸⁹ Kaş şekilleri Batılı seyyahlar tarafından tuhaf karşılanmıştır. Bu stilin Osmanlı kadınlarına yakışmadığını çirkin gösterdiğini ifade etmişlerdir.²⁹⁰

Şunu belirtmek gerekir ki yukarıda bahsedilen kadınların ev hayatı genelleme yapılarak ele alınmıştır. Bahsedilen kadınlar orta ve üst düzey gelire sahip Osmanlı kadınları olmuştur. Alt düzey gelire sahip kadınların daha çok ev işleriyle uğraştıkları ve geçim sıkıntısından dolayı evde birtakım elişleri yaparak ev geçimine katkı sağladığı görülmüştür. Ev hayatında kadınların ön plana çıktığı en önemli hususlardan biri de annelik olmuştur. Türk kadınları hayatlarını çocuklarına adanmıştır. Ev hayatındaki yaşam da ona göre şekil almıştır. Çocuklarına verdikleri değer ve onlara düşkünlükleri seyyahlar tarafından da ele alınmıştır. Bu durumu seyyahlar kölelik hayatı olarak ifade etmişlerdir.²⁹¹ Bu düşkünlüğün tek taraflı olmadığı, evlatların da annelerini ömürlerinin sonuna kadar el üstünde tuttıkları ve her konuda annelerinin fikirlerine danıştıkları söylenmiştir.²⁹²

Bekâr kadınların aile hayatı ise ev içinde anneye yardım ve eğitim hayatı etrafında şekillenmiştir. Belirli bir eğitim almış ve evlilik yaşına gelmiş genç kızlar, etraflarındaki eş, dost ve dönemin çöpçatanları tarafından evlilik yaşı gelmiş erkek annelerine tavsiye edilir, erkek anneleri de genç kızlara bakmak üzere evlerine giderlerdi. Bekâr kız görüldükten sonra ailesine evlilikle ilgili birtakım sorular yöneltilir, bu sorular doğrultusunda verilen cevaplar erkek tarafını tatmin ederse durum evlenecek olan erkeğe bildirilirdi.²⁹³ Osmanlı toplumunda yapılan evlilikler genelde görücü usulü ile gerçekleştirilmiştir. Bekar erkeğin ailesinde evlilik için çöpçatanlık yapanlara görücü ismi verilmiştir. Görücülük yapıldıktan sonra sürecin işleyişi şu şekilde ilerlemiştir; erkek tarafındaki kadınlar kızı beğenirse ev halkının erkekleri bu konu hakkında bilgilendirilip, evlilik için aile ortak bir karar alırdı. Eğer aile olumlu karar almışsa erkeğin babası ve akrabaları kızın babasını ziyaret ederdi. Ziyaretin sonunda gelin adayı babasından istenir, kız babası cevabını vermeden önce erkek tarafını araştırır daha sonra kızına ve ailesine danışıp kararlarını erkek tarafına bildirirdi. Bekâr kız ve ailesinin cevabı olumlu ise evlilik

²⁸⁹ Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, 30.

²⁹⁰ Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, 355.

²⁹¹ Lucy Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, 507.

²⁹² Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, 65.

²⁹³ Lucy Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, 528-529.

hazırlıkları başlatılırdı. Evlilik hazırlıkları süresince kız tarafı çeyiz işleri ile uğraşırken erkek tarafı da düğün ve hediye işleriyle meşgul olurdu.²⁹⁴

Çeyiz alışverişleri çoğunlukla İstanbul'da bulunan yazmacı kadınlardan yapılırdı. Bu yazmacı kadınlar, işlenmiş yazma, yemeni ve yorgan yüzleri satıyordu. İşlemeler el emeği ile yapılan nakış motiflerinden oluşurdu. Ev eşyaları için tercih edilen yer ise İstanbul'da meşhur Hacı Kâmil Efendi'nin dükkânıdır. Dükkândan gergedan ve kokandan yapılmış kahve fincanları, yemek takımları ve kâseler satın alınırdu.²⁹⁵

Gelin olan kız aynı zamanda nişanlılık sürecinde damat için damat bohçası olarak adlandırılan hediyelerin hazırlandığı bohçalar hazırlardı. Damat bohçasını alan erkek tarafı belirli bir süre sonra kız tarafına hediyeler gönderirdi. Hediyeler tepsiler içinde kız evine gönderilmiştir. Eğer damat tarafından maddi durumu iyi ise beş tepsi ile hediyeler gönderilirdi. Tepsilere gelin ve akrabaları için alınan ev terlikleri, gümüşten işlenmiş bir el aynası, hoş kokular ve parfümler, çiçekler, meyve sepetleri, tatlılar, baharatlar, kahveler ve Mekke kınası konulurdu. Bu tepsiler tüller ve kurdelelerle süslenerek kız evine gönderilirdi.²⁹⁶

Genel olarak Osmanlı toplumunda aile hayatı ele alınırken ilk önce ev ve mahalle hayatı ön plana çıkmıştır. Seyyahlar Müslüman mahalleleri kafesli pencerelerle kaplı evler olarak ifade etmişlerdir.²⁹⁷ Batılı seyyahlar bu kafesli evlerde olan kadınların bir köle hayatı yaşadığını defaatle yazsalar da ev hayatına şahit olan kişilerin bu düşünceleri kırılmıştır. Osmanlı kadınları harem hayatında kendilerine sunulan özgürlükten oldukça memnundur. Ev onlar için zaman zaman mektep zaman zaman tecrübeler kazandığı yer ve ilk sosyalleştikleri alan olmuştur. Osmanlı kadını kendine tahsis ettiği bu alanda oldukça da özgürdür. Ev hayatında kendine kişisel bir alan oluşturabilmiştir. Kısacası kafes arkasında eğlenceli ve kadınların memnun olduğu bir yaşam vardır.

4.2. SOKAKTA VE MESİRE ALANLARINDA KADIN

Osman toplum hayatına şekil veren en önemli unsurlar din ve gelenek olmuştur. Bu unsur ile şekillenen sosyal hayatta kadınlar erkekler kadar aktif olamamıştır. Kadınlar ilk dönemlerde ev ziyaretleri, hamam, piknik ve ihtiyaçlarını görmek için dışarı çıkmışlardır.

²⁹⁴ Aslı Sancar, **Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek**, 65.

²⁹⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman Matbaacılık, İstanbul, 2008, 40.

²⁹⁶ Fany Davis, **The Ottoman Laydy: A Social History Form 1718-1918**, Greenword Press, London, 1986, 66-67.

²⁹⁷ Georgina Adelaide Müller, **19. Asır Biterken İstanbul'un Saltanath Günleri**, 38.

Osmanlı topraklarında sokak hayatına bakıldığında sessiz ve sakin bir tablo karşımıza çıkmıştır.

Osmanlı şehirlerinde sokaklar seyyahlar tarafından tarif edilirken dar ve engebeli olarak ifade edilmiştir. Bu tarifler gravürlere de yansımıştır. Özellikle İstanbul sokaklarının, at arabaları ve faytonların geçemeyeceği darlıkta olduğu, evlerin pencerelerinin özellikle de üst kat pencerelerinin sokağa doğru uzandığı sıklıkla ifade edilmiştir.²⁹⁸

Sokak boyunca sıralanan evlerin bazıları son derece bakımlı iken bazılarının ise harap ve yıkık olduğu belirtilmiştir. Bu evler genellikle iki katlı olup çoğu tuğladan ya da tahtadan yapılmıştır. Sokağın ve evlerin eşiklerinin temizliğinden bu sokaktaki evlerin Müslüman ahaliye ait olduğu anlaşılmıştır. Bu evlerin sokağa bakan pencereleri kafesli ve bahçe duvarıyla aynı hizadaydı.²⁹⁹

Bu sokaklarda kadınlar ferace ve yaşmak ile dolaşırlardı. Ferace, Müslüman kadınların elbiselerin üzerine giydiği sokak giysisidir. Batılı seyyahlar, sokaklarda gördükleri kadınların üzerindeki feraceyi biçimsiz ve belli bir şekle sahip olmayan kelimeler ile ifade etmiştir. Kadınlar sokağa çıktığında genellikle ayakkabı olarak pabuç giymeyi tercih etmişlerdir. Tanzimat'tan önce kadınlar sokağa çıktıklarında daha geniş yaşmak kullanmışlardı. Tanzimat'tan sonra ise batılılaşmanın etkisiyle birçok kadın sokağa çıkarken yüzlerini örtmekten sakınmışlardır. Yüz hatlarını belli eden ince ve beyaz renkte peçeler tercih etmişlerdir. Kadınların sokağa bu şekilde çıkmaları yabancıların duyduğu büyü ve gizemi bozmuştur.³⁰⁰

Osmanlı topraklarında her sokağın kendine has bir ruhu olmuştur. Sokakları gözlemleyen yazarlar bu ruhu anlatırken kalabalığın içinde alelacele koşuşturan insanların tatlı telaşları sırasında harikulade bir görüntünün ortaya çıktığını dile getirmişlerdir. Bu görüntü adeta bir renk cümbüşü oluşturmuştur. Sokaklar, zaman zaman keskin bir şekilde Batıyla Doğunun hayatların, giyim tarzlarının çatıştığı ve insanlar arasındaki görkem ve sefaletin en net şekilde gözlemlendiği yer olmuştur. İnsanların gün içinde yaşadıkları duygu değişimi, kadınların tedirgin adımlarla sokağa çıkmaları bu renk cümbüşlüğünün bir parçası olmuştur.³⁰¹

²⁹⁸ Elizabeth Craven, **1786'da Türkiye**, çev. Reşat Ekrem Koçu, Çığır Yayınevi, İstanbul, 1939, 11.

²⁹⁹ Francis Marion- Crawford, **1890'larda İstanbul**, çev. Şeniz Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, 39.

³⁰⁰ Francis Marion- Crawford, **1890'larda İstanbul**, 17.

³⁰¹ Francis Marion- Crawford, **1890'larda İstanbul**, 16-19.

Kadınlar bir yerden başka bir yere giderken eğer gidecekleri yer yakınsa arkadaşlarıyla yürümeyi tercih etmişlerdir. Eğer mesafe uzun ise dönemin toplu taşıma araçlarının tercih edildiği görülmüştür. Bu toplu taşıma araçları ise fayton, tramvay, sandal ve vapur olmuştur. Faytonlar Osmanlı topraklarında en çok tercih edilen araçlar olmuştur. Faytonlar, dönemin atlı arabalarıdır. Faytonlar iki şekilde de kullanılabilir. Bunlardan ilki kiralanan basit faytonlarken diğeri ise hususi lüks faytonlardır. Kiralık faytonlar toplumdaki her zümreden kişilerce tercih etmişlerdir. Hususi lüks faytonlar ise şahsa ait faytonlardır. Bu faytonların sahipleri saray ve çevresi ile zengin ailelerdir. Osmanlı kadınlarının kullandığı kiralık faytonların birden fazla çeşidi vardır. Faytonlar körüklü, açık ve kapalı olmak üzere üç çeşittir. Bu kiralık faytonlarla seyahat etmek isteyen kadınlar fayton duraklarına giderlerdi. Kiralık faytonların belirli durakları olurdu. Bu duraklar belirlenirken dönemin en işlek yerleri tercih edilmiştir. Fayton durakları Eminönü Meydanı, Sirkeci İstasyonu önü, Sultanahmet Meydanı, Beyoğlu'nda tünel önü, Fatih, Galata, Taksim Meydanı, Kadıköy ve Pendik gibi yerlerdir. Durakların fazla oluşu ve ulaşımın kolay olmasından dolayı kadınların en çok tercih ettiği araç fayton olmuştur.³⁰²

Kadınların fayton seyahatleri sırasında birtakım uygunsuz hareketlerinden dolayı zaman zaman faytona binmeleri yasaklanmıştır. Bu yasaklamalardan biri Sultan II. Abdülhamid döneminde olmuştur. Yasaklama kararına bakıldığında bazı Müslüman kadınların özellikle Beyoğlu ve çevresinde bulunan açık faytonlara örtüsüz sayılacak şekilde ince örtülerle yüzlerine tül peçe çektikleri tespit edilmiştir. Bu gibi uygunsuz hareketlerin önlenmesi için kadınların ince örtülerle açık faytonlara binmesi yasaklanmıştır.³⁰³ Faytonlar yasaklanınca kadınlar vapur ve kayıkları tercih etmeye başlamıştır. Kayıklar, vapur ve teknelere göre küçük olduğundan dolayı daha rahat hareket etmekte ve daha hızlıydılar. Kayıkta bulunan kürekçilerin bu işte çok mahir ve usta oldukları görülmektedir. Özellikle Haliç ve Boğaziçi kayık, vapur ve tekne trafiğinin yoğun olduğu yerlerdir. Kayık seyahati her ne kadar diğer deniz araçlarına göre hızlı olsa da bazı yerlere ancak 4- 5 saatte gidebiliyordu. Kadınların bu kadar uzun süre bir erkek ile seyahat etmesi toplum ve devlet tarafından hoş karşılanmazdı.³⁰⁴

Zamanla kadınlar, kayık seyahatlerinde sadece kürekçi erkeklerle değil yolcu erkeklerle de birlikte seyahat etmeye başlamışlardır. Böylece kayıklarda kadınlar ve

³⁰² Reşat Ekrem Koçu, "Fayton", **İstanbul Ansiklopedisi**, X, Koçu Yayınları, İstanbul, 1971, 5585-5586.

³⁰³ Yıldız Sarayı'ndan Dahiliye Nezaretine gönderilen 18 Mart 1307 tarihli irade, BOA. İ.DH. 1222-95690.

³⁰⁴ Francis Marion- Crawford, **1890'larda İstanbul**, 32-36.

erkekler birlikte uzun süreli seyahat etmiştir. Bu durum devletin dikkatini çekmiş ve çeşitli denetimler yapılmıştır. Sonunda kadınların erkeklerle kayığa binmeleri yasaklanmıştır. Yasağın gelmesinin nedenleri uzun süreli bir seyahat olması, bazı Müslüman kadınların Boğaz'ın ve Haliç'in iki yakası arasında dolmuş kayıkları olarak adlandırılan yolcu kayıklarını erkeklerle buluşma yeri haline getirmeleridir. Esasında bu yasak 16. yüzyıldan beri vardı ve Sultan II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar da uygulanmıştır. Bu yasaktan belirli bir yaşı geçmiş kadınlar etkilenmemiştir.³⁰⁵

Kadınların erkeklerle kayığa binmemeleri Osmanlı topraklarına gelen seyyahların da dikkatini çekmiştir. Bu seyyahlardan biri Georgina Adelaide Müller olmuştur. Eserinde kayıklara Müslüman kadınların erkeklerle binmesinin yasak olduğunu, kadınların kayığa binerken kalın peçe takmadıklarını ince bir tül ile peçe işini geçiştirdiklerini söylemiştir.³⁰⁶

Diğer bir deniz toplu taşıma aracı olan vapurda ise kadınlara özel bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölüm harem olarak da adlandırılmıştır. Kadınlar vapurda kendileri için ayrılan özel bölümlerde erkek olmadığından dolayı genellikle peçelerini çıkarmışlardır.³⁰⁷

Yabancı seyyahlar Müslüman kadınların peçelerini sadece onlara ayrılan yerde çıkarmalarını daha sonra vapurdan inerken yeniden takmalarını ilginç bulmuşlardır. Müslüman kadınların ferace ve peçeleri ile trende, tramvayda ve vapurda seyahat ettikleri ifade edilirken kadınların örtülerini bir bakıma sokaktaki tüm kötülüklerden korundukları bir kalkan olarak değerlendirmişlerdir.³⁰⁸

Diğer toplu taşımalarda olduğu gibi zaman zaman kadınların vapur seyahatleri hakkında da iradeler yayınlanmıştır. Bu iradelerde kadınların vapur seyahatleri sırasında uyması gereken birtakım kurallar ve kısıtlamalar olmuştur. İradelerinin genelinde Boğaziçi'nde kullanılan devlete ait vapurlarda kadınlar için ayrı bir yerin tahsis edilmesi şartı getirilmişken kadınların vapur seyahatleri esnasında tesettüre riayet etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kadınların erkek yolcular ile hiçbir şekilde aynı ortamda bulunmaması ve uygunsuz hareketler sergilememesi konusunda vapurun kaptanları uyarılmıştır. Ayrıca Müslüman kadınların yabancı şirketlere ait vapurlarda seyahatleri de yasaklanmıştır.³⁰⁹

³⁰⁵ Ahmet Refik Altay, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, 61-62.

³⁰⁶ Georgina Adelaide Müller, **19. Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri**, 133.

³⁰⁷ Evgenia Mars, **Abdülhamit İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah**, çev. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, 32.

³⁰⁸ Lucy Garnett, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, 444-445.

³⁰⁹ Kapudan Paşa Tarafından Meclis-i Vâlâya gönderilen 17 Safer 1267 Tarihli Tezkire, BOA. İ.MVL. 196-6068.

Müslüman kadınların yabancı şirketlerin vapurlarına binmelerinin yasaklanmasının sebebi vapurların devlete ait olmadığından daha rahat davranılması ve uygunsuz hareketlerin sergilenmesi ihtimalidir. Böylece kadınlar her ne kadar kısıtlamalar yaşasa da sokaktaki işlerini bu toplu taşıma araçlarını kullanarak halletmişlerdir. Kadınlar sokakta ve dışarıda her ne işleri olursa olsun gün bitmeden evin erkeğinden önce eve gitmeye özen göstermişlerdir.³¹⁰

Osmanlı kadınlarının özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dışarıdaki görünürlüğü artmıştır. Kadınların en çok görüldükleri mekânlar arasında çarşı, dükkânlar, mesire alanları ve hamamlar yer almıştır. Kadınların kendilerine özgü bir mesire kültürü vardır. Kadınlar havaların ısınması ile birlikte özellikle ilkbahar ve yaz aylarında mesire alanlarına akın etmişlerdir. Gündelik ev hayatından bunalan kadınlar mesire alanlarında kendilerine özgü hazırlıkları ve eğlenceleri eşliğinde mesire kültürünü oluşturmuşlardır. Mesire alanları, belirli aylarla sınırlı olsa da sosyal yaşamındaki tüm canlılığın korunduğu ve dışarı hayatında en aktif olunan mekânlardan biri olmuştur.³¹¹

Sıcak havaların gelmesiyle birlikte evde vakit geçirmek istemeyen kadınlar, mesire alanlarında kendilerince organize ettikleri küçük çaplı eğlenceler düzenlemişlerdir. Kadınların bu eğlenceleri düzenlemelerindeki amaç hem temiz havada gün boyunca dinlenmek, eğlenmek hem de yanlarında getirdikleri yemekleri yiyerek hoşça vakit geçirmektir.³¹²

Osmanlı kadınları mesire alanlarına giderken büyük bir zevk ve özenle piknik sepetleri hazırlamışlardır. Bu sepetlerin içine rengarenk sofrâ bezleri ve sofrâ takımları yerleştirirken yiyecek olarak çeşitli boyutlardaki sefer taslarına peynirli pide, zeytinyağlı dolma ve un helvası hazırlıyorlardı.³¹³

Dönem itibariyle İstanbul'da kadınların en çok tercih ettiği mesire alanları Göksu, Kağıthane, Çamlıca ve Haliç tarafında bulunan mesire alanları olmuştur. Genel olarak bakıldığında İstanbul'da çok sayıda mesire alanı vardır. Kadınlar bu mesire alanlarına genellikle fayton ve kayıklarla gitmeyi tercih etmişlerdir. Göksu mesiresine gitmek için

---

³¹⁰ Msr. Harvey, **Turkish Harem**, Circassian Homes, Gorgotten Books, London 1871, 30.

³¹¹ Uğur Göktaş, "Meseleler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, V, 1994, 406-407.

³¹² Balıkhane Hazır Âli Paşa Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, 191.

³¹³ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **İstanbul'un Taşı Toprağı Altın**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, 166-17.

hem kara yolunun hem de deniz yolunun kullanılması mümkündür. İlk önce Galata'dan kalkan kayıklarla yolculuk yapılıyor daha sonra ise faytonlar ile yola devam ediliyordu.³¹⁴

Kadınlar mesire alanlarına genellikle Müslümanların tatil günü olan Cuma günleri gitmeyi tercih etmişlerdir. Cuma günlerinin dışında dinî bayramlarda da mesire alanlarına gidilirdi. Mesire alanlarına cuma günü gidilmesi toplu taşıma araçlarında bir yoğunluk oluşturmuştur. Boğazın kıyısından bakıldığında yüzlerce yolcu kayığının peş peşe sıralanıp denizin mavi sularında ilerlediğini görmek mümkün olmuştur. Kadınların cuma günü mesire alanlarına gittiği bilgisine birçok seyyahın notları arasında da rastlanılmıştır.

Albert Simth, Bu durumu şu şekilde dile getirilmiştir: “Duyduk ki Doğuda cuma günü haftanın en uğurlu günü kabul edilir. Bugün kadınların dinlenme günüdür. Güzel havalarda kadınlar grup halinde Asya'nın tatlı sularına giderlerdi.”³¹⁵

Bir başka seyyah Anna Grosser Rilke şunları yazmıştır: “Türklerin pazarı olan cuma günleri Türk aileleri ve kadınları kayıklarla peş peşe Göksu Deresi'ne gidiyorlardı.”³¹⁶

Mesire alanlarına faytonlarla giden zengin ailelere mensup kadınların lüks faytonları kullanmaları Osmanlı topraklarını ziyaret eden yabancı yazarların dikkatini çekmiştir. Bu yazarlardan birisi Julius Von Kirchmann olmuştur. Yazar kitabında zengin ailelere mensup kadınların faytonunu şu şekilde anlatmıştır:

Faytonun tekerlekleri, insanların taşındığı kafes bölümü ve kenarları el işlemesi ile itinayla oyulmuş ve bu oyulan yerler altın renginde yaldızlı bir boya ile boyanmıştır. Kafes bölümü kırmızı ipek görünümlü bir perde ile çevrilmiştir. Kafesin içinde ise Avrupa'daki faytonların içinde olan tahta oturak bulunmamaktadır. Oturak yerine yastıklar tercih edilmiştir. Kafes bölümünün arka kısmına mesire alanına getirilen mutfak eşyaları ve hazır sepetler yüklenmiştir. Faytonun yastıklı kafesi içinde kadın ve çocukların seyahat ettiğine şahit oldum.³¹⁷

Mesire alanları içinde manzara ve doğal güzellik açısından ön plana çıkan yer Göksu Deresi ve çevresi olmuştur. Özellikle Osmanlı topraklarına gelen yabancı seyyah ve

³¹⁴ Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız İstanbul'da Hoş Bir Sada**, çev. Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, 210.

³¹⁵ Albert Simth, **A Mont At Constantinople**, David Bogue, London, 1850, 155-156.

³¹⁶ Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız İstanbul'da Hoş Bir Sada**, 210.

³¹⁷ Julius Von Kirchman, **Nach Constantinopel Und Brussa: Ferien – Reise Ennes Preussischen Jüriysen**, Nabu Press, Berlin, 1885, 226-227.

yazarlar bu manzaradan oldukça etkilenmiştir. Göksu Vadisi hakkında yazar Julia Pardoe şu ifadeleri dile getirmiştir:

Cuma günü ziyaret ettiğimiz Göksu Vadisi, temelde çok şarklı bir manzara sunuyor. Ağaçların altında ilerleyen kırmızı renkte arabalar; körpe çimenlerin üzerine yayılmış peçeli gruplar; hizmet eden halayıkların sürekli koşuşturması; mallarını baştan çıkartıcı şekilde teşhir ederek oradan oraya seğirten ve başlarının üzerindeki tepsilerle billur veya çini tabaklar bulunan garip giyimli muhallebi veya pembe, sarı şeker satıcıları; malın beyazlığını ortaya çıkaran küçük toprak kaselerle kaplı, bir o yana bir bu yana sallanan tepsisini omzuna yerleştirdiği askıya asmış yoğurt satıcısı, Sırıtkan maymunlarını ve ayılarını teşhir eden Çingeneler... Rumlar... Zenci köleler... Bunların hepsi bir araya gelerek kendilerine has mükemmel bir tablo meydana getiriyorlar.³¹⁸

Lady Horbny ise Göksu Vadisi'ndeki izlenimlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Cuma günü kayıkla "Asya'nın tatlı sularına", Türklerin Hyde Parkına gittik. Burada gösterişli bir sarığı ve kır bıyığı olan eski moda, saygıdeğer bir Türk, bir prens havasıyla şekerleme satıyor. Muazzam bakır kazanda mısır kaynatan renkli kıyafetli Rumlar sizi karşılıyor.³¹⁹ Göksu Vadisi üç tarafı tepelerle çevrili, önünde ışıltılı bir boğaz manzarası olan ve Avrupa yakasında sularıyla burçları sarmaşık kaplı Rumelihisarı'nı gören büyüleyici bir yer, bir türlü taraçada karaya çıktık, arkasında altın yaldızlı harflerle işli bir kitabesi olan çok büyük, beyaz mermerlerden bir çeşme vardı. Her iki yanında derin bir yalağa su akıyor ve bazı zavallı Türk kadınları ellerindeki testileri buradan su doldurmaya çalışıyorlardı. Daha ilerisinde, muhteşem çınarların gölgesinde, kölelerin kayıklarından getirdikleri minderlerin üzerinde oturan daha üst sınıfa mensup başka kadınlar da vardı. Renk ve gruplama açısından hiçbir şey, ağaçlar ve çeşmenin yanında kümelenmiş bu kadınlardan daha çarpıcı bir güzellikte olamazdı.³²⁰

Göksu Vadisi'ni ziyaret eden yabancılar buranın manzarasına hayran kalmışlardır. Bu hayranlık sadece manzaraya değil aynı zamanda Göksu Vadisi'nde Osmanlı kadınlarının oluşturduğu atmosfere karşı da olmuştur. Osmanlı topraklarına gelen yabancı yazarlar bu manzaradan oldukça etkilendiklerini eserlerine yansıtmıştır. Bu notları okuyan veya Göksu Vadisi'nin ihtişamını duyup buraya ziyarete gelen yazarlar da olmuştur. Göksu

³¹⁸ Julia Pardoe, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 496-499.

³¹⁹ Lady Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, 67.

³²⁰ Lady Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, 62

Vadisi'ni ziyaret eden Ida Preiffer ise vadinin güzelliğine hayran kalmış ve şu ifadeleri kullanmıştır;

Türklerin tatil günü olan cuma gününde mesire alanlarında bir canlılık olur. Bu canlılık Asya'nın tatlı sularında da cereyan eder ve burada biz Avrupalılar için çoğunluk Türkler ve Türk kadınlarından oluştuğu için görülecek daha fazla enteresan şey vardır. Her yerde olduğu gibi kadınların hepsinin yüzlerinde peçe vardır. Bununla beraber kadınların görülebilir ateşli gözlerinin aşırı güzelliğini görme imkânına şahit oldum. Asya tatlı sularında yapılan deniz yolculuğu karşılaştırma yapılmayacak derecede Avrupa'daki yapılan yolculuklardan daha güzel ve olağan üstüdür.³²¹

Birçok seyyahın yazdıklarından etkilenip Göksu Vadisi'ne giden bazı yazarlar ise manzaradan etkilenmemiştir. Bu yabancı seyyahlardan biri Georgina Adelaida Müller olmuştur. Yazar Göksu Vadisi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır; “Göksu Vadisi'nin gerçek güzelliği bizi hayal kırıklığına uğrattı. Bazı Türk şairleri ve yabancı yazarların hayli övgüde bulunduğunu duyduğumuz vadinin manzarası küçük bir İngiliz nehrininkinden farklı değildi.”³²²

Osmanlı kadınlarının gittiği başka bir mesire alanı ise Kağıthane ve çevresi olmuştur. Kağıthane mesire alanı hem ulaşım bakımından hem de şehre yakınlığından dolayı kadınların gözde mesire alanlarından biri olmuştur. Göksu mesiresi ile Kağıthane mesire alanı birçok yabancı yazar tarafından ziyaret edilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Göksu Vadisi manzarası ile birçok yazarı büyülemiştir. Kağıthane Vadisi'nin manzarası her yerde karşılaşılabilecek bir manzara değildir. Bu mesire alanı daha çok her dine mensup kadınların burada piknik yapmasıyla öne çıkmıştır. Kağıthane mesire alanı ile ilgili Edwarrd Raczynski şu ifadeleri kullanmıştır:

Kağıthane'de padişahın halka açık bahçelerini ve bitişiğindeki korulukları bir sürü kadın ve erkek doldurmuştur. Kadınlı erkekli binlerce insanın bir arada bulunması bana Doğu ülkelerinin gelenekleri hakkında karakteristik bir özelliği karşılaştırma fırsatı verdi. Karşılıklı hoşgörü, Avrupa'da her iki cinsi birbirine yaklaştırır. Türkler kadınlı erkekli bir arada sohbet edilmesine karşıdırlar. Kağıthane'deki çayırlar üzerinde kadın ve erkeklerin ayrı ayrı gruplar halinde eğlendiklerini gördüm. Yüzleri örtülü olmalarına rağmen, parıl parıl yanan gözlerine bakınca, kadınların çok güzel olduklarını fark ettim. Avrupa erkekleri

³²¹ Ida Pfeiffer **Reise einer Wienerin in das Heilige Land: Konstantinopel, Palastina, Agypten, Wien**, Promedia 2012, 64

³²² Georgina Adelaida Müller, **19. Asır Biterken İstanbul'un Saltanath Günleri**, 86.

olsa, bu gibi münasebetlerde sıcak duygularını belli ederek ilerideki dostça buluşmalarına zemin hazırlarlardı. Doğuda böyle bir şey yok. Erkeklerden hiçbiri topluca eğlenen güzel kadınları rahatsız edecek şekilde bakmıyorlardı. Demek ki burada İslam emirlerine riayet ediliyor.³²³

Kağıthane mesire alanının doğal güzelliği ise köpüklü masmavi dere suyunun, çeşitli ağaçlarının ve yeşilliklerinin insanı rahatlatan bir yanının olmasıdır.

Julia Pardoe, Kağıthane mesire alanı için şu ifadeleri kullanmıştır:“Kağıthane Vadisi öyle taze, yeşil ve güneşli duruyor ki, ilk aklımıza gelen, tabiatın burayı tatil günleri için yaratmış olduğudur.”³²⁴

Kağıthane mesire alanı şehre çok yakın bir mevkide olduğundan dolayı hem Türk kadınlarının hem de Pera’da yaşayan gayrimüslim ve Frenk kadınlarının sıklıkla uğradığı mekân olmuştur. Her etnik gruptan kadınların Kağıthane mesiresinde piknik yapması renkli olayları ve arkadaşlıkları içinde barındırmıştır.

Bu her etnik gruptan oluşan manzarayı Mortiz Busch şu şekilde ifade etmiştir:

Türk başkentinde ilkbaharın ve sonbaharların güzel günlerinde rengârenk ve çok yönlü manzarasının olduğu bir vadiye ulaşıyoruz. Bu “Avrupa’nın tatlı sularının vadisi” olarak adlandırılan yer Kağıthane’de bulunmakta. Çıplak tepelerin arasında oraya doğru kıvrılan yeşil bereketli vadide, Kağıthane’nin sultan sarayının önündeki parkındaki manzara ise çevresinde ve içinde, Hıristiyan ve Müslüman dünyasının halklarının güzelliğini ve zenginliğini temsil eden herkes topluyor. Sadece uzun sıralı şık Avrupa arabalarıyla zengin Peralı kadınlar ve çocuklarıyla gelmiyor, bilakis açık yeşil, kırmızı, sarı ve mavi feracelere bürünmüş güzide Türk kadınları da geliyor. Hava giren ince pencerelerinden koyu gözleriyle siyahi hanımların muhafızlığına dikkat etmeden merakla dışarı bakıyorlar. Burada dikkatimi çeken görüntü neşeli ve renkli olmuştur. Doğunun böbürlendiği ağırbaşlı yaşamı ve modern batının canlı, özgür kalabalığı birleşiyor.³²⁵

Osmanlı kadınları, mesire alanlarında iki şekilde vakit geçirmişlerdir. İlki mesire alanlarındaki manzaranın tadını çıkarmak için çimenlere kilimler sererek kısa zamanlı, günün yorgunluğunu attıkları, dinlenme amaçlı piknikler olmuştur. Kadınlar dinlenmek ve

³²³ Edward Raczynski, **1814’te İstanbul ve Çanakkale Seyahat**, çev. Kemal Turan, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, 51-52.

³²⁴ Julia Pardoe, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 220.

³²⁵ Mortiz Busch, **Die Türkei: Reise-Handbuch Für Constantinopel, Die Untere Donau, Rumelien, Bulgarien, Macedonien, Bosnien Und Albanien, Triest, Literarisch-Artisitiche Anstalt**, Buchahandlung Mortiz Perles, 1881, 31.

temiz havanın tadını çıkarmak istiyorlarsa mesire alanı olarak kendilerine en yakın yeri tercih etmiştir. İkincisi ise tüm veya yarım gününü kaplayan ve mesire alanına eğlenmek için gidilen piknikler olmuştur. Eğlenmek için mesire alanına gidilecekse özellikle şehirden uzak, güzel manzaralı ve yeşilliği bol olan alanlar tercih edilmiştir. Tercih edilen bu mekânlar genellikle “Avrupa’nın Tatlı Suları” olarak isimlendirilen Boğaziçi’nin yukarı taraflarında bulunan akarsulu vadiler ve Kağıthane’nin karşısında bulunan mesire alanları olmuştur.³²⁶

Asya’nın Tatlı Suları ve Avrupa’nın Tatlı Suları hakkında Seyyah Emily Anne Beaufort şunları yazmıştır:

Lady Bulwer, bizleri Müslümanlar için yılın en önemli gününde, Kurban Bayramı’nda en neşeli manzaraya götürdü. Burası Asya’nın Tatlı Sularıydı. Bu yer İstanbul’un yaz günlerinin Hyde Parkıdır. İstanbul’da bir de Avrupa’nın Tatlı Suları mesire alanı vardır. Türk kadınlarından duyduğumuza göre buraya en çok kışın gidilirmiş... Biz de buraya gittiğimizde gözümüze güzel gözüken pek bir şey olmadığını gördük. Sadece kadınların bütün gün altında oturdukları birkaç güzel ağaçtan söz edilebilir.³²⁷

Asya’nın Tatlı Suları olarak adlandırılan yer Göksu Vadisi ve çevresidir. Bu vadi ve çevresinin büyüleyici manzarası, ziyaret eden herkesi etkilemiştir. Bu mesire alanına ilkbahar ve yaz aylarında ve özellikle cuma günleri gidilmesi gerektiği yabancı yazarlar tarafından ifade edilmiştir. Birçok seyahatnamede Göksu Vadisi için “Hyde Park” ifadesi kullanılmıştır. Diğer bir mesire alanı ise Avrupa’nın Tatlı Sularıdır. Burası sıradan bir yer olarak görülmüştür. Bu mesire alanına kışın ve cuma günü gelinmesi tavsiye edilmiştir. Mesire alanlarında kadın ve erkeklerin birlikte vakit geçirmeleri ve piknik yapmaları devlet tarafından yasaklanmıştır. Bu yasaklamalardan önce devlet birçok kere mesire alanlarında kadın ve erkeklerin uygunsuz hareket sergilememeleri gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Uyarılara rağmen mesire alanlarında kadın ve erkekler İslam adabına ve ahlakına aykırı hareketlerde bulunmuşlardır. Bazı mesirelerde içki satıldığı ve âlemler düzenlendiğinden kadın ve erkeklerin aynı ortamda piknik yapması yasaklanmıştır.³²⁸

³²⁶ Albert Simth, **A Mont At Constantinople**, David Bogue, London, 1850, 155-156.

³²⁷ Emily Anne Beaufort, **Egyptian Sepulchres And Syrian Shrines: Including Some Stay in The Lebanon, At Palmyra And in Western Turkey I-II**, Longmans, Londra 1862, 389.

³²⁸ Dahiliye Nezaretinden İstanbul Polis Müdüriyetine gönderilen 15 Eylül 1334 tarihli Tezkire, BOA, DH.EUM.6.Şb, 45-23.

Bu husus Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahların kitaplarına da yansımıştır. Antoine Lavrent Castellan bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Kadınlar mesire alanlarında eğlencelere katılırlar fakat tanıdıkları erkekler, yabancı ve akrabadan erkekler mesire alanının dışında kalmak zorundadırlar. Hatta onların kocaları ve efendileri de aralarına karışmazlardı.”³²⁹

Edmondo De Amicis ise bu durum hakkında şu yorumu yapmıştır:

Mesire yerlerinde Türk erkeği ve kadını bir arada bulmak, onları bakışırken veya bazı konularda göz hareketiyle ve sesleriyle anlaşırken görmek mümkün değildir. Herkesin gözü önünde yapılan çapkınlıklar burada yoktur. Türk kadınları beceriklidir. Aşk dilinin pek çok aracı vardır. Bunlar meyveler, çiçekler, kuş tüyleri ve taşlar gibi nesnelere her birinin kendine has anlamı vardır. Bazıları sıfat, bazıları isim veya fiil yerine kullanılabilir, bu şekilde bir buketle mektup yazmış olabilirsiniz.³³⁰

Seyyahların, Osmanlı toplumundaki kadın ve erkek arasındaki cilve olarak adlandırılan hal ve hareketleri bilmeleri pek olası bir durum değildir. Çünkü hem Osmanlı kültürünü hem de Osmanlı topraklarında konuşulan dili bilmedikleri için verdikleri bu bilgilerin doğruluğu hakkında kesin bilgiye sahip değiliz.

Mesire alanları Osmanlı kadınları için dostlarıyla ve tanımadığı kadınlarla tanışıp konuşabildiği sosyal hayatta görünürlüğün en fazla olduğu mekânlar olmuştur. Kadınların hoş sohbetlerine eşlik eden kahve, nargile ve sigara olmuştur.³³¹ Osmanlı kadınlarının nargile içmeleri tasvir edilirken büyük bir zevk ile içildiği ve içerken çıkardıkları dumannın bile bir cilvesinin olduğu ifade edilmiştir.³³²

Kadınlar genel olarak mesire alanlarında eğlenceli vakit geçirmişlerdir. Kendilerince oyunlar üretmiş, hoş sohbetler etmiş ve Osmanlı zengin mutfağından lezzetli yemekleri yapıp piknik alanlarına getirerek büyük bir keyifle yemişlerdir.³³³

Mesire yerlerinde nadiren de olsa kadınlar denizde yüzmüşlerdir. Bu bilgiye sadece bir seyyahın notları arasında rastlanmıştır. Burada yazar Edward Frankland, Fenerbahçe’de çam ormanlarının arasında zengince sofralar kurulmuş sofranın etrafında Türk kadınları ve çocuklarının var olduğunu ve Adalar’ın karşısındaki plajlarda ise bazı kadınların denizde

³²⁹ Antoine Lavrent Castellan, **Sitten Gebrauche Und Trachyen Der Osmanen Nebst Einen Abrisse Der Osmanischen Geschichte**, Fleischer, Leipzig, 1815, 267-268.

³³⁰ Edmondo De Amicis, **İstanbul (1874)**, çev. Beynun Akyavaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, 262-264.

³³¹ Georgina Adelaide Müller, **19. Asır Biterken İstanbul’un Saltanatlı Günleri**, 86.

³³² Julia Pardoe, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 498-500.

³³³ Albert Simth, **A Mont At Constantiople**, 155.

yüzdüğünü ifade etmiştir. Yazar denizde yüzen kadınların Türk ya da başka ırka mensup kadın olduğundan bahsetmemiştir.³³⁴

Mesire alanlarında eğlenceli etkinlikler de düzenlenmiştir. Bu etkinlikler genellikle zengin Osmanlı ailelerinin uğradığı mesire yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Düzenlenen etkinliklere baktığımızda meddahlar büyük bir zevkle hikayeler anlatmış, kukla oyunları sergilenmiş, erkek ve kadın köçekler oynatılmış, müzik dinletileri düzenlenmiş, kahve ve el falına baktırılmış, akrobatlar çeşitli gösterilerde bulunmuş ve ayı, maymun gösterileri yapılarak pikniğe gelen Osmanlı kadınlarına hoş vakit geçirmeleri için alternatifler sunulmuştur. Yapılan bu etkinliklere kadınların ilgisi oldukça fazla olmuştur.³³⁵

Özellikle mesire alanlarındaki falcılar ve meddahlar kadınların büyük ilgisini çekmiştir. Falcılar kadınların içtikleri kahvelerin tavelerine ve el falına bakarak gelecekle ilgili tahminlerde bulunmuşlardır. Falcıların gelecekle ilgili konuşmaları Osmanlı kadınlarının her zaman hoşlarına gitmiştir. Meddahlar ise flüt eşliğinde romantik, heyecanlı ve maceralı masallar anlatmışlardır. Kadınlar, meddahların yanlarına halka halinde oturarak pür dikkat anlatılan hikayeleri dinlemiştir.³³⁶

Kadınlar mesire alanlarında genel olarak hoşça vakit geçirmiştir. Bu alanda kendilerini özgür hissetmişler, zaman zaman davul zurna eşliğinde eğlenmişlerdir. Mesire alanlarında toplumsal tabaka ayrımı olmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı kadını her zümreden kadın ile arkadaşlık kurmuştur.³³⁷

Mesire alanları Osmanlı eğlence kültürünün çözümlenmesinin yapılabildiği önemli mekânlardan biri olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde kadınların dışarı çıktığında bazı kurallar çerçevesinde hareket ettiği görülmüştür. Kadınlar sokağa çıktıklarında evin erkeğinden izin almak zorundaydı. Fakat incelendiğinde bu iznin formalite olduğu görülmüştür. Akşam geç saatlerde kadınlar sokağa çıkamamıştır. Bunun tek istisnası Ramazan ayı olmuştur. Ramazan ayında düzenlenen etkinlikler ve teravih namazlarına bağlı olarak kadınların geç saatte dışarı çıkmasına esneklik gösterilmiştir. 1890'lı yıllara gelindiğinde ise kadınların geç saatlerde dışarı çıkması eskisi kadar katı bir kural olmamış, artık geç saatlerde sokaklarda kadınlar görülmeye başlanmıştır. Bu husus seyyahların da

---

³³⁴ Zofiyе Uçar, "19. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı'daki Mesire Kültürü", **Gazi Türkiyat**, Bahar 2013, 82-83.

³³⁵ Julius Van Kirchman, **Nach Constantinopel Und Brussa: Ferien – Reise Eines Preussischen Jüriysen**, 223-226.

³³⁶ Julius Van Kirchman, **Nach Constantinopel Und Brussa: Ferien – Reise Eines Preussischen Jüriysen**, 226-228.

³³⁷ Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada**. 211-212.

dikkatini çekmiştir. Kadınların geç saatte kaymakçı dükkânlarında oturabildiğini, kafelerde çeşitli içecekler içebildiğini ve Avrupalı kadınlar gibi alışverişlerini yapabildiklerini ifade etmişlerdir.³³⁸

Böylece 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren kadınlar yanlarında bir refakatçi olmadan sokaklarda rahat bir şekilde dolaşmaya başlamışlardır. Artık bir tabu haline dönüşmüş olan Osmanlı kadınlarının evlerinin içine kapatıldıkları, haremlelerinden dışarıya çıkmadıkları düşüncesi yavaş yavaş yıkılmış, yerine eğlenmek ve işlerini halletmek için istediği vakitte dışarı çıkabileceği bir ortamın var olduğu düşüncesi oluşmaya başlamıştır.

4.3. ÇARŞIDA VE EĞLENCE HAYATINDA KADIN

Osmanlı Devleti için çarşılar köklü bir sistemin parçası olmuştur. Osmanlı çarşıları geleneksel Orta Asya Türk yapısı ile İslam kültürünün harmanlanmış halidir. Çarşıların kurulum yerleri genellikle mahallelerin en uzak yerleri olmuştur. Bunun nedeni ise mahalle sakinlerinin ve özellikle kadınların gün içinde çarşıda oluşan hareketlilikten, yüksek gürültüden ve yaşanan kalabalıktan etkilenmemesidir. Osmanlı klasik çarşı yapısına bakıldığında karşımıza bedestenler çıkmaktadır. Batılılaşma ile birlikte her alanda olduğu gibi çarşılarda da bir modernleşme yaşanmıştır.³³⁹

Çarşılar sadece ticarî faaliyetinin yapıldığı yerler değildir. Çarşılar aynı zamanda hayatın merkezi konumundadırlar. Çarşıların ekonomik katkısının yanında sosyal rolleri de vardır. İstanbul'a gelen her yabancıların ilk ziyaret ettiği yerlerin başında çarşılar gelir. İstanbul'da çarşılar arasında ön plana çıkan ilk yer kuşkusuz Kapalıçarşı olmuştur. Kapalıçarşı "Büyük Çarşı" olarak adlandırılmıştır.³⁴⁰

Kapalıçarşı, kadınların sıklıkla uğradığı bir bedestendir. Kadınlara hitap eden çok sayıda dükkân vardır. Doğudan gelen halılar, mücevherler kadınların ilgi en çok ilgi gösterdiği mallar arasındadır. Avrupa ülkelerinden ithal edilen kumaş, parfüm, ipek eşarp, ayakkabı, ayna ve elbise satan dükkânların ağırlıklı müşterileri kadınlar olmuştur.³⁴¹

³³⁸ Amond Schwelger Lerchendorf, **Unter Dem Halbmonde: Einbild Des Ottomonischen Reiches und Seiner Völker**, Lonctenoble, Jena 1876, 79-81.

³³⁹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle" **Belleten XV**, 51, 629-630.

³⁴⁰ Gülgün Üçel Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, 479.

³⁴¹ Gülgün Üçel Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, 480-481.

Kapalıçarşı hem tarihi yapısıyla hem de dükkânlarda satılan envari çeşit mallarla gelen her müşterisini büyülemiştir. İstanbul'a gelen yabancılar Kapalıçarşı'ya hayran kalmış ve buradaki gözlemlerini not almışlardır.

Kapalıçarşı hakkında bilgi veren Alman seyyah Hans Dernschwam, çarşıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

İki büyük çarşı vardır ki bunlara bedesten deniliyor. Padişah bunları taştan yaptırmış ve çatısını kemerlerle ördürmüştür. Burada her mücevher ve ipek mamulleri satılır. Altın işlemeli ipekler ve diğer kumaşlar birbiriyle birleştirilip duvarlara asılır. Bahsi geçen bu çarşının üstü kubbeli, iç kısmında dört duvar var. Ortalarında da sütunlar ve bölme duvarları mevcut. Kare şeklinde üst üste iki tabakalı bir kalın sütun başlıkları var. Camilerde olduğu gibi kubbe bu sütunlara dayanıyor. Pencereler yüksekte. Çarşı içindeki bütün yolların kenarlarında yüksek ve tahta şekiller var. Bunlar yerden 1,5 arşın yükseklikte ve öne doğru iki arşın genişliğinde konulmuş. Yollarda altı kişi yan yana rahatlıkla yürüyebilir. Bu tahta şekillerin üzerinde duvarlara dayalı tahta dolaplar durur. Bu dolapların birçok gözleri var. Tüccarlar buraya ipek kumaşları kilitleyip muhafaza ediyorlar. Bu dolapların üst kısmında alttaki şekillere kadar uzanan altın işlemeli rengârenk kumaşlar asılır. Dükkânın iç zeminini teşkil eden bu tahta şekillerin üzerine halılar serilmiştir. Halıların uçları sekiden yere doğru sarkıktır. Bu halıların üzerinde de Türk usulü yüzü kadife kaplı ve altın yıldızlı işlemelerle süslenmiş minderler konmuştur. Minderlerde Rum, Yahudi, Ermeni ve diğer milletlerden olan tüccarlar otururlar. Dostça sohbet edip yerler, içerler ve kendi adetleri veçhile çalıp çalıp eğlenirler. Kapalıçarşı İstanbul'un en güzel, en lüks çarşılarından birisidir. Bütün memleketlerden gelen çeşitli ipek, kumaşlar, her millete mensup satıcılar tarafından misafirlere sunulur.³⁴²

Yazar Kapalıçarşı hakkında çok iyi gözlem yapmıştır. Verdiği bilgiler Kapalıçarşı'nın mimarî özellikleri, satılan ürünler ve sergilenme şekilleri, çarşıda bulunan tüccarların hallerini çok iyi analiz etmiştir. Burada çarşının sadece bir ticarethane olmadığı, sosyal kültürün önemli bir unsuru olduğu gösterilmiştir. Kapalıçarşı'da satılan Türk usulü ile işlenen ipekli kumaşlar hem Osmanlı kadınları tarafından hem de turist kadınlar tarafından çok talep edilen mallar arasında olmuştur. Yabancı kadınlar Türk usulü işlemelere hayran kalmıştır. Kapalıçarşı'daki işlenmiş kumaşları ve satılan diğer malları Salomon Schweigger şu şekilde ifade etmiştir:

³⁴² Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, 130-132.

İstanbul'un bir de güzel ticaret binası var ki, içinde her çeşit eşya bulunur. Bu eşyaların birçoğu el emeği olduğundan pahalı eşyalardır. Bunlar uzak ülkelerden gelir ve esasen İstanbul'da şahane bir şekilde işlenir. Fakat bu biz Hristiyanlardaki gibi beyaz ve düz renklerle yapılmaz, çeşitli renkler, çiçekli süslemeler ile yapılır. Aynı şekilde atlas, Şam ipeklisi ve çeşitli ipek kumaşlar vardır. Bundan başka silah, mızrak ve yaylar vardır. Ayrıca tütün, pahalı yiyecekler, deriler ve dericilik için lazım olan her türlü malzeme bulunur. Türkler deri işinde çok becerikli ve çalışkandır. Hâsılı bu bedestende veya satış evinde o kadar çok şey var ki hepsi bir prenslik serveti eder. Bundan başka bir emanet vardır ki, burada zengin efendiler hazine ve kıymetli eşyalarını saklarlar.³⁴³

Julia Pardoe'nin Kapalıçarşı hakkında notları da şu şekildedir: "Kapalıçarşı tek çatı altında toplanmış küçük bir ticaret kasabasını andırıyordu. Her sokağı belli bir ticaret veya zanaat dalına ayrılmıştı. Dükkânlar, kuyumcu tezgâhlarından şalcıların ve kürk tamircilerinin minderlerine kadar lüks ve albeni taşıyor."³⁴⁴

Bir diğer kadın seyyahın gözünden de Kapalıçarşı şu şekilde anlatılmıştır:

Bizim gördüğümüz çarşı kapalı ve büyük bir çarşıydı. Doğu'nun Batı'nın her çeşit ticareti, el sanatı burada aynı sokaklarda, ayrı bölümlerde kümelenmiş, turist, paşa ile yan yana, her çeşit insanın birbirine karıştığı bir yerdir. Bu çarşı İstanbul'un en eğlenceli yerlerinden biridir.³⁴⁵

Kapalıçarşı, kadın müşteriler için hem yerli ürün açısından hem de ithal ürün açısından oldukça fazla seçenek sunmuştur. Kadınların çarşıda en çok aldığı ürünler ise yerli Bursa kumaşı ve ithal kumaşlar olmuştur. Dönem itibari ile moda anlayışının gelişmesi bunda etkili olmuştur. Kapalıçarşı iktisadî yönden hem Osmanlı Devleti'nin hem de İstanbul'un merkezi olmuştur. Osmanlı kadınlarının diğer bir uğrak yeri baharat ve doğal ilaçların yapılabildiği Mısır Çarşısı olmuştur. Mısır Çarşısı İstanbul'da Eminönü'nde Yeni Cami'nin arkasında büyük bir alanda kurulmuş en eski çarşılarından birisidir. Mısır Çarşısı'nın Doğu'ya özgü egzotik ve mistik bir havası vardır. Mısır Çarşısı'nı ziyaret eden yabancı yazarlar çarşının kokulardan ve baharatlardan oluşan bir cennet cümbüşünü andırdığını ifade etmişlerdir. İstanbul'un önemli çarşılarından biri

³⁴³ Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, çev. Türkis Noyan, Kitapevi Yayınevi, İstanbul, 2014, 129-130.

³⁴⁴ Julia Pardoe, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 35.

³⁴⁵ Durand De Fontmagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, çev. Celal Altuntaş, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977, 115-117.

olduğundan her gelen yabancı bu çarşıyı ziyaret etmek istemiştir. Mısır Çarşısı'nı ziyaret eden Durand De Fontmagne şu ifadeleri kullanmıştır:

“İstanbul'un bir de Mısır Çarşısı var. Girişte adeta insanın yüzüne çarpan değişik, çeşit çeşit ağır koku, haremleri düşündürüyor nedense, insan burada sanki sarhoş oluyor. Bu koku çarşıya giren herkesin üstüne siniyordu. Batıdan gelen kişiler için Mısır Çarşısı'nda bulunan kokuların Doğulu kadınlar için üretildiğini kendi koku zevklerine tamamen ters olduklarını ifade etmişlerdir.”³⁴⁶

Tabi ki her Batılı için Mısır Çarşısı'ndaki kokular ağır, Doğulu zevklerine göre üretilmediği Batılı kadınlara da hitap eden hoş kokuların olduğu söylenmiştir. Bu konuda Anna Grosser Rilke ise Mısır Çarşısı hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

Mis kokuların yayıldığı Baharat Çarşısı, bu kutsal mekânda olmaktan sonsuz hoşnudum. Gerçek şark dedikleri burası olsa gerek. İçeri girer girmez insanı mistik bir hava sarmalıyor. Çarşının etkileyici bir aydınlatması var. Çarşının gündüz ışıklandırılması tavanda bulunan pencerelerden sağlanılıyordu. Dışarı ne kadar sıcak olursa olsun çarşının içinde hoş bir serinlik vardı. Çarşıdaki satıcıların hemen hemen hepsi Türk'tü. Yaşlı dükkân sahibi erkeklerin başında fes olarak adlandırdıkları yuvarlak başlığın etrafında beyaz renkte yumuşak bir bez ile etrafını dolamışlardı. Bu insanların uzun beyaz sakalları, güler yüzleri ve naif davranışları insanda karşı taraf için birdenbire saygı uyandırıyor. Çarşıdaki bütün dükkânları dolaşınca dünyanın tüm baharatları tek bir yerde toplanmış ve satılıyor havası veriyordu. Bu çarşının en kıymetli ürünü ise gül suyudur.³⁴⁷

Mısır Çarşısı Osmanlı kadınlarının sıkça alışveriş yaptığı çarşılardan biridir. Çarşıda kadınlara hitap eden ürünler; makyaj malzemeleri, kına, yüzlerine sürmek için pudra ve göz kalemleri temin edilmektedir.³⁴⁸ Alman yazarlar Mısır Çarşısı'nı daha detaylı ele almıştır. Mortiz Busch, kitabında Mısır Çarşısı'na şu şekilde yer vermiştir:

Merkezde bulunan Yeni Camii veya Valide Camii'nin yanında bulunan Mısır Çarşısı'nda baharatlarla doğal ilaçlara rastlanır ve bazı istisnalar dışında satıcıların hepsinin Türk olduğu görülmektedir. Fransız ve İngiliz malları satılmamaktadır. Çarşıda kusursuz bir Doğu kültürü sergilenmektedir. Bu çarşıda ihtiyaca göre ecza, boya malzemeleri ve parfümler satılır. Kadınlar için sandal ağacı ve kokulu sandal ağacı, demirhindiler, tırnaklara sürülen kınalar, kehribar, en iyi olanından gül yağları satılıyordu.

³⁴⁶ Durand De Fontmagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, 117-118.

³⁴⁷ AnnaGrosserRilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada**, 169.

³⁴⁸ Eizherzog Jahonn Van, **Österreich, EineRussich-Türkische Reise im Jahre 1837**, Haz. Victoria Von Haan, Krorolinger Verlag, Wien, 1998, 149.

Aynı zamanda İranlıların ve Hintlilerin en güzel ve özel ürünleri çarşıda satılıyordu. Bu çarşıdaki parfümler sadece çeşitliliği ile ön plana çıkmıyordu. Ayrıca sınırları de güçlü bir şekilde etki altına alıyordu. En çok satılan parfüm ise dünyaca ün salmış “Attargül” olarak adlandırılan parfümdür. Parfüm çok hoş kokulu ve bir damlası onunla ıslatılmış kumaşın yıllar boyu güzel kokulu kalması için yeterlidir.³⁴⁹ Osmanlı kadınlarının makyaj malzemesi ve parfümlerden sonra en çok alışveriş yaptığı ürün tütün ve çubuğu olmuştur.³⁵⁰

Mısır Çarşısı dönemin en meşhur aktarcılarının olduğu yerdir. Kadınların aile fertleri veya kendileri hastalanınca ilk uğradıkları yer burası oluyordu. İstanbul’da Mısır ve Kapalıçarşı dışında birçok bedesten vardır. Fakat en çok bilinen çarşılar bunlar olduğundan bilgiler de bu doğrultuda şekillenmiştir. Osmanlıda çarşı kültürünün yanında bir de pazar kültürü vardır. Haftanın belirli günleri kurulan pazarlarda kadınlar alışverişlerini yapmışlardır. Pazarlar, daha çok yöresel ürünlerin satıldığı alışveriş merkezleridir. Pazarlar hakkında en detaylı bilgi veren Charles Fellows’dur. Yazar, pazar ortamını şu şekilde ifade etmiştir:

Sokaktaki bitki ve ağaçlar, göz alıcı beyaz çarşafların, çeşitli renklerdeki işlemeli şalvarların ve pazardaki fazlaca kadının görüntüsünü olumlu yönde etkiliyordu. Gümüşle işlenmiş açık mavi renk köylü kıyafetleri de sıkça görülmekteydi ve her örtü güller ve çeşitli çiçek buketleri ile süslenmişti. Burası, bu tür sahnelerde alışagelmış olandan daha gürültülüydü, çünkü kalabalık içinden deve ve yüklü eşekler geçerken, sürücülerini sürekli etrafındakileri uyarıyordu. Kadınlar çocuklarını sırtlarına bağlamıştı ve renkli kıyafetleri ve madeni paralarla süslenmiş başlıklarıyla çocuklar, ortamın resmedilmeye değer güzelliğine güzellik katıyordu.³⁵¹

Osmanlı kadınlarının çarşı ve pazar alışverişini yaparken sıkı pazarlık yaptıkları görülmüştür. Pazar ortamında her satıcının sesinin birbirine karıştığı, kadınların en çok ilgi duyduğu tezgâhlar kıyafet, el örgüleri, terlikler ve şalların satıldığı tezgâhlar olmuştur. Pazar ve çarşı alışverişi biten kadınlar sokak üzerinde bulunan lokanta ve kafelerde muhallebi, yoğurt, mevsimsel meyveler (bu meyveler arasında en çok kavun, incir, üzüm ve çilek), badem ve helva yiyerek günün yorgunluğunu atmışlardır.³⁵²

³⁴⁹ Mortiz Busch, *Die Türkei: Reise-Handbuchfür Constantinopel, die Untere Dorav, Rumelien, Bulgarien, Macedonien, Bosnienund Albanien*, 71-73.

³⁵⁰ Mortiz Busch, *Die Türkei: Reise-Handbuchfür Constantinopel, die Untere Dorav, Rumelien, Bulgarien, Macedonien, Bosnienund Albanien*, 73-74.

³⁵¹ Zeynep Çetin, *Avrupalı Gezinler Gözüyle 19.yüzyılda Batı Anadolu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 64-65.

³⁵² Anna Grosser Rilke, *Avrupa Saraylarından Yıldız’a İstanbul’da Bir Hoş Sada*, 169-170.

Sultan II. Abdülhamid dönemiyle birlikte kadınların çarşıya çıktıklarında zevk aldıkları en büyük aktivitelerinden biri de dükkân vitrinlerini seyretmek olmuştur. Özellikle Beyoğlu'nda bulunan mağaza vitrinlerinde sergilenen giyim-kuşamlar, kumaşlar, takılar ve yurtdışından getirilen ürünler kadınların ilgisini çekmiştir. 1890'lı yıllar itibarıyla kadınların gündelik hayatlarına dâhil olan alışkanlık çarşıya sadece ihtiyaç duyduğu zaman değil vitrin izlemek ve gezmek için de çıkmalarıdır. Bu dönemle birlikte kadınlar dışarı çıktığında alışılmış ve rutin olan işlerin dışına çıkmıştır. Bu yeni aktivite ile kadınların lokantalarda ve tatlıcılarda görünürlükleri artmıştır.³⁵³ Kadınların eğlence hayatı incelendiğinde ise arkadaşlarına yaptıkları ev ziyaretleri, kına geceleri, düğün eğlenceleri, mesire yerlerinde düzenlenen eğlenceler, araba turları ve alışverişin ön plana çıktığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde eğlenceler toplumsal yapıya göre şekil almıştır. Kadınların eğlence hayatı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sakin ve masum olmuştur. Bu eğlenceler düzenlenirken en fazla çalgılar çalınmış, müzisyenler eşliğinde şarkılar söylenerek dans edilmiştir. Fakat modernleşmenin hızlanmasıyla ve özellikle Batı hayatına başlayan hayranlıkla eğlence anlayışı da değişmiştir. Eğlence hayatı toplumsal kültürü yansıtan önemli bir olgudur. Eğlence ortamlarında devlet kadın ve erkeğin aynı ortamda bulunmamaları yönünde kısıtlamalar ve yasaklar getirmiştir. Bu durum kadınların kendi aralarında eğlenebilecekleri ortamı oluşturmaya sebep olmuştur. Kısıtlı alanlar da olsa kadınlar kendilerince eğlenebilmişlerdir. Düğün ve kına gecesi eğlenceleri eğer saray ve çevresinin değilse toplu olarak yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde maddi olanakları olmayan nişanlı çiftlerin evlenmesi için devlet toplu nikâh merasimleri düzenlemiştir. Böylece toplu düğün ve eğlenceler tertip edilmiştir. Maddi olanakları olmayan çiftler Dâhiliye Nezareti tarafından belirlenmiştir.³⁵⁴ Bu toplu düğünlerde de kadınlar ve erkekler ayrı ayrı yerde eğlenmişlerdir. Geleneksel olarak eğlenceler bunlarken Batılılaşma hareketi ile birlikte eğlence anlayışı içerik ve şekil olarak değişmiştir. Batılılaşma ile birlikte Osmanlı kadınları özellikle Galata, Pera ve Beyoğlu'nda ziyafetlere ve balolara katılmaya başlamıştır. Modernleşme ile birlikte özellikle İstanbul merkezli eğlence hayatı semtten semte göre farklı şekillenmiştir. Yeniliklerin her an değiştiği, baloların sıkça düzenlendiği, eğlenceli gösterilerin eksik olmadığı, konserlerin ve tiyatroların gerçekleştiği mekânların başında Galata ve Pera semtleri gelmiştir. Bu semtlerde kadınların eğlence hayatı genellikle

---

³⁵³ Ekrem Işın, **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, 99.

³⁵⁴ Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigâr Vilayetine Tebliğ edilen 25 Şubat 1336 Tarihli Talimat Tezkiresi, BOA. DH. UMVM. 125-48.

hareketli ve renkli olmuştur. Buralarda tam anlamıyla Batı hayatının ve kültürünün yaşanması kadınların dikkatini çekmiştir. Böylece bu iki semt renkli eğlence hayatının merkezi olmuştur.³⁵⁵ Şunu belirtmek gerekir ki bu renkli eğlence hayatında görülen kadınlar varlıklı ailelerin fertleri olmuştur. Varlıklı Osmanlı kadınları bu renkli hayatı çabuk benimsemiş ve Batı eğlence kültürünün yansıması olan gece hayatına dâhil olmuşlardır. Osmanlı kadınlarının çabuk benimsemiş olmasına rağmen Batı anlayışı eğlenceler geleneksel Osmanlı eğlence anlayışından farklı olduğundan yeni eğlence hayatının adab-ı muaşeret kuralları olmuştur. Osmanlı kadınları bunları öğrenebilmek için adab-ı muaşeret kitapları ve idare-i beytiye adlı kitapları okumuştur. Aynı zamanda dönemin gazetelerinde ve dergilerinde davetlere, baloya, tiyatroya nasıl hazırlanmalı ve bu mekânlarda nasıl hareket edilmelidir? adlı başlıklarla kadınlar bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.³⁵⁶

Eğlence hayatının yeni şekli eserlere ise şu şekilde yansımıştır: Yenileşme ile birlikte Osmanlı kadınının sosyal hayatta görünürlüğü giderek artmıştır. Özellikle varlıklı ailelerin ve devlet adamlarının eşleri, kızları, kız kardeşleri İstanbul'daki eğlence yerlerinde görülmeye başlamıştır. Bu eğlence mekânları tiyatro, bale gösterileri ve balo tarzında toplantıların düzenlendiği yerler olmuştur. Bu ortamlarda kadın-erkek ilişkileri samimi bir hal almış ve kurulan arkadaşlıklar normal karşılanmaya başlanmıştır. Normalleşme sürecinde, modernleşme ve İstanbul'a misafir olarak gelen devlet adamları ve iş adamlarının Osmanlı ailesi üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Bu yeni eğlence hayatına aydın ve zengin ailelerin kadınları hemen uyum sağlamış iken orta düzeydeki aileler ise yenileşme kavramını anlamaya çalışmıştır. Böylece Osmanlı ailelerinde yeni hayat tarzı yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır.³⁵⁷

Osmanlı yüksek zümre kadınlarının eğlence hayatı bu şekilde şekillenirken orta gelire sahip kadınların eğlence anlayışı ise meddah dinletileri, kukla (Karagöz ve Hacivat) gösterileri, halka açık tiyatro gösterileri, mesire eğlenceleri ve hamam eğlenceleri olmuştur. Osmanlı topraklarında meddahlık köklü bir geçmişe sahip kültürlerden biridir. Meddahlar halk arasında sadece çeşitli hikâyeler anlatan kişiler olarak görülmemiştir.

---

³⁵⁵ Nur Akın, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, Literatür Yayınları, İstanbul, 1998, 58-59.

³⁵⁶ Pınar Artıkoğlu, "Batılılaşmanın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri", **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik**, 1, Ankara Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 49-50.

³⁵⁷ Mustafa Karabulut, **Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2008, 61.

Meddahlık tek kişilik tiyatro gösterimi gibidir. Meddah hikâyeyi anlatırken adeta hikâyeyi, dinleyenlere jest ve mimikleri ile yaşatırdı. Böylece meddah kadınların zevkle dinlediği ve eğlendiği bir aktivite olmuştur. Meddahlar genellikle dinî bayramlarda düzenlenen şenliklerde, Ramazan ayında düzenlenen etkinliklerde ve mesire alanlarında hikâyelerini anlatmışlardır. Bu dönemlerde Osmanlı topraklarına gelen yabancı seyyahlar Türk dilini bilmese dahi meddahların hikâyeyi anlatırken sergiledikleri üstün performans onları izletmeye yetmiştir.³⁵⁸ Meddahlar anlattıkları hikâyedeki kahramanların ruh hallerini o kadar iyi yansıtmışlardır ki uzun süren hikâyeleri de kadınlar ve çocuklar hiç sıkılmadan pür dikkat dinlemiştir. Kadınlar meddah hikâyelerini çok sevmişlerdir. Fırsat oluştukça bu dinletileri kaçırmamaya çalışmışlardır. Orta oyun ise Osmanlı toplumunun geleneksel yapısının içinden çıkmıştır. Usta-çırak ilişkisi içinde ortaya çıkan gösteri adeta bir tiyatro oyunu olmuştur. Orta oyununun kaynakları arasında en öne çıkan karakter Karagöz ve Hacivat'tır. Orta oyunu Ramazan ayının vazgeçilmez etkinliklerinden biri olmuştur. Bu oyunların gösterimine şahit olan Anna Grosser Rilke şu ifadeleri kullanmıştır:

Müslümanların dini ayı olan Ramazan ayına şahit oldum. Bu ayda İstanbul akşamları şenleniyordu. Bütün camiler renkli lambalar ile süsleniyor, gecenin zifiri karanlığında minarelerin arasına asılan genellikle Ramazan ile ilgili özlü sözler olan mahyalar büyüleyici gözüküyordu. Altın Boynuz ve Boğaz, Ramazan ayı boyunca geceleri aydınlatılıyordu. Küçük lambaların renk ahengi şehre ayrı bir hava katıyordu. Kılınan teravih namazları biz yabancılar için etkileyiciydi. Kadınlar camilerde kafesli yerlerde asla erkeklere gözükmeden ibadet ediyordu öğrendik ki bu inançları gereği böyleymiş. Teravih namazı bittikten sonra İstanbul sokaklarında eğlenceli bir gece hayatı başlamıştır. Zengin, fakir hep bir arada yemekler yer tiyatroya, diğer eğlence yerlerine giderlerdi. Biz Avrupalılara yapılan bu eğlenceler çok basit gelirken Türkler aşırı zevk alıyorlardı. Eğlenceler Avrupa'daki Till Evlen Spiegel'e³⁵⁹ benzeyen halk ağzının kullanılarak fasılalarla yapılan komik kukla tiyatroları ön plandadır. Bütün bu eğlenceler yaşanırken şaşılacak derecede Osmanlı kadınları sakin ve edepli seyrediyorlardı. Bunun sebebi zannımca alkolün kullanılmamasından dolayı. Ramazan ayı boyunca kadınlar rahatça geceleri sokağa çıkıyorlardı.³⁶⁰

³⁵⁸ Agnieszka Aysan Kaim, "Meddah Geleneğinden Kültürler Arası Hikayeciliğe Uzanan Bir Serüven", **Tiyatro Araştırma Dergisi**, 30, 118.

³⁵⁹ Almanya'ya özgü Karagöz, Keloğlan ya da Nasrettin Hoca gibi halk kahramanları.

³⁶⁰ Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada**, 227-229.

Orta oyunda öne çıkan karakterler Hacivat ve Karagöz olup birbirleri ile yaptıkları komik münakaşaları kuklalarla perdeye yansıtmışlardır. Orta oyununun mesire alanlarında da oynatılması için izin alınmıştır. Mesela 1890 tarihinde Silahtarağa Mesire alanında orta oyununun oynatılması için 3 gün izin istenilmiş ve ruhsat verilmesi uygun görülmüştür.³⁶¹

20. yüzyılda kukla oyunları artık lokantalarda da oynatılmaya başlanmıştır. Üsküp'teki çarşıda bulunan bir lokanta, kadınlara kukla oynattırıldığı için şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine soruşturma başlatılmıştır. Yapılan inceleme sonucu kukla oyununun her yerde oynatıldığı tespit edilmiş ve bu oyundan çarşı esnafı da şikâyetçi olmayınca tahkikat süresi boyunca konulan yasak kaldırılmıştır ve lokantadaki kukla oyununa devam edilmiştir.³⁶²

Halka açık tiyatrolar ise modernleşmenin getirdiği yeni bir eğlence alanı olmuştur. Tiyatro salonları ilk olarak Pera semtinde açılmaya başlamıştır. Suriçi semtinde yapılan ilk tiyatro salonu Gedikpaşa Tiyatrosu olmuştur.³⁶³ Tiyatro, merak uyandıran bir eğlence türü olmuştur. Orta gelire sahip Osmanlı kadınları ne kadar merak etse de tiyatro oyunlarının biletleri pahalı olduğu için ve dönem itibarıyla tiyatroya zengin aileler davet edildiğinden gidememiştir. Bundan dolayı özel günlerde halka açık tiyatro gösterimi olduğunda kadınlar bu tiyatro oyunlarını kaçırmamıştır. Tiyatro Batıdan uyarlandığı için Osmanlı topraklarına gelen seyyahlar yapılan tiyatronun Batıdaki tiyatro ile alakasının olmadığı, Türklerin bu işi beceremediğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda tiyatro kavramı ve oyunları Osmanlı topraklarında tartışmalı bir konudur. Çünkü tiyatronun hem Türk gelenek ve göreneklerine hem de İslam dinine uygun olup olmadığı tartışılmıştır. Bundan dolayı tiyatro gelişmemiş bir kukla oyunu olmaktan ve piyes gösterisinden öteye gidememiştir. Bu konuda Murat Efendi gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

Tiyatro denilen sahne oyunu şarkta hiçbir zaman kendine bir yer edinememiştir. Türk ve İslam edebiyatı tiyatro ile ilgili hiçbir örnek denememiştir. Bunun nedeni Müslümanların doğaüstü âleme, beşerî alemde daha fazla önem vermesidir. Her zaman sanki bir parça afyon katılmış gibi görünen sosyal ve özel yaşamları öyle dramatik olaylara sahne olmaz. Türklerde içsel trajik çatışmalar, çok az düşünsel durumla sınırlıdır. “Böyle yazılmış” veya “Allah isterse” gibi düşünce tarzları vardır. Maskeli, gizemli gösteriler için

³⁶¹ Zabtiye Nezaretine gönderilen 28 Ağustos 1306 Tarihli tezkire, BOA. DH.MKT. 1759-103.

³⁶² Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 13 Nisan 1318 Tarihli Tezkire, BOA. DH.MKT. 495-49.

³⁶³ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, **Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlıdan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı**, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1998, 204.

Türkler fazlasıyla ciddiymi ve katı din anlayışları dini piyeslerin canlandırılmasına asla izin vermezdi.³⁶⁴

Osmanlı topraklarında oynanan tiyatro oyunları devlet tarafından denetlenmiştir. Eğer devleti karalama ve İslamî değerlere zarar verme temalı oyunların sergilendiği duyumu alınır sa bu oyunlar gösterimden hemen kaldırılmıştır. Bu uygulama özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Mesela 1884 tarihinde Beyoğlu'ndaki Fransız tiyatrosunda oynanan oyunların halkın ahlakını etkileyecek bazı münasebetsiz sahnelerin sergilendiği bizzat padişaha bildirilmiştir. Bunun üzerine bir irade yayınlanmış ve özellikle Suriçi tarafında bulunan tiyatrolarda münasebetsiz oyunların oynanmasına müsaade edilmemiştir.³⁶⁵ 1889 tarihinde ise tiyatrolarda gösterime giren Shakspeare'in eserinden uyarlanan "Lear Rua" ve "Onbirinci Lui" isimli piyeslerin oynatılması yasaklanmıştır. Bu eserlerin tiyatrosu Amerika ve İngiltere'de de yasaklandığı ve tehlikeli içerik barındırdığı ifade edilmiştir.³⁶⁶

Sultan II. Abdülhamid döneminde tiyatrolar aktif bir şekilde kullanılmıştır. İmkânı olan kadınlar bu tiyatrolara gitmeye çalışmıştır. Fakat neredeyse sergilenen her tiyatro oyununda İslam ahlakına uygun olmayan sahnelerin olması padişahı oldukça rahatsız etmiştir. Tabii ki sadece rahatsız olduğu konu bu olmamıştır. Dönemin tiyatroları padişahın aleyhinde propagandalar yapmak için kullanıldığından Sultan II. Abdülhamid çareyi tiyatro oyunları için sansür heyetini kurmakta bulmuştur.³⁶⁷

Genel olarak Osmanlı kadınlarının eğlence hayatı değerlendirildiğinde iki farklı eğlence usulü karşımıza çıkmıştır. İlk olarak zengin zümre kadınlarının eğlence hayatı ikincisi ise orta zümredeki kadınların eğlence hayatıdır. Modernleşme ile birlikte zengin zümrede olan kadınlar için yeni bir eğlence hayatının kapıları Osmanlı kadınlarının gece hayatına ve eğlencelerine dâhil olmaları ile birlikte, geleneksel aile yaşantısında sosyal ve kültürel açıdan değişimler meydana gelmiştir. Kadınların gece hayatıyla tanışması, yatsı namazı ile biten sosyal hayat anlayışını ortadan kaldırmıştır. Bu eğlence hayatı belirttiğimiz üzere zengin zümrede olan kadınların bir anda adapte olduğu yaşam tarzı olmuştur. Orta gelire sahip ailelerin eğlence hayatı anlayışı ise edep çerçevesinde, kendi

---

³⁶⁴ Murat Efendi, **Türkiye Manzaraları**, çev. Alev Surata Kırım, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, 79-80.

³⁶⁵ Mabeyn-i Hümayun Başkitabetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 9 Teşrinisani 1300 Tarihli Tezkire, BOA. İ.DH. 936-74108.

³⁶⁶ Yıldız Sarayı Başkitabetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 13 Mart 1305 Tarihli Tezkire, BOA. İ.DH. 1127-88078.

³⁶⁷ Yıldız Sarayı Başkitabetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 29 Teşrinievvel 1306 Tarihli Tezkire, BOA. İ.DH. 1200-93908.

hallerinde, sakin eğlenceler ile sosyal hayatlarına renk katmaları olmuştur. Tabii ki bu zümredeki, kadınlar Galata ve Pera'daki o renkli eğlence hayatını merak etmişler ve imrenmişlerdir. Fakat geleneksel Osmanlı aile hayatına devam etmişlerdir. Bu ölçüde bir eğlence hayatları olmuştur.

4.4. KADINLAR VE HAMAM KÜLTÜRÜ

Osmanlı geleneğinde hamamlar, dinî ve bedensel temizlik için kullanılan mekânlar olmuştur. Türk hamam kültürü köklü bir geçmişe sahiptir. Hamamlar en yalın anlamıyla vücut temizliği için sıcak su ile yıkanılan yer veya banyo olarak görülse de Osmanlı topraklarında hamam sadece yıkanılan yer olmamıştır. Özellikle Osmanlı kadınları için hamam, sosyal ve kültürel etkinlikler yaptıkları mekân olmuştur. Böylece hamamlar kendine özgü bir anlam kazanarak Türklere özgü hamam kültürünü oluşturmuştur.³⁶⁸

Kadınların gündelik hayatta en önemli eğlenceleri hamama gitmek olmuştur. İstanbul'un her semtinde bir Türk hamamı vardır. Aynı zamanda dönemin konaklarında da hususi hamamlar inşa edilmiştir. Fakat mahalle aralarında bulunan hamamlar, kadınların kahvehanesi hüviyetindedir. Her türlü bilgi akışı ve dedikodular bu mekânda dönmüştür.³⁶⁹

Türk hamamlarının geleneksel bir kültür olması, Osmanlı topraklarına gelen yabancılar için merak konusu olmuştur. Hamamlar, mahrem mekânlar olduğu için sadece yabancı kadın seyyah ve yazarlar gidip bu atmosfere şahit olabilmıştır. Bu atmosfere şahit olan yazarlardan biri Lady Montagu'dur.

Lady Montagu, Osmanlı hamamını ziyaret eden ilk yabancı olmasından dolayı verdiği bilgiler önemlidir. İyi bir gözlemci olan Lady Montagu, İngiltere'ye yazdığı mektupta Osmanlı hamamını şu şekilde anlatmıştır:

Hamamın ışıklandırılması mekânın kubbesindeki üç tane pencereden sağlanıyor. İçeri gayet aydınlık. Hamama girer girmez görülen ilk kubbe biraz küçük. Burada hamamcı hanım oturuyor. Hamama girerken verilen beş altı şilin giriş ücretini ben de ödedim. Daha sonraki mermer döşeli kısmın etrafında iki sıra halinde yine mermerden birbiri üzerinde oturulacak yerler var. İki tane de soğuk su çeşmesi bulunuyor. Sular mermer kurnalara dökülüp sonra yine yere akıyor. Orada ufak kanallarla yandaki bölüme geçiyor. Burası öbüründen küçük ve yine oturacak yerler mevcut, fakat yanındaki hamamdan gelen kükürtlü sular burayı o kadar ısıtıyor ki, elbiseyle durmak imkânsız. Diğer kubbeden ikisi

³⁶⁸ Semih Büyükkal, Zühal Arda, "Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Resim Sanatına Yansımaları", **İdil Dergisi**, V, 2048-2049.

³⁶⁹ Fany Davis, **Osmanlı Hanımı**, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, 149-151.

de halvet. Burada sıcak su aşlamak için soğuk sular var. Hamamda iken de sırtımda ata bindiğim zaman giydiğim elbise bulunduğu için Türk kadınlarına pek garip göründüm. Yine de hiçbiri bana hayret eden veya küçümseyen bir merakla bakmadılar. Bilakis hepsi nezaket ile karşıladı beni. Hiçbir Avrupa sarayında bu hoşgörüyü göremezsiniz. Hamamda aşağı yukarı 200 kadın vardı. Hiçbirinde değişik kıyafetle içeri giren birine gösterilen küçümseme tebessümüne ve fısıldaşmalarına tesadüf etmedim. Türk kadınlarının hamam kıyafetleri bazıları Milton'un Havva'da tasvir ettiği vakarlı bir şekilde giyinmişken, bazıları ise Git'in veya Titien'in fırçasından çıkan ilahi resimleri andırıyordu.³⁷⁰

Lady Montagu, kadınların hamam sefasını ise şu şekilde ifade etmiştir:

Kadınların kimi gruplar kurup görüşüyor, kimi derinlere dalmış düşünüyor, kimi kahve ve şerbet içiyor, kimi de yastıklara uzanmış hamamın tadını çıkartıyor. Kısacası bu hamamlar bir nevi Türk kadınların kahvehanesi olmuştur. Şehrin tüm dedikoduları burada anlatılıyordu. Kadınlar böylece burada haftada bir kere eğleniyorlardı. Günlerinin yarısından fazlasını burada geçiyorlardı.³⁷¹

Kadınların hamamlara çok istekli gitmesini Antonie Olivier ise şu şekilde ifade etmiştir:

Kadınların hamama gitmeyi büyük bir arzu ve heyecan ile istemelerinin nedeni örf ve âdetin sıkı kurallarından bir nebze ve geçici bir süre için de olsa kurtulabilme ihtiyacıdır. Çünkü hamamlarda kadınlar, genç kızlık arkadaşlarıyla karşılaşır, serbestçe sohbet eder, dertleşir, bir sonraki sefere yine buluşmak üzere sözleşirler. Hamamlarda kadınlar tatlı ve zevkli sohbetler ederlerdi. Zengin aileler hamamlarda da servetlerini sergilemekten geri durmazlardı. Hamama gidecekleri gün, nefis ve nadide yemekler, kahveler ve şerbetler hazırlatırlar, meyveler getirirler ve bütün hamamı gül sularına ve misk kokularına boğarlardı. Bu tür hamam alemleri, çoğunlukla çalgılar, şarkılarla devam eder, kukla ve Karagöz oyunlarıyla sona ererdi. Ancak böyle alemlerin yapıldığı günlerde hamam, zengin kadınlar tarafından tamamen kiralanır ve diğer müşterilere kapatılırdı.³⁷²

Osmanlı topraklarına gelen Jean Thevenot Osmanlı hamamlarında ki sistemi şu şekilde ifade etmiştir:

Hamam sahibine ödenen ücret iki akçedir. Fakat bu ücretin içinde hamamda sizi yıkayan kişinin bahşişi dahil değildir. Osmanlı hamamları o kadar rahat ki hamama

³⁷⁰ Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, 36-37.

³⁷¹ Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1777-1718**, 37.

³⁷² Antonie Olivier, **18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul**, Haz. Aloda Kaplan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 2007, 113-114.

gelenlerin çoğunun hastalıklardan kurtulduğunu düşünüyorum. Toplumda herkes fakir dahi olsa kadın veya erkek herkes en az haftada bir kere hamama gidiyor. Bazı hamamları bir gün erkekler, ertesi gün kadınlar kullanıyor. Bazı hamamlar sabahları erkekler için, öğleden sonraları ise kadınlar içindir. Bazı hamamlar ise sadece kadınlar içindir. Kadınlar hamama gelince onlara kadınlar hizmet eder, hangi dinden olursa olsun veya hangi durumda olursa olsun bir erkeğin kadınlar hamamına girmesi ölümle cezalandırılacak bir suçtur.³⁷³

19. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da bulunan Julia Pardoe ise Osmanlı hamam kültürünü Lady Montagu'nun yazdıklarından Türk hamam kültürüne aşina olduğu ve bu aşinalıkla hamama gittiğini belirtmiştir. Fakat yaşadığı hamam deneyiminin Lady Montagu'nun anlatımından çok farklı olduğunu kitabında bizzat belirtmiştir. Bu ifadeleri ise şu şekildedir:

Lady Montagu'nun kitabında anlattığı hamamdaki lüzumsuz ve şehvani teşhirciliğin izine rastlamadığımı söylemeden geçmiş olursam haksızlık etmiş olurum. Ya bu sarışın sefir hanımı garip bir merasime katılmış olmalı ya da Türk hanımları edep mevzusundaki fikirlerinde hassas ve müşkülpesent hale gelmiş olmalı.

Bu ifadesinden sonra şöyle devam etmiştir:

Hamam aslında şarklı kadınların yeryüzündeki cennetidir. Burada talihsiz, ama zeki kadınlar kapasitelerinin elverdiği ölçüde, siyaseti toplumsal ve milli meseleleri, skandalları ve bu gök kubbenin altında olup biten, diğer bütün mevzuları münakaşa ederler ve ayrıca kalabalığın, gürültünün keşmekeşi ve heyecanı içinde haremin sessiz ve tecrit edilmiş muhitinden de iyice intikam alırlar.³⁷⁴

Burada şunu belirtmek gerekir ki Lady Montagu, Sofya'da bir Türk hamamını ziyaret etmişken, Julia Pardoe İškodra hamamını ziyaret etmiştir. Bundan dolayı bazı farklılıkların olabileceği ve ziyaret edilen tarihlerin farklı olmasından dolayı değişikliklerin yaşanabileceği ihtimalini hesaba katmak gerekir.

Kadınlar hamamlarda günün yarısından fazla vakit geçiriyorlardı. Eğlenceleri, sohbetleri, yemekleri ve kahve keyifleri yıkanma sürelerini bir hayli uzatıyordu. Kadınlar, hamama gitmeden önce gidecekleri günü belirleyip komşu ve ahablarıyla sözleşir, hazırlık yaparlardı. Hamamda uzun süre kaldıklarından dolayı yemeklerini evlerinde yapıp getirirlerdir. Hamam için hazırlanan yiyecek ve içecekler; zeytinyağlı sarmalar, el açması

³⁷³Jean Thevenot, **1655-1656'da Türkiye**, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978, 87-88.

³⁷⁴Julia Pardoe, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 105.

börekler, turşular ve çeşitli aromada şerbetler olurdu. Kadınlar bu yaptıklarını hamamlarda güzelce yıkandıktan sonra göbek taşında büyük bir zevkle yerlerdi.³⁷⁵

Hamamlarda kadınların yıkanmalarının ve eğlencelerinin uzun sürmesi hamama gelen Batılıların dikkatini çekmiştir. Bu hususu Elizabeth Craven şu şekilde ifade etmiştir:

Osmanlı kadınları hamamda o kadar çok vakit geçiriyorlar ki hamamdan haşlanmış gibi çıkıyorlar. Hamam kadınların en büyük eğlencesidir. Yıkanarak, eğlenerek ve süslenerek hamamda 5 saat kalabiliyorlar. Bu kadar tombul kadını bir arada görmediğim gibi bu kadar tombul kadınlar da görmemiştim. Kadınların hamamda bu kadar vakit geçirmeleri sağlıkları için de iyi değildir. Sıcak su ile bu kadar fazla yıkanmaları vücutlarını sarkıtmıştı. Ve deri yapılarını bozmuştur. Öyle ki 17 yaşındaki bir genç kızın vücudu çok fazla sıcak suya maruz kaldığından dolayı yaşından iki kat daha yaşlı gözüküyordu.³⁷⁶

Osmanlı kadınları, hamamları hem eğlence hem de önemli günleri organize ettikleri mekân olarak kullanmışlardır. Bu özel günler ise gelin hamamı, güvey hamamı ve kırk hamamı olmuştur. Bu adetlerin Osmanlı hamamlarına taşınması ile hamam kültürü yeni bir anlam kazanmış ve adetleri bünyesinde barındırmıştır.

Gelin Hamamı; nişanlı olan kız evlenmeden birkaç gün önce yaşlıları ve yakınlarıyla hamamda çalgılı çengili yaptıkları bir eğlencedir. Kadınlar gelin hamamını çok severlerdi. Özellikle bekâr oğulları olan anneler gelin hamamına katılır burada gelinin bekâr arkadaşlarına görücülük yaparlardı. Güvey hamamı ise evlenen genç kızların düğünden sonra hamama gidip hem eğlenip hem de yıkamalarıdır. Yine bu hamam âdetinde yakın akrabalarla gelinir ve eğlenilirdi.

Kırk hamamı ise doğum yapmış Osmanlı kadınının lohusalık döneminin bitmesi ve kırkının çıkmasıyla anne ve bebeğinin hamama götürülmesidir. Kırk hamamına komşu, yakın akrabalar ve ahbablarla birlikte gidilirdi. Geleneğe göre lohusa kadın ve ebe hanımın kucağındaki bebek çalgıcılar çengiler çalıp oynayarak hamamın etrafında üç kez dolaştırılırdı. Yine geleneğe göre kırk hamamına ikinci bir çocuk daha getirilirse kırklar basmasın diye çocuk kucağa alınıp havaya hafif bir şekilde atılıp tutulurdu. Bunu yapınca çocuğu kırkların basmayacağına inanılırdı.³⁷⁷

³⁷⁵ Meltem Cingöz, "Hamam Gelenekleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1993, 536-537.

³⁷⁶ Elizabeth Craven, *1786'da Türkiye*, çev. Reşat Ekrem Koçu, Çığır Yayınevi, İstanbul, 1939, 17-27.

³⁷⁷ Erdoğan Tokmakçioğlu, *Osmanlı Kadını Alemleri*, Geçit Kitapevi, İstanbul, 1991, 13-28.

Bu üç hamam geleneğinde de kadınlar hamama gelmeden önce iki ayrı sepet hazırlanırdı. Süslü sepetler içinde peştamallar, havlular, gül ve misk kokuları hazırlanırdı. Diğer sepet ise yemekler, meyveler, limonatalar, kahveler gibi çeşitli yiyecek ve içeceklerle doldurulurdu. Osmanlı kadınlarının gündelik hayatlarına kahve içeceği hamamla birlikte dahil olmuştur.³⁷⁸

Genel olarak değerlendirildiğinde hamamlar hiçbir zaman sadece temizlik için kullanılan mekânlar olmamıştır. Kadınlar, burada hem eğlenceler düzenleniyor hem de bütün dertlerini anlatarak rahatlıyorlardı. Kadınlar için hamamlar özgürlük alanları olmuştur. Rahatça her şeyi konuştuğu, gündemdeki bütün olaylar ve dedikodulardan haberdar olduğu mekânlardır. Hamamlar halka açık çarşı hamamları olduğu için burada her kesimden kadın belirli bir günde toplanıp hamam sefası yapıyor ve felekten bir gün çalıyorlardı. Her kesimden kadınların gelmesi kadınların arkadaş çevrelerinin genişlemesine sebep olurdu.

19. yüzyıl itibarı ile yeni bir hamam anlayışı ortaya çıkmıştır. Modernleşmenin etkisi ve Batı yaşam tarzının benimsenmesiyle deniz hamamları ortaya çıkmıştır. Avrupa’da bulunan plajlara ve denizlere özenilmesi ile Batı ve geleneksel yaşam tarzları birleştirilerek deniz hamamları inşa edilmiştir. Her alanda olduğu gibi bu hamamlarda da haremlik selamlık ve mahremiyet geçerli olmuştur.³⁷⁹ Haremlik selamlık şeklinde oluşturulan deniz hamamlarının dört tarafı kapatılmıştır. Kadınlar deniz hamamı ve erkekler deniz hamamı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Osmanlılar deniz hamamını “Derya Hamamı” olarak da adlandırmıştır. Böylece Osmanlı kadınları, bu deniz hamamlarında hem İslamî hem de ahlak kurallarına uygun güneşlenmiş ve denizde yüzmüşlerdir. Dönem itibarıyla Marmara sularında ustaca yüzebilecek Osmanlı kadını parmakla sayılacak kadar azdır. Güneşlenmeye ise dönemi itibarıyla güneş banyosu ismi verilmiştir. Deniz hamamlarının ortaya çıkış dönemi 19. yüzyıl olarak gösterilse de 17. yüzyılda da varlığına rastlamaktayız. Nitekim Evliya Çelebi seyahatnamesinde Osmanlı topraklarındaki hamamlardan bahsederken deniz hamamlarını da kaleme almıştır.³⁸⁰

---

³⁷⁸ Selma Akyazıcı Özkoçak, “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri”, **Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Ahmet Yaşar (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, 26.

³⁷⁹ Ekrem Işın, **İstanbul’da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür, Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, 165-168.

³⁸⁰ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, I, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, 137.

Seyahatnamede iki yerde farklı deniz hamamlarından bahsedilmiştir. İlk olarak Langa deniz hamamının ismini ifade ederken daha sonraki sayfalarda Eyüp'te bulunan deniz hamamından detaylıca bahsetmiştir.³⁸¹

Seyahatnamede Eyüp semtinde bulunan deniz hamamından şu şekilde bahsedilmiştir:

Yine bütün dostlarla her cuma günü olduğu gibi Eyüp şehri önünde adalar arasındaki mesire yerlerine kayıklarla gittik. Burada âşıklar maşuklar bir araya geliyor. Hiçbir engel olmadan birbirleriyle kucaklaşıp hoş sohbet ediyorlar. Eyüp'te bulunan haliçlerde, insanlar rengârenk peştamallarla sudaki balıklar gibi deniz hamamında yüzüyorlar. Her adada piknik yapılıyor, dünya gamı unutuluyor ve o gün insanlar felekten bir gün çalışıyorlar.³⁸²

17. yüzyıl itibarıyla Osmanlı topraklarında deniz hamamının varlığından söz etmek mümkündür. Kadınlar deniz hamamlarını da bir eğlenceye çevirmiştir. Buralara yemekler, kahveler ve şerbetler yapıp götürmüşlerdir. İlk dönemlerde parmakla sayılabilecek derecede az deniz hamamı vardı. Osmanlıda deniz daha çok ticaret için kullanılmış ve ön planda tutulmuştur. Osmanlı toplumu bu zamana kadar mehtabın doğuşunu ve batışını denize karşı seyretmiştir. Denizde yüzmek ve plajlarda güneşlenmek Osmanlı toplumu için uzak kavramlar olmuştur. Fakat 19. yüzyıl itibarıyla deniz hamamlarının sayısının artması ile birlikte toplumunda deniz kültürü oluşmaya başlamış ve yüzme faaliyetlerinde artış yaşanmıştır. 19. yüzyılda İstanbul'da 34 tane erkek deniz hamamı, 28 tane kadın deniz hamamının varlığından söz etmek mümkündür.³⁸³

Sultan II. Abdülhamid dönemindeki deniz hamamları; Cısr-i Cedid Deniz Hamamı, Fener İskelesi Kadınlara Mahsus Deniz Hamamı, Kadıköy Deniz hamamı, Davutpaşa İskelesi Deniz Hamamı, Kum Kapı Deniz Hamamı, Selanik Deniz Hamamı, Büyükdere Deniz Hamamı, Fındıklı Deniz Hamamı, Libro (İtalyan tebaasının kullandığı) Deniz Hamamı, Zahri (Fransız tebaasının kullandığı) Deniz Hamamı, Boğaziçi Deniz Hamamı, Galata (Fransız kadın tebaa) Deniz Hamamı, Lasarina (Fransız kadın tebaanın kullandığı) Deniz Hamamı, Antuvan (Fransız tebaanın kullandığı) Deniz Hamamı, Rumeli

³⁸¹ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, I, 206.

³⁸² Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, I, 169.

³⁸³ İlker Süleyman Doğan, "Bir Edep Medeniyetinin Denizdeki Aksisi: Deniz Hamamları", **Genç Kalemler Dergisi**, 96, 17-18.

Kavağı Deniz Hamamı, Kadıköy Deniz Hamamı, Büyükkada Deniz Hamamı gibi isimlere arşiv belgelerinde rastlanmıştır.³⁸⁴

Denizin belirli bir alanının dört bir tarafının dibine çakılan tahtalarla çevrilen kısmına deniz hamamı oluşmuştur. Bu alanda kadınlar doyasıya eğlenmiş ve bildikleri kadar yüzmüşlerdir. Mahremiyet açısından dört tarafı çevrilen deniz hamamlarının yüksek yapılardan gözükmemesi için üst kısımları muşamba veya bez branda ile örtülmüştür. Bazı erkek ve kadın deniz hamamları kısa mesafeli yerlere yapılmıştır. Burada en belirgin kuralın kadınların seslerinin işitilmeyeceği uzaklıkta erkek hamamları inşa edildiği görülmüştür. Bu hamamların güvenliğine çok fazla ehemmiyet verilmiş ve zaptiyeler kayıklarla hamamların etrafında devriye atmışlardır. Erkeklerin deniz hamamına girmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Deniz hamamların iç kısmında küçük bir soyunma odası, dar da olsa mesire alanları ve içecek satan seyyar satıcılar vardır. Kadın deniz hamamlarının hem işletme sahibi hem de satıcıları kadınlardan oluşmuştur. Her deniz hamamında bir cankurtaran ve yüzme hocası bulundurulmuştur. Osmanlı kadınları yüzme konusunda acemi olduğu için yüzme hocalarından ders almışlardır.³⁸⁵

Genel olarak bakıldığında Osmanlı topraklarında köklü bir hamam geleneğinin olduğu görülür. Hamam, sadece beden temizlik için kullanılan bir mekân olmamıştır. Hamamların verdiği özgürlüğün tadını kadınlar sonuna kadar çıkarmışlardır. Hamam kültürünün şekillenmesinde kadınların hamama giderken yaptıkları hazırlık ve özel günlerde de bu mekânları tercih etmelerinin payı büyük olmuştur. Osmanlıdaki geleneksel hamamlara alternatif olarak deniz hamamları inşa edilmiştir. Osmanlı topraklarındaki deniz

---

³⁸⁴ 11 Mayıs 1318 Tarihli Şûrâ-yı Devlet kararının 19 Mayıs 1318 tarihli sadaret tezkiresiyle padişaha arzı. BOA. İ.ŞE. 15-29; Şehremanetinden Zabtiye Nezaretine gönderilen 11 Haziran 1323 tarihli tezkire, BOA. ZB. 56-2; Sarraf Begos'un Zabtiye Müşiriyetine hitaplı 26 Şevval 1271 tarihli tezkiresi, BOA. HR.MKT. 113-12; Zabtiye Müşirine hitaplı 13 Muharrem 1277 Tarihli şukka, BOA. A.} MKT.NZD. 320-8; Asitanede vaki Habbazan Kethüdası Mustafa Ağa v.s.'ye İstanbul mahkemesinden verilen 23 Zilkade 1197 tarihli ilam, BOA C.BLD. 127-6337; Zabtiye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 27 Ağustos 1327 Tarihli Tezkire, BOA.ZB. 342-123; Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 12 Ağustos 1311 Tarihli Tezkire, BOA. DH.MKT. 421-15; Hariciye Nezaretinden Sadarete 18 Nisan 1288 Tarihli arz tezkiresi, BOA. HR.H. 429-2; Cenab-ı Padişahiden Şehremanetine gönderilen 4 Cemaziyülevvel 1296 tarihli tezkire, BOA. ŞD. 690-19; Hariciye Nezaretinden Şehremanetine gönderilen 22 Eylül 1287 Tarihli cevabi tezkire, BOA. HR.MKT. 717-99; Hariciye Nezaretinden Bahriye Nezaretine gönderilen 4 Mayıs 1287 tarihli tezkire, BOA. HR.MKT. 712-65; Hariciye Nezaretinden Şehremanetine gönderilen 4 Şevval 1290 tarihli cevabi tezkire, BOA. HR.MKT. 809-95; İbrahim Azmi Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 23 Temmuz 1328 tarihli dilekçe, Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sihhiye-i Umumiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen Ağustos 1328 tarihli Tezkire, Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine gönderilen 20 Ağustos 1328 tarihli tezkire, BOA. DH.İD. 46-64; Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine gönderilen 14 Ağustos 1309 Tarihli Tezkire, BOA. DH.MKT. 120-11.

³⁸⁵ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Deniz Hamamları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, V, 55-56.

hamamlarının varlığı 17. yüzyıla dayansa da 19. yüzyıl itibariyle hem deniz hamamı sayısı hem de bilinirliği artmıştır. Artık denizler yeni eğlence mekânları olmuştur.

4.5. KADIN, GİYİM-KUŞAM VE MODA

Osmanlı Devleti geniş sınırlara ve çeşitli etnik unsurlara sahip bir yapıdan oluşmaktadır. Bu çeşitlilik kültürel yapıyı da etkilemiştir. Giyim kuşam; bölgeden bölgeye, şehirden şehire, geleneksel giyim anlayışına göre değişkenlik göstermiş ve ortaya adeta bir giyim uygarlığı çıkmıştır.

Osmanlı toplumunda giyim kuşam, insanların toplumdaki statüsünü, hangi milletten olduğunu ve dinî yapısını gösteren en önemli hususlardan biridir. Giyilen elbisenin rengi, kumaşı, şekli kişinin toplumsal yaşantısındaki konumu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.³⁸⁶ Mesela klasik Osmanlı toplumunda din, sosyal hayat ve meslekler bazında cemaatlerin kendilerine özgü giyim kuşam ve başlıklara sahip olmaları onlara belirli bir aidiyet duygusu ve sosyal statü kazandırmıştır.³⁸⁷ Osmanlı toplumunun her bir vatandaşı giydiği giysilerle dünya görüşünü yansıtmıştır.

Modernleşmenin etkisinden önceki Osmanlı kıyafetleri Osmanlı topraklarına gelen seyyahların notlarına da yansımıştır. Osmanlı topraklarında uzun bir müddet bulunan Lady Montagu, Lady Mar'a yazdığı mektupta Türk kıyafetlerini çok beğendiğini ve kendisi için de elbise aldığını ifade ederken şu satırları kaleme almıştır:

Gayet geniş bir şalvarım var, bu gayet ince, pembemsi kenarları sırmalı kumaştan yapılmış bir şalvar, terlikler sırma işlemeli beyaz deriden yapılmış. Şalvarın üstüne sarkan tül gömlek tamamen işlemeli. Gömleğin kolları, kolumun yarısına kadar iniyor ve çok geniş. Yakasını elmas bir düğme ilikliyor. Göğsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünüyor. Entari ise sanki vücuda göre biçilmiş ceket. Bu elbiselerde düğmenin elmas veya inci olması gerekiyor. Kolları ise arkaya doğru genişliyor. Mintanım ise şalvarımın kumaşından, elbise vücuduma çok uygun. Uzunluğu ise ayaklarıma kadar. Elbisenin beline dört parmak genişliğinde bir kemer takılıyor.³⁸⁸

Osmanlı topraklarını ziyaret eden bir diğer kadın seyyah olan Julia Pardoe Osmanlı kadınlarının kıyafetlerini şu şekilde ifade etmiştir:

³⁸⁶ Şennur Sezer, Adnan Özyalçınar, **Bir Zamanların İstanbul'u**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2003, 53.

³⁸⁷ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde 'Otoriter Modernleşme' ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", **OTAM**, 21, 2007, 8.

³⁸⁸ Lady Montagu, **Türk Mektupları 1717-1718**, 51-52.

Bütün kadınlar ince biyelerle süslenmiş ipek elbiselerin altına, iç gömlekler giymişlerdir. Desenli pazenden yapılmış bol şalvarları ayak bileklerine kadar iniyordu; ayakları çıplaktı. Başparmaklarını ancak örten ufak sarı terlikleri ayaklarına geçiriyor ve entarilerini, yani yere değen elbiselerini arkadan sürükleyerek bunlarla çok rahat yürüyorlardı. Tek parça olan bu elbiseler, her iki yandan belden aşağı yırtmaçlı ve bele sarılan yün bir kumaşla birlikte giyiliyor, kıyafeti kışın kenarları kürklü, umumiyetle açık yeşil veya pembe bir dar yelekle tamamlıyorlar.³⁸⁹

Anna Grosser Rilke ise sokakta gördüğü Müslüman Türk kadınlarını şu şekilde kaleme almıştır:

Önümüzden geçen Osmanlı kadınlarının kıyafetleri dikkat çekiciydi. Kara çarşafı sarılmışlar ve tepeden tırnağa örtülüydüler. Çarşafının kumaş kalitesinden gelir düzeylerini anlayabilirsiniz. Eğer Müslüman Türk kadını ipek kumaştan çarşaf giyiyorsa zengin, pamuklu çarşaf giyiyorsa fakirdir.³⁹⁰

Tanzimat dönemi ile başlayan değişim ve yenileşme hareketi toplumda her ferdi etkilediği gibi kadınları da etkilemiştir. Bu etkilenmenin kişilerin düşüncelerine, yaşam standartlarına, giyim kuşamlarına yansıdığı görülmüştür. Kadınların sosyal hayatın içine dâhil olmaları eğitim alanında yapılan yenilikler ile başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'ndeki kadınlar yeni bir konuma ve çehreye sahip olmuşlardır.

Osmanlıda geleneksel kadın giyim kuşamında, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Batılı giyim kuşam tarzının etkileri görülmeye başlamıştır. Yüzyılın son çeyreğinde ise giyim kuşamın neredeyse tamamının Batılılaşmanın etkisine girdiği gözlemlenmektedir. Tabii ki bu değişim aniden olmamıştır. Her yenilikte olduğu gibi kadın kıyafetlerinin değişim ve dönüşümü de belirli bir geçiş süreci yaşamıştır. Kadın kıyafetlerinin gelişim evresine bakıldığı zaman; klasik dönemde geleneksel yapıya sahip olan giyim kuşamın 19. yüzyılda geleneksel ve Batı sentezi ile harmanlandığı ve 19. yüzyılın sonunda ve sonrasında büyük ölçüde Batılılaşmaya başladığı görülmüştür. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı topraklarında, kadın giyim kuşamına Paris modası hâkim olmuştur. Kadın kıyafetlerindeki bu değişimi en iyi ortaya koyan ve bize bu değişimi görme imkânı veren kaynaklar içerisinde terzi defterlerindeki sipariş tutanakları büyük önem arz etmektedir. Zira 1854 tarihli bir terzi defterindeki siparişe bakıldığı zaman

³⁸⁹ Julia Pardoe, **Sultanlar Şehri İstanbul**, 19-20.

³⁹⁰ Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız İstanbul'da Hoş Bir Sada**, 16.

giyim kuşamın halen geleneksel olduğu fakat aksesuarların yavaş yavaş Avrupai bir havaya büründüğü anlaşılmaktadır.³⁹¹

Tanzimat dönemi itibarıyla kadınların gündelik yaşamının hemen hemen her alanında değişimlerin yaşandığı görülmüştür. Bu durumu Osmanlı kadını bir gereksinim olarak görmüş ve çevresine yansıtmıştır. Batıdan gelen bu değişim rüzgârıyla beraber kadınlar giyim kuşama önem vermeye başlamışlardır. Özellikle Avrupai kumaşlara, süslere verilen önem her geçen gün artmıştır.³⁹²

Batıdan gelen kişiler ve seyyahlar Osmanlı Devleti'ndeki kadınları iki şekilde tasvir etmektedir; birinci kesim ince, renkli peçeli hafif oryantal kadın, ikinci kesim ise kapkara çarşaf içinde gözleri bile görünmeyen kadındır. Bu tasvir harem ve sokak kadınına bakılarak yapılmıştır.³⁹³

Kıyafetlerle gelen bu değişimle beraber İstanbul sokaklarında iki tip kadın tiplmesi görülmeye başlanmıştır. Tiplmeler şu şekilde anlatılmaktadır; bakımlı, gezmeyi seven, modayı takip eden kadınlara “alafranga kadın”, bunun tam zıttı olan kadınlara ise “fedakâr kadın” denildiği görülmüştür. Bu kadın tiplmelerinden olan alafranga kadınlara yönelik dönemin birçok gazetelerinde tenkitlere yer verilmiştir. Alafranga kadın olarak nitelendirilen kadınların hal ve hareketlerinden, giyim ve kuşamlarından, gündelik hayattaki yaşama şekillerinden rahatsızlık duyulmuştur.³⁹⁴

Tanzimat dönemi ile feracelerde³⁹⁵ çeşitlilik artmaya başlamıştır. Artık feraceler renklenmeye başlamış, yaka şekilleri, modellere verilen şeritler değiştirilmiştir. Aynı zamanda sade bir görünüme sahip olan feraceler artık taş ve kurdeleler ile şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı topraklarında daha önceleri kadınlar çarşafı tercih etmişlerdir. Fakat bu dönemde Mısır'a gidip gelen devlet erkânının eşlerinin, kız kardeşlerinin ve kız çocuklarının Mısır'daki hanımlardan etkilendiği görülmüştür. Bu etkileşim sonucu payitahta feraceler ile dönen hanımlar, payitahttaki diğer kadınları etkilemiş ve bu durum

---

³⁹¹ Hülya Tezcan, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Yılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma”, **Sanat Dünyamız**, 37, İstanbul, 1988, 45-47.

³⁹² Albay Kabacalı, **Cumhuriyetin 75 Yılında Türkiye'nin 150 Yıllık Toplumsal Tarihi Kesitler**, Toprakbank Yayınları, İstanbul, 1999, 135-136.

³⁹³ Figen Aydıngör, **Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2006, 33.

³⁹⁴ Figen Aydıngör, “**Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme**”, 34.

³⁹⁵ Ferace: Osmanlı Devleti'nde Anadolu'da yaşayan kadınların çarşaftan önce sokakta giydikleri üstlüktür. Bu üstlük genellikle uzun kollu, yakasız, bol ve siyah renktedir (Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, 247).

feracelerin yaygınlaşmasına sebep olmuştur.³⁹⁶ Osmanlı toplumunun moda anlayışına yön veren önemli faktörlerin başında saray yer almaktadır. Yani moda anlayışı saraydan aşağı tabakaya doğru yayılmıştır.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır'dan etkilenen Osmanlı kadınlarının arasında uzun yakalı göz alıcı feraceler moda iken diğer çeyreğinde ise yaka kısmı fiyonkla tutturulmuş, etekleri dantelli kısa kollu rengârenk feraceler moda olmuştur. Bu feraceleri tamamlayan aksesuarlar ise dantel detaylı eldivenler, şemsiyeler ve yüksek hotozlardır. 19. yüzyılda kadınların başlarına taktıkları hotozlardaki süs çeşitleri artmıştır. Hotozlardaki süsler incelendiğinde; ay yıldız, divanhane çivisi, kabak çiçeği, arı, kelebek ve çiçek motifi biçimindeki iğnelerin popüler olmaya başladığı görülmüştür.³⁹⁷ Bunun yanı sıra yüz için renkli peçe ve yaşmaklar, dışarı aksesuarı olarak da şemsiye kullanımı artmıştır. Osmanlı kadınları bu detaylarla Avrupalı bir görünüm yakalamaya çalışmıştır.³⁹⁸

Kıyafetlerde yaşanan bu değişim seyyahların notlarına da yansımıştır. Örneğin 1890'larda İstanbul'u ziyaret eden Francis Marion-Crawford Osmanlı kadınının kıyafetini şu şekilde ifade etmiştir:

Kadınlar evde bir parça yeşil ipekli veya benzeri bir şey taksalar da böyle şeyleri sokakta taktıkları ender, o da yaşmak veya feracenin altında gizlidir. Elbisenin üzerine giyilen şekilsiz giysi sokakta bütün kadınların boynundan aşağı, o hiç şaşmayan rugan ayakkabılarına kadar örter. Ama yaşmak artık on yıl önceki gibi değil ve yüzü örtmekten hemen hemen vazgeçilmiştir. Sultanın emirleri ne kadar sert ve keskin olsa da bu emirlere uyma konusunda en ufak bir çaba görülüyor. Çoğu kez alını öylesine örten ve çenenin altında toplanan ince beyaz bir tül kullanılıyor. Burnu da kapatan peçe bütünüyle yok olmuş yahut hanımlar onu ancak Kağıthane'de ve Göksu'da veya kayıklar ile Haliç ve Boğaz'da halkın içine çıktıkları zaman kullanıyorlar. Eski moda peçenin kullanımdan kalkmasıyla Kostantiniye sokaklarında büyük bir hayal de yok olmuştur. O peçede gizemli bir şey vardı. O iki opak beyaz geniş bir bandın arasında, sadece kendi başlarına görüldüklerinde o karagözler öyle siyah, öylesine derin ve hülyalı bakardı ki... O günlerde her yaşmak, hayallerdeki güzelliği saklardı. Şimdiyse yokluğunda, solgun ve taravetten

³⁹⁶ Aydıngör, "Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme", 50-51.

³⁹⁷ Leyla Saz, **Harem'in İç Yüzü**, Düzenleyen: Sadi Borak, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, 210-214.

³⁹⁸ Necdet Sakaoğlu, "Osmanlı Giyim Kuşamı ve "Elbise-i Osmaniye"", **Tarih ve Toplum**, 7, Kasım 1887, 38-39.

yoksun yüzlerin çirkinliği ortaya dökülmüş durumda. İnsan günümüzdeki haremelerde aynı kullanma alışkanlığı olup olmadığından şüphe ediyor.³⁹⁹

İlk defa Osmanlı topraklarında bir seyyah Osmanlı kadınının sokaklarda peçesiz dolandığını dile getirmiştir. Yabancılar için kadının tüm büyüğü peçe ile bağdaştırılmıştır. Peçesiz görülen Osmanlı kadını yadırganmıştır.

1907 yılında İstanbul'a gelen Bulgar kadın seyyah Evgenia Mars ise Osmanlı kadınlarının sokak kıyafeti hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

İstanbul'a geldikten sonra ilk dileğimiz, dillere destan Boğaziçi'nde dolaşmaktı. Bunun için vapura bindik. Vapurda Müslüman Osmanlı kadınları harem bölümünde ilk gözüme çarpan şey oldu. O kadar süslü ve renkli giyimleri vardı ki abartılı ve göz kamaştırıcıydı. Kıyafetleri dikkatimi çektiğinden dolayı Türk kadınlarını izlemeye başladım. Kadınların neredeyse hepsi istisnasız ipek ferace giymişti, ancak bu feraceler Bulgaristan'dan bildiğimiz feraceler değil. Alt kısımları zarif şekiller dikilmiş modern birer fistan bunlar. Belde fistanla iğneyle iliştilmiş aynı malzemedeki dörtgen biçimli bir kumaş sırta doğru uzatılarak başın yarısını ve bütün göğsü örtüyor. Yüzlerini ince ve genelde siyah bir duvakla örtünmüşlerdi. Niye birileri yarı kapalı, başkaları ise gayet sıkı kapalı diye sorduğumda, güzellerin korunmadıkları, çirkin ve yaşlıca olanların ise titizlikle kapandıkları söylenildi. Hanımların göğüs, kulak ve kollarında ise değerli taşlar ve altın takılar parlıyordu. Çoğunun iri siyah gözleri vardı. Ama bunların ferisi sönmüştü, çevreye cansız ve kayıtsız bakıyorlardı. Çehreleri ise genelde büyük ve esmerdi. Çirkin oldukları söylenemezdi, bilakis bazıları güzel de ama bu tipik bir Türk kadın güzelliğiydi. Yüz hatlarında narinlik ve zarafet hak getire ...⁴⁰⁰

Osmanlı Devleti'nde kadının modernleşme sürecine genel olarak bakıldığı zaman temel yapının peçe olduğu görülmüştür. Modernleşme ile birlikte peçeler rengârenk olmaya ve incelmeye başlamıştır. Batılı seyyahlar için bile peçe, Doğulu kadınların gizeminin simgesi olmuştur.⁴⁰¹

19. yüzyılda Osmanlı kadın kıyafetleri genel olarak incelendiğinde kadınların sokağa çıkarken kıyafetlerine gösterdiği özen ev içinde kullandıkları kıyafetlerde de görülmüştür. Hatta payitahtta bulunan birçok yabancı seyyah, Osmanlı kadınının evdeki

³⁹⁹ Francis Marion -Crawford, **1890'larda İstanbul**, 16-17.

⁴⁰⁰ Evgenia Mars, **Abdülhamid İstanbul'da Bir Kadın Seyyah**, çev. Hüseyin Mevsim, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2019, 29-31.

⁴⁰¹ Selçuk Düğür, **Batılı Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını**, Kitap& Kafe Serüven Yayınları, İstanbul, 2016, 108.

giysisinin abartılı bir şekilde açık olduğunu belirtirken sokaktaki giysisinin bir o kadar kapalı olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzyılın gündelik hayatı konu alan eserlere bakıldığında Osmanlı kadını evde; gömlek, şalvar üç veya dört etekli entari, muska şeklinde katlanan arkadan bağlanan şal kuşaklar, kenarları oya ve dantelli cepkenler tercih ederken, başörtüsü olarak ise kenarları oya işlemeli yemeniler kullanmıştır. Bu dönemde kadın kıyafetlerinin detayları incelendiğinde yeniliklere açık fakat genel hatlarıyla gelenekselliği sürdürmeye çalışan Osmanlı kadın profili karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰²

Dönemin ehemmiyetli bilgilerine sahip olan Leyla Saz “Haremin İç Yüzü” adlı kitabında, “Kadın feraceleri düz biçimli, kollarının ve bedeninin bol, yakası geniş ve uzun içi sandal denilen kumaştan küçük dallı ve benekli yumuşak düz beyaz astarlıdır.” ifadesini kullanmıştır.⁴⁰³ Kadınlar ferace seçimi yaparken genellikle yaşlarına uygun ferace modellerini tercih etmişlerdir. Genç kadınlar feracelerinde dantel detayını, renk olarak pembe, leylak rengini tercih ederken orta yaştaki kadınlar ise ağır renkleri tercih etmiştir. Giyilen kıyafetlerin kumaşının kalitesi kadar renkleri de insanların toplumsal düzeyini belirlemektedir.

Seyyahların yazdıkları incelendiğinde, payitahttaki kadınların giyim kuşamlarının yanı sıra Anadolu’daki kadınların giyimlerinden de bahsedildiği görülmüştür. Anadolu’da kadınların giyimleri payitahttaki kadınlarla karşılaştırıldığında genellikle siyah peçe taktıkları ve “mahreme” adı verilen kareli basmadan yapılmış çarşafı giymekte oldukları kaydedilmiştir.⁴⁰⁴ Bu eserlerde Anadolu kadınının daha sade ve kapalı giyimine vurgu yapılmıştır.

Kırım Savaşı esnasında İstanbul’da bulunan Lady Emilia Hornby Osmanlı kadınlarının giyim kuşamlarından çok etkilenmiştir. Bu etkilenme doğrultusunda şu cümleleri kaleme almıştır;

Söz konusu kadın genellikle, tavus tüylerinden yapılmış, iki tarafı da aynı olan bir yelpaze taşıyor. Hemen yanındaki kadının kıyafeti beyaz janjanlı uçuk somon renginde, daha sonraki kenarları altın sırmalı bir zümrüt yeşili, onun yanındaki ise güzel bir menekşe kıyafet giymiş beyaz yaşmak bu renklerin tümüyle hoş bir tezat oluşturuyor.⁴⁰⁵

---

⁴⁰² Saz, **Haremin İç Yüzü**, 214.

⁴⁰³ Saz, **Haremin İç Yüzü**, 152.

⁴⁰⁴ Esra Egüz, “Üç İngiliz Kadın Seyyahın Gözüyle 19. Yüzyılda Türk Kadını”, **İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi Özel Sayı**, 2, 2011, 756.

⁴⁰⁵ Lady Emilia Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, 63.

Kadınların hangi millete mensup olduğu giydiği kıyafetlerden anlaşılmaktadır. Bu hususta Durand de Fontmagne “Şarkta bir kadının, hangi milletten olduğunu anlamak için yüzüne örtü örtüp örtmediğine bakmak yetiyor. Rumlar ile Frenklerin yüzleri açık, Yahudilerle, Ermenilerin yarısı örtülü, Türkler ise yalnızca gözlerini açıkta bırakıyor” ifadelerini, kullanarak giyim kuşamın sosyal hayattaki etkisine dikkat çekmiştir.⁴⁰⁶

Gelenek, görenek ve yenileşme arasındaki çatışma alanlarından birini oluşturan kıyafet, yeni bir değişim dönemine uyum sağlama çabasında olan Osmanlı toplumunda tartışma konusu olmuştur. Kadın kıyafetlerinin yeni bir görünüm kazanma süreci Tanzimat’tan sonra başlamıştır.

Kadın kıyafetlerindeki Batılılaşma emaresi tam olarak kadının moda kavramı ile tanışmasıyla başlamıştır. Kıyafetlerde en çok öne çıkan moda Fransız modası olmuşken 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bütün bir Avrupa modası da buna dahil olmuştur. Özellikle dergilerde yer alan Fransız modasının kıyafet modelleri Osmanlı kadınları tarafından örnek alınmıştır. Bu dergiler arasında en çok takip edilen Servet-i Fünûn olmuştur. Dergide Avrupai kadın kıyafetlerinin çizimleri yapılmış ve “Son Moda Elbiseler” başlığında yayınlanmıştır.⁴⁰⁷

Dergide, Avrupa’daki önemli kadınların davetlerde giydikleri elbise modelleri tanıtılmıştır. Bu yazılarda genel itibarıyla bir hanımın balo, ziyafet ve davetlerde tercih edebilecekleri kıyafetler tarif edilmiş, dönemin önemli kişilerinin elbiseleri ise örnek olarak Osmanlı kadınlarına sunulmuştur. Dergide, “Moda” ve “Son Moda” başlığı adı altında 1896-1901 tarihleri arasında toplam 20 köşe yazısı kaleme alınmıştır. Bu yazıların ana teması incelendiğinde Avrupa’daki tuvalet ve abiye olarak adlandırılan gece kıyafetleri hakkında bilgi verildiği görülmüştür. Bu bilgiler yanında elbiselerin hangi kumaştan dikilebileceğinden de bahsedilmiştir. Ele alınan elbiselerin modelleri genellikle alt kısımları kabarık, etek uçları firfir detaylı, üst kısmı ise göğüs dekoltesi ve kolları balon model şeklinde olmuştur.⁴⁰⁸

Böylece 19. yüzyıl itibarıyla zengin ve moda dergilerini takip eden Osmanlı kadını, feracenin altına Avrupai elbise olan tuvalete benzer kıyafetleri Beyoğlu’ndaki terzihanelerde diktirerek giymeye başlamıştır. Kadınların Avrupai kıyafet isteği yabancı

⁴⁰⁶ Durand De Fontmagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, çev. Celal Altuntaş, Tercüman Yayınları, İstanbul, 243.

⁴⁰⁷ Servet-i Fünûn, “**Arşidüşes Mari-Dorote**”, 6 Ağustos 1896, 282, 6.

⁴⁰⁸ Servet-i Fünûn, “**Son Moda**”, 15 Ekim 1896, 292, 12; Servet-i Fünûn, “**Son Moda**”, 31 Aralık 1896, 303, 13.

seyyahlar tarafından alaycı bir şekilde kaleme alınırken dönemin mizah basını da ağır eleştirilerde bulunmuştur.

Modernleşmenin kıyafetlere yansımaları, muhafazakârlar tarafından toplumun çözümlenmesine bağlı olarak yozlaşmanın başlaması olarak ifade edilmiştir. Yenilikçi kesim ise bu durumu yeni toplumsal yapının sembolü olduğunu savunarak desteklemişlerdir.

19. yüzyılda kadının toplumsal hayattaki rolü tartışılırken yeni bir konu daha gündeme gelmiştir. Yeni gündem konusu kadının toplumsal yaşam içindeki görünümü ve bunun İslamî açıdan uygunluğudur. Muhafazakâr kesim, tesettürün bu tür tartışmalara konu olmaması gerektiğini, İslamî bir zorunluluk olduğunu ifade ederken yenilikçi kesim ise tesettürün kadını toplumsal yaşamın dışına ittiğini, erkek egemenliğinin olduğu bu toplumda kadını görünmez kıldığını belirtmiştir.⁴⁰⁹

Kıyafet ve uygarlığı bağdaştıran kesime karşı Ahmet Mithat Efendi, kıyafet ve uygarlık ilişkileri hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: “Medeniyeti ve mürüvveti giyinip kuşanmak da aramamalıdır. Terbiye ve medeniyet insanların şahıslarındadır.” Ahmet Mithat Efendi tesettür hakkında da yorumda bulunmuş ve tesettürün kadının özgürlüğüne engel olmayacağını ifade etmiştir.⁴¹⁰

Kıyafet üzerine yapılan bu tartışmalar resmî belgelere de yansımıştır. Osmanlı Devleti geçmişten beri toplumsal düzeni sağlayabilmek, tebaası arasındaki sosyal ilişkileri belirlemek hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin kıyafetlerini birbirinden ayırmak için belirli yasalar çıkararak düzenlemeler yapmıştır. Eskiden beri Müslüman kadınların giyim kuşamı ile ilgili kısıtlamalar yapılırken, bu durum Tanzimat döneminde büyük artış göstermiştir. Bu fermanların ilki Lale Devri’nde yani önemli toplumsal değişikliklerin yaşandığı Sultan III. Ahmet döneminde olmuştur. Sultan III. Selim, Sultan II. Mahmut ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde Müslüman kadınların giyim kuşamları ile ilgili çıkarılan iradelerin ortak bir amacı vardır; bu amaç Müslüman kadınların toplumsal ve İslamî kurallara aykırı bir biçimde dışarıda dolaşmalarına mâni olmaktır.⁴¹¹

---

⁴⁰⁹ Namık Sinan Turak, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetlerinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2013, 12, 106- 107.

⁴¹⁰ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Milli Eğitim Bakanları Yayınları, İstanbul, 1991, 169-170.

⁴¹¹ Yasemin Avcı, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM*, 8.

19. yüzyılda yayınlanan ilan-nâmeler de benzer konuları içermektedir. İlan-nâmeler, siyasal ve toplumsal hayatta daha çok kadınlara yönelik uyarı ve yasaklamaları içeren resmî yazılardır. Bu hususta önemli örneklerden biri Sultan Abdülmecid döneminde vuku bulmuştur. 1859 (1276) yılında çıkan ilan-nâmede giyim kuşamda aykırı gelişmelerin kabul edilmeyeceğini, bu olumsuzlukların gelenek göreneklere aykırı olduğu ifade edildikten sonra yapılacaklar sıralanmıştır.

1859 yılındaki ilan-nâmenin dikkat çeken giyim kuşam kısmı şu şekildedir:

Binaenaleyh bundan böyle her kim olursa olsun sokağa çıkan kadınlar içerisi seçilmeyecek surette yaşmak tutup layıkıyla örtülü bir halde bulunacaklardır ve arkalarına giyecekleri feraceleri çuhadan ve sair çuha cinsinden ve Ankara şalı ve sofundan ve bunlara mümasil şeylerden olacaktır ve sırma misüllü birtakım lüzumsuz ve masraflı şeyler ile tezyin olunmayacaktır ve sade çorap ile sokağa çıkılmayıp çedik ve buna mümasil edebane ayakkabı giyilecektir ve bir şey almak için çarşı ve pazara gittiklerinde dükkân ve mağazaların önünde durarak alacakları eşyayı alıp zinhar içeriye girilmeyecektir.

Fakat bu ilan-nâmenin farklı bir yönü vardır. Sultan Abdülmecid bu ilan-nâmenin ilanını engellemiştir. Çünkü bu yasaklar kendisinin meftun olduğu Serfiraz hatun dolayısıyla padişahı da kapsamaktadır.⁴¹²

Sultan II. Abdülhamid döneminde de Osmanlı kadınının giyim kuşamı ile ilgili iradeler yayınlanmıştır. Bunlardan birinde Sultan II. Abdülhamid feraceyi yasaklamıştır. Feracenin yerine çarşaf getirilmiş daha sonra 1892 yılında çarşaf giymek de yasaklanmıştır. Çarşafın yasaklanmasındaki temel sebepler; Müslüman kadınların giydiği çarşafın Hristiyan kadınların matem elbiselerini andırması, çarşafın altında kimin var olduğunun görülmemesi ve dönem itibariyle tehlike arz ederek suikastlarda kullanılabilirdi.⁴¹³ Bu dönemde giyim kuşamla ilgili çıkan bir diğer yasak ise Müslüman kadınların İslamî değerlere ve kurallara aykırı kıyafetlerle gezmelerine engel olma yönünde olmuştur. İlan edilen iradenin içeriği şu şekildedir:

Müslüman kadınların örtünmesi İslam dininin önemli kurallarından biri olması sebebiyle eskiden beri giyinmekte oldukları ferace ve çarşafın bir süredir bazı Müslüman kadınlar tarafından moda adı altında tesettür kaidelerine aykırı bir şekilde çarşafı ince entari biçiminde kullanırken feraceler ise kolsuz ve münasebetsiz bir şekilde

⁴¹² Cevdet Paşa, **Tezakir**, 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, 86.

⁴¹³ Dahiliye Nezareti tarafından Şehremanetine gönderilen 5 Ramazan 1309 tarihli tezkire, BOA, Y. PRK. DH, 5-33; Dahiliye Nezaretinden Zabtiye Nezaretine ve Şehremanetine gönderilen 5 Ramazan 1309 tarihli tezkire, BOA, DH. MKT, 1938-106.

dikilmeye başlamıştır. Yaşmaklar ise gayet ince ve başa örtülen örtülerin saçları tamamen gösterecek şekilde bağlandığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan bazı genç kızların tesettür zamanı gelmiş olmasına rağmen açık ve İslami değerlere uygun olmayan kıyafetlerle gezdiği görülmüştür. Tespit edilen tüm bu durumlar İslamiyet'e yakışmayacak hareketlerdir. Bu durumun önüne geçilmesi için kadınlarımızın İslami vecizelere uygun giyinmelerine dair karar alınmıştır.⁴¹⁴

İrade, dönemin moda anlayışını ve örtü kavramının nasıl değiştiğine dair ehemmiyetli bilgiler barındırmıştır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde kadınların kıyafetleriyle ilgili iradelerin özellikle çıkarıldığı dönem Ramazan ayı olmuştur. Bu iradeler de tembihnâme niteliğinde olmuştur. Ramazan ayında çıkarılan bir irade de tüm Müslümanların bu ayda ibadetle meşgul olduğundan dolayı yapılan ibadetlerin herhangi bir zeval görmemesi için kadınların sokaklarda açık saçık dolaşmamaları, Müslümanlık adabına aykırı harekette bulunmamaları ve bu hususta zaptiyelerin gerekli tedbirleri alması tembih edilmiştir.⁴¹⁵

Yapılan denetlemeler sonucunda bir diğer yasaklama, Beyoğlu'nda Müslüman kadınların açık saçık ve iç gösteren kıyafetlerle gezdiklerinin tespit edilmesi üzerine olmuştur. Bunun üzerine Müslüman kadınların bu şekilde Beyoğlu sokaklarında gezmeleri yasaklanmıştır.⁴¹⁶

Giyim kuşamda yoğun bir tedbir ve yasağın yaşandığı Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunan seyyah Müller Georgina Adelaide bu durumu, “neredeyse her yıl yaşmakların daha kalın, feracelerin daha şekilsiz olması için yasalar çıkarılmaktadır” şeklinde ifade etmiştir.⁴¹⁷

Sultan II. Abdülhamid döneminde bu konu hakkındaki iradelerin artış göstermesinin temel nedeni; İslamiyet'e aykırı kıyafetlerin giyilmesi, kadınların özellikle çarşıda, Beyoğlu ve mesire alanlarında tesettür kurallarına uymamaları, yaşmak yerine sadece tül kullanmaları, açık at arabaları ile herkesin geçtiği mahallerde gezmeleri ve gece geç saatlere kadar dışarıda kalmalarıdır. Bu durum bir süre sonra gazetelerde yer alan uyarılara neden olmuştur. 19. yüzyılda kadın kıyafetlerindeki değişim yüzeysel bir

⁴¹⁴ Meclis-i Mahsus-ı Vükela Mazbata suretinin 11 Kânunusani 1319 Tarihli Tezkire ile padişaha arzı, BOA. Y.MRZ. d. 11954.

⁴¹⁵ Yıldız Başkitabet Dairesinden gönderilen 27 Şaban 1301 Tarihli tezkire. BOA. PRK.BŞK.8-71.

⁴¹⁶ Mabeyn-i Hümayun Başkitabetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen Şubat 1301 Tarihli Tezkire, BOA. İ.DH. 979-77319.

⁴¹⁷ Müller Georgina Adelaide, **On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri**, 103.

değişmeden öteye gidememiştir. Kadınlar kıyafetlerini modernleştirmeye çalışırken çoğu zaman gülünç duruma düşmüştür. Batılı seyyahlar bu durumu ifade ederken şark elbiselerinin Osmanlı kadınlarına daha çok yakıştığını, oysa Batılı elbiselerin üzerlerinde emanet gibi durduğunu belirtmişlerdir.

SONUÇ

Osmanlı kadını asırlar boyunca egemenliğini üç kıtada sürdürmüş olan devletin mühim unsurlarından biri olmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla birlikte toplumda meydana gelen değişiklikler, geleneksel yapıda da bir dönüşüm meydana getirmiştir. Dönüşüm, toplumsal normların değişimine yol açmış, Müslüman kadınların toplumsal statüsü tartışılmaya başlanmıştır. Kadın üzerinde gerçekleşen tartışmalar hayatın her döneminde güncelliğini koruyan bir yapıda olmuştur. 19. yüzyılda kadının modernleşmesi, toplumsal hayattaki konumu, sosyal yaşama atılımı ele alınırken devlet, bu modernleşmeye karşı tedrici ve muhafazakâr bir tavır takınmıştır.

19. yüzyıldaki kadının konumunu anlayabilmek için Osmanlı tarihine genel olarak değerlendirmek gerekmektedir. Klasik dönemde kadının toplumdaki statüsüne ele alındığında ev odaklı bir yaşantısı olduğu görülmektedir. Bu yaşantı, özellikle şehir hayatında geçerli olmuştur. Kırsal hayata bakıldığında, mahremiyetin biraz daha geride tutulduğu görülmüş ve kadınlar tarlada erkeklerle beraber çalışabilmiştir. Bu türden bir hayata şehir hayatında rastlanmamıştır.

Klasik dönemde kadının sosyal hayattaki rolü ise her ne kadar kafes hayatı, hatta bir çeşit hapis hayatı yaşamış gibi gösterilse de durumun böyle olmadığı görülmektedir. Osmanlı toplumunda evde söz hakkı çoğunlukla kadının olmuş, ev içerisinde istediği gibi hareket edebilmiştir. Bunun yanı sıra icap ederse mahkemelerde kendini savunabilmiştir. Genel itibariyle kadınların eğitim hayatı, sıbyan mektebi ile sınırlı iken Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla birlikte kız çocukları için okuma hakkı getirilmiştir. Eğitim alanında büyük ilerlemelerin yaşandığı dönem Sultan II. Abdülhamid dönemi olmuştur. Bu dönemde kadınların eğitim hayatı sıbyan mektebi ile sınırlı kalmamış her kademedede eğitim görme hakkına sahip olmuşlardır. Eğitim hakkı aynı zamanda kadınların çalışma hayatına girişinde de önemli bir zemin hazırlamıştır. Kadınların meslek hayatında yer almalarında katkı sağlayan mektepler ise Dârulmuallimat ve Kız Sanayi Mektepleri olmuştur. Dârulmuallimat'tan mezun olan kız öğrenciler, öğretmenlik yapabilme hakkına sahip olmuşlardır. Kız Sanayi Mektebinden mezun olan öğrenciler ise dönemin sanayi müesseselerinde çalışmaya başlamıştır. Böylece çalışma hayatı erkeklere özgü bir alan olmaktan çıkmıştır.

Meşrutiyet'in ilanından sonra kadının sosyal hayattaki statüsü dönemin aydınları tarafından sık sık ele alınmıştır. Dönemin gazetelerinde bu konu tartışma konusu olmuştur. Kadının sosyal yaşantısı ve giyim kuşamı Osmanlı topraklarına gelen seyyahların

kayıtlarına da yansımıştır. Seyyahlar, Binbir Gece Masalları'nda anlatılan harem algısıyla Osmanlı topraklarına gelmişlerdi. Fakat kadın seyyahların haremi gezmeleri ile birlikte bu algı az da olsa yıkılmıştır. Erkek seyyahlar, mahremiyet açısından harem ziyaretleri yapamadıklarından ötürü Osmanlı kadınlarının kafes hayatı yaşadıklarını defaatle yazmışlardır. Unutulmamalıdır ki bu seyyahların ele aldıkları kadın algısı mübalağa ve sübjektif anlatım içermektedir.

Osmanlı kadınının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal hayattaki görünürlüğü artmıştır. Bu görünürlük çarşıda, pazarda, mesire alanlarında, hamam gibi mekanlarda olmuştur. Kadınlar arasında vitrin gezme geleneği başlamıştır. Alışveriş yapılmaya da dönemin önemli çarşılarında bulunan mağazaların vitrinlerinde sergilenen ithal kıyafetler, yerli kumaşlar, ziynet eşyaları büyük bir zevkle izlenmiştir. Vitrin gezme aktiviteleri bittikten sonra dönemin lokanta ve kafelerinde dinlenme amaçlı oturmuşlardır.

Modernleşme algısı kadınların düşüncelerine de yansımıştır. Dönemin kadın mecmuaları, Osmanlı kadınlarını bilinçlendirmek için birçok yazı kaleme almıştır. Bu yazılar, kadının eğitimi, sosyal yaşantısı hakkında bilgiler vermiştir. Avrupa'daki feminizm düşüncesi Osmanlı topraklarına da sirayet etmiştir. Bu düşünce yapısını ilk ele alan kadın yazarlardan biri Fatma Aliye Hanım olmuştur. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı topraklarındaki kadın düşünce yapısını bildiğinden dolayı feminizm düşüncesini yumuşatarak ele almıştır.

Modernleşme Osmanlı kadınlarının kıyafetlerine de etki etmiştir. Kadın kıyafetlerinin değişimi sadece örtünme aracı olan dış giyimin değişmesiyle olmamıştır. Kadın kıyafetlerinin değişimi; yaşam tarzının, sosyal statüsünün, toplumsal ve kültürel hayatının değişmesinin bir yansıması olmuştur. 19. yüzyıl içerisinde de bu yansıma açık seçik görülmektedir.

Kadın kıyafeti, 19. yüzyılda yönetim ve siyasî yaşamda Batı'nın örnek alınmasıyla beraber değişim göstermiştir. Osmanlı kadınları, Batı kadınlarının giyim kuşamlarını kendilerine örnek almış, onlar gibi bir hayat ve giyim kuşam tarzı benimsemişlerdir. Fakat bu yüzyılda kadın kıyafetlerindeki değişim yüzeysel bir değişimden öteye gidememiştir. Her ne kadar yüzeysel bir değişim görülse de gerek toplum tarafından gerekse devlet yönetimi tarafından ağır tepkiler görmüştür. Bu hususta, kadın kıyafetlerinin yasaklanması, kadının giyim kuşam tercihi konusunda kısıtlandırılması ile ilgili yasal düzenlemeler yapılarak tembihnâme ve iradeler yayınlanmıştır.

Kadın kıyafetlerindeki değişimler dönem içerisinde tepkiyle karşılaşsa da bu değişiklikler artık kalıcı, kökten bir değişim için zemin hazırlamada bir basamak olmuştur.

Osmanlı dönemi kadın giyim kuşamı ile ilgili detaylara daha çok yabancı seyyahların kaynaklarından ulaşılabilmektedir. Çünkü Osmanlı ülkesine gelen seyyahların büyük bir heyecan içinde geldikleri ve bütün ayrıntıları not ettikleri görölmüştür.

Osmanlı kadınlarının giyim kuşam tarzlarında, onların ve ailelerinin prestijleri ve dünya görüşleri, kadınların modernleşme rüzgârına karşı koyamayışı görölmüştür.

Kısacası Gülhane Hatt-ı Hümayunun ve Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı kadınının sosyal statüsü, farklılaşması ve geliştirilmesi açısından belirleyici bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanıyla birlikte kadınların sosyal hayatlarına yönelik değişimin temelleri atılmıştır. Meşrutiyet döneminde ise kültürel ve mesleki açıdan belli bir düzeye ulaşan kadınlar, sosyal ve ekonomik hayatta söz sahibi olmaya başlamışlardır. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde yaşanılan modernleşme aşamalarına rağmen kadınlar sosyal ve çalışma hayatında birtakım engellerle karşılaşılmış ve bu sorunlar aşılamamıştır. Günümüzde de bu sorunların hâlâ devam ettiği görölmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. A } MKT.MHM. 615-12, 465-38

BOA. A } MKT.NZD. 320-8

BOA. BEO. 1687-126472, 1718-128824, 2664-199755, 3630-272209

BOA. C.BLD. 127-6337.

BOA. C.İKTS. 22-1061.

BOA. C.MF. 7-334.

BOA. C.ML. 235-9850.

BOA. C.SM. 102-5138.

BOA. DH. UMVM. 125-48.

BOA. DH.EUM. 6. Şb, 45-23.

BOA. DH.İD. 46-64.

BOA. DH.MKT. 1014-47, 120-11, 1676-97, 1677-81, 1759-103, 2179-9, 2-98, 341-2, 421-15, 827-20, 481-51, 495-49, 76-47, 2515-12.

BOA. HR.H. 429-2.

BOA. HR.MKT. 113-12, 712-65, 717-99, 809-95.

BOA. İ.DH. 1127-88078, 1200-93908, 1222-95690, 936-74108, 1263-99248, 979-77319.

BOA. İ.MVL. 196-6068.

BOA. İ.RSM. 30-43.

BOA. İ.ŞD. 100-5943.

BOA. İ.ŞE. 15-29.

BOA. İ.TAL. 123-30, 161-43, 1323-R-096, 26-5.

BOA. MF.MK. 180-24.

BOA. MF.MKT. 59-109, 1344-5, 361-60, 2338-64, 87-18.

BOA. ML.EEM. 355-82, 355-85, 397-28, 640-26.

BOA. ŞD. 2169-11, 594-14, 597-60, 690-19.

BOA. TFR.1.ŞKT. 43-4257.

BOA. Y.E.E. 131-24.

BOA. Y.MRZ. d. 11954.

BOA. Y.PRK. BŞK. 8-71.

BOA. ZB. 311-18, 56-2, 342-123.

Devlet Salnamesi, sene 1293-1299-1300-1301-1302-1303-1306-1316-1317-1319-1328.

Maarif Salnamesi, sene 1316, 1317, 1319.

Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri.

Gazeteler ve Dergiler

Aile

Alem-i Nisvan

Hanımlara Mahsus Gazete

İkdam

İnsaniyet

Kadın

Mehasin (Mahasin)

Mürüvvet (Hanımlara Mahsus Malumat)

Parça Bohçası

Sabah

Servet-i Fünûn

Şark gazetesi

Şükufezar

Takvim-i Vekayi

Diğer Kaynaklar

- Adelaide, Müller Georgina, **On dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri**, çev. Hamidiye Betül Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.
- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle”, **Bellekten** XV, 51, s. 629-684.
- Akın, Nur, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, Literatür Yayınları, İstanbul, 1998.
- Akif Aydın, **Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tazimat Sonrası Gelişmeler**, Kurt, İsmail, Tuz Ali (Ed.), Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Akşit, Elif Ekin, **Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Aktar, Ayhan, **Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990.
- Akyıldız, Ali, “Tanzimat”, **DİA**, XL, İstanbul, 2011, 1-10.
- Akyıldız, Ali, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2015**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015.
- Albayrak, Sadık, **Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2002.
- Altın, Hamza, “Osmanlı Eğitim Tarihinde Dârülmuallimat (Açılışı ve Gelişim Süreci)”, **Akademi Matbuat I**, Kasım, 2017, 1, 21-37.
- Altınay, Ahmet Refik, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Haz. Abdullah Uysal, Ankara, 1987.
- Altındağ, Bayram, **Topkapı Sarayı Arşivinden 19. Yüzyıl Fotoğrafları**, Ankara, 2008.
- Altındal, Meral, **Osmanlı'da Kadın**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.
- Altundaş, Zeynep, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisadi ve İçtimai Hayatı”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2004.

- Amicis, Edmondo De, **İstanbul (1874)**, çev. Beyhun Akyavaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Antoine, Golland, **Binbir Gece Masalları**, çev. Ferid Namık Hansoy, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Antonie, Olivier, **18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul**, Haz. Aloda Kaplan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- Artıkoğlu, Pınar, “Batılılaşmanın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri”, **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya, Kültüründe İstanbul**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009, s. 47-57.
- Asım, Salahaddin, **Osmanlıda Kadınlığın Durumu**, haz. Metin Martı, Arba Yayınları, İstanbul, 1989.
- Aşa, Emel, “İlk Türk Romancısı Fatma Aliye Hanım Romanlarında Aile ve Kadın”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, 651-662.
- Ateş, Nevin Yurtsever (Haz), **Yeni Harflerle Kadın Yolu\Türk Kadın Yolu (1925-1927)**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009.
- Avcı, Yasemin, “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, **OTAM**, 21, 2007, 1-18.
- Aybet, Gülgün Üçel, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Aydın, Mehmet Akif, “Arazi Kanunnamesi”, **DİA**, III, İstanbul, 1991, 346-347.
- Aydın, Mehmet, **Ne Yazıyor Bu Kadınlar Osmanlı'dan Günümüzde Örnekleriyle Kadın Yazar ve Şairler**, İlke Yayınevi, Ankara, 1995.
- Aydingör, Figen, **Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağustos, 2006.
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman Matbaacılık, İstanbul, 2008.

- Bayram Fahriye ve Altındağ Ülkü, **Topkapı Sarayı Arşivinden 19. Yüzyıl Fotoğrafları**, Ankara, 2008.
- Beaufort, Emily Anne, **Egyptian Sepulchres And Syrian Shrines: Including Some Stay in The Lebanon, At Palmyra And in Western Turkey I-II**, Longmans, Londra, 1862.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- , **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Beyoğlu, Süleyman, “Osmanlı Deniz Hamamları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, V, Aralık 2012, 53-73.
- Busch, Mortiz, **Die Türkei: Reise-Handbuch Für Constantinopel, Die Untere Donav, Rumelien, Bulgarien, Macedonien, Bosnien Und Albanien, Triest, Literarisch-Artisitiche Anstalt**, Buchahandlung Mortiz Perles 1881.
- Büyükkal, Semih, Arda, Zühal, “Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Resim Sanatına Yansımaları”, **İdil Dergisi**, V, 2016, 2047-2062.
- Cevat, Mahmut, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- Cevdet Paşa, **Tezahir II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Evin Yayınları, Ankara, 1996.
- Cingöz, Meltem, “Hamam Gelenekleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, III, 1993, 536-537.
- Cooper, Elizebeth, **The Harim and Purdah**, The Century Company, New York, 1916.
- Craven, Elizabeth, **1786’da Türkiye**, çev. Reşat Ekrem Koçu, Çığır Yayınevi, İstanbul, 1939.
- Crawford, Francis Marion, **1890’larda İstanbul**, çev. Şeniz Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çakır, Mine, Türk, İbrahim Caner Türk, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, **Avrasya Sosyal Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, IV/11, 2017, 62-75.

- Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çaylak, Mehmet Tevfik, **İstanbul'da Bir Sene 1311 (1893)**, Haz. Nuri Akbayar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.
- Çelebi, Evliya, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi I**, Haz. Orhan Saik Gökyay, 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çetin, Ensar, "Osmanlı'da Gündelik Hayata Sosyolojik Bir Bakış", **Toplum Bilimleri Dergisi**, Ocak 2013, 277-294.
- Çetin, Zeynep, **Avrupalı Gezginler Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Çiçek, Cem Atıl, Aydın, Selçuk, Yağci, Bülent, "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", **KAÜ İİBF Dergisi**, 6/9, 2015, 269-284.
- Çimen Adnan, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14\3, 183-216.
- Davis, Fany, **Osmanlı Hanımı**, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Davis, Fany, **The Ottoman Laydy: A Social History Form 1718-1918**, Greenword Press, London, 1986.
- Demirel, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştüye Mektepleri", **Türkler XV**, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 44-60.
- Dernschwam, Hans, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Doğan, İlker Süleyman, "Bir Edep Medeniyetinin Denizdeki Aksi: Deniz Hamamları", **Genç Kalemler Dergisi**, 96, 16-19.
- Dulum, Sibel, **Osmanlı Devleti'nde Kadın Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

- Düğer, Selçuk, **Batılı Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını**, Kitap & Kafe Serüven Yayınları, İstanbul, 2016.
- Düstur, Birinci Tertip, IV, 7 Zilhicce 1293.
- Ediz, Zerrin, **Kadın Tarihine Bir Bakış**, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Egüz, Esra, “Üç İngiliz Kadın Seyyahın Gözüyle 19. Yüzyılda Türk Kadını”, **İstanbul Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi Özel Sayı, 2**, 2011, 753-767.
- Özendes Engin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Fotoğrafçılık (1839-1923)**, Yem Yayınları, İstanbul 2013.
- , “Sultan Abdülaziz Dönemi İstanbul Fotoğrafçıları”, **Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi**, 18, İstanbul 2019.
- Eraslan, Cezmi, **Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim**, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2017.
- Ergin, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi I-II**, Eser Matbaası, İstanbul, 1997.
- Ertuğrul, Özkan, **Avrat Pazarı, DİA IV**, İstanbul, 1991, 125.
- Erzurum Vilayet Salnamesi, Sene 1318, 410-411
- Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ferriman, Duckett, **Turkey And The Turks**, James Pott & Co. New York, 1911.
- Fontmagne, Durand De, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, çev. Celal Altuntaş, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977.
- Garnett, Lucy, **Turkey Of The Ottomans**, Sir Isaac Pitnon Sans Ltd., New York, 1914.
- Gece, İmran, **Hanımlara Mahsus Gazetede Edebi Faaliyet**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Gençtürk, Tülay, “Fatma Aliye Hanım ve Bir Şiiri”, **Tarih ve Toplum**, İstanbul, 1994, 128, 10-12.
- Georgeon, François, **Sultan Abdülhamid**, çev. Ali Berktay, Homer Kitapevi, İstanbul, 2006.
- Göktaş, Uğur, “Meseleler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi V**, 1994, 406-407.

- Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitap Yayınları, Bursa, 2000.
- Grosser, Rilke, Anna, **Avrupa Saraylarından Yıldız İstanbul'da Hoş Bir Sada**, çev. Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, **İffet**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Harvey, Msr., **Turkish Harem**, ABD Circassion Homes, Gorgotten Books, London, 1871.
- Hayta, Necdet, Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitapevi, 2013.
- Hornby, Lady Emilia, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Işın, Ekrem, **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- , **İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür, Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- , “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, **Tarih ve Toplum**, 9/51, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, 22-27.
- İğüs, Esmâ, II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştüyeler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- İnalcık, Halil, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, 179-189.
- , **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.
- İnan, Ayşe Afet, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.
- , **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.
- İpşirli, Mehmet, **Osmanlı Toplumunda Kadın**, İslam Işığında Kadın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- Jahonn Van, Eizherzog, Österreich, **Eine Russich-Türkische Reise im Jahre 1837**, Yayına Hazırlayan Victoria Von Haan, Krorolinger Verlag, Wien 1998.

- Jennings, Ronald, Muharrem Midilli, “17. Yüzyıl Osmanlı Kayseri’sinde Kadının Yargısal Yetkisinin Sınırları”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi** 17(34), 153-183.
- Kabacalı, Alpay, **Cumhuriyetin 75 Yılında Türkiye'nin 150 Yıllık Toplumsal Tarihi Kesitler**, Toprakbank Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kaim, Agnieszka Aysan, “Meddah Geleneğinden Kùltürler Arası Hikayeciliğe Uzanan Bir Serüven”, **Tiyatro Araştırma Dergisi**, 30, 271-282.
- Karabulut, Mustafa, **Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Karakış, Yavuz Selim, “Kadınlar Dillerinde, Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)”, **Toplumsal Tarih** XI, Mart 1999, 15-20.
- Karakışla, Yavuz Selim, “Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri”, **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Ağustos 2001, 36/212, 29-30.
- Kızıltan, Ayşe, “Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 57-66.
- Kirchman, Julius Von, **Nach Constantinopel Und Brussa: Ferien – Reise Eines Preussischen Jüriysen**, Nabu Preess, Berlin, 1885.
- Koçu, Reşat Ekrem, “Boğçacı Kadın”, **İstanbul Ansiklopedisi** VI, Haz. Sermet Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi Yayınları, İstanbul, 1963, 2938-2941.
- , “Fayton”, **İstanbul Ansiklopedisi** X, Koçu Yayınları, İstanbul 1971, 5585-5586.
- Kodaman, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Komasyon, **Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kumbaracılar, Sedat, “İlk Kız Okulları Nasıl Kuruldu?” **Hayat Tarih**, 4, 1969, 79.

- Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Kurt, Abdurrahman, “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, 5, 1999, 434-449.
- Kurt, Songül Keçeci, **Osmanlı Devleti’nde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011.
- Küçük Cevdet, Tevfik Ertüzün, “Düÿn-ı Umûmiyye”, **DİA X**, İstanbul, 1994, 58-62.
- Lane, Edward, **The Monnersand Customs of The Modern Egyptians**, World Lock Limited, London, 1908.
- Lavrent Castellan, Antoine, **Sitten Gebrauche Und Trachyen Der Osmanen Nebst Einen Abrisse Der Osmanischen Geschichte**, Fleischer, Leipzig 1815.
- Lucy, Garnett, **Türkiye’nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2009.
- Makal, Ahmet **Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Haz. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Mars, Evgenia, **Abdülhamid İstanbul’unda Bir Kadın Seyyah**, çev. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Marshalı, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Kitabevi, Ankara, 1999.
- Montagu, Lady, **Türkiye Mektupları (1717-1718)**, çev. Aysel Kurtoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979.
- Murat Efendi, **Türkiye Manzaraları**, çev. Alev Surata Kırım, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Müller, Georgina Adelaida, **On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul’un Saltanatlı Günleri**, çev. Hamdiye Betül Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.
- Okay, Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

- , **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Okuducu, Güldal, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kadınının Kısa Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Okumuş, Ejder, “Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856)”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, 9-36.
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- , **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- , **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Önder, Nurcan, “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”, **Çalışan Dünyası Dergisi I**, Temmuz-Eylül 2013, 35-61.
- Özbayrak, İzi Karakaş, **II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özdemir, Rıfat, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı” **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 112-118.
- Özendes, Engin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Fotoğrafçılık (1839-1923)**, Yem Yayınları, İstanbul, 2013.
- , “Sultan Abdülaziz Dönemi İstanbul Fotoğrafçıları”, **Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi**, 18, 2019, 22-36.
- Özger, Yunus, “Osmanlıda Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicil-i Ahvalde Kayıtlı Memurelerin Resmi Hal Tercümeleri”, **History Studies**, 431-442.
- Özgül, Kayahan, “Devri Hamidi Matbuatına Tersten Bakmak”, **İkinci Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Coşkun Yılmaz (Ed.), İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul, 2010, 47-172.
- Özkoçak, Selma Akyazıcı “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri”, **Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Ahmet Yaşar (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, 1-19.
- Öztürk, Cemil, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

- Pardoe, Julia, **Sultanlar Şehri İstanbul**, çev. Banu Büyükkal, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Pardoe, Julia, **Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Pascal Sebah, **Les Costumes Populaires De La Turquie (Türkiye'nin Popüler Kostümleri)**, İstanbul, 1873.
- Pfeiffer Ida, **Reise einer Wienerin in das Heilige Land: Konstantinopel, Palastina, Agypten**, Wien, Promedia 2012.
- Poole, Sophia Lane, **The Englishwoman in Egypt: Letters from Cairo, Es. Azza Kararah**, Egypt: The American University in Cairo Press 2003.
- Raczynski, Edward, **1814'te İstanbul ve Çanakkale Seyahat**, çev. Kemal Turan, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- Ramazanoğlu, Yıldız, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü, Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayımlarında Dinin Yer Alış Biçimleri**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.
- Reşat, Ahmet, **Bohçacı Kadın**, Ketten Bedrosyan Matbaası, İstanbul, 1911.
- Rosenberg, Adolf, **Geschichte Des Kostüms In Chronologischer Entwicklung Von A. Racinet**, Berlin, 1889.
- Sakaoğlu, Necdet, "Osmanlı Giyim Kuşamı ve "Elbise-i Osmaniye"", **Tarih ve Toplum**, S. 7, Kasım 1887, 36-41.
- , Akbayar, Nuri, **Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlıdan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı**, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Sami, Şemsettin, **Kadınlar**, Haz. İsmail Doğan, Gün Doğan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sancar, Aslı, **Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek**, Kaynak Yayınları, İzmir, 2009.
- Saz, Leyla, **Haremin İç Yüzü**, Haz. Sadi Borak, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- Schweigger, Salomon, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Schwelger, Amond, **Lerchendorf, Unter Dem Halbmonde: Einbild Des Ottomonischen Reiches Und Seiner Völker**, Lonctenoble, Jena 1876.

- Semiz, Yaşar, Kuş, Recai, “Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 15, 2004, 274-295.
- Seyfettin, Ömer, “Bahar ve Kelebek”, **Genç Kalemler Dergisi** III, Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, 510-515.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Divan-ı Hümayun’dan Meclis-i Meb’usan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, Halil İncelik, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 377-385.
- Sezer, Şennur ve Özyalçiner, Adnan, **İstanbul’un Taşı Toprağı Altın**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.
- , Adnan, **Bir Zamanların İstanbul’u**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2003.
- Simth, Albert, **A Mont At Constantinopel**, David Bogue, London, 1850.
- Somel, Selçuk Akşın, “Tanzimat Döneminde İstanbul’da Modern Müslüman Eğitimi”, **Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi IX**, 162-163.
- Şen, Murat, “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 31, 689-698.
- Tanör, Bülent, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi I**, İletişim Yayınları, 13-16.
- Tenger, Süleyman, **Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi Din Eğitimi ve Öğretimi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2005.
- Tezcan, Hülya, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Yılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma”, **Sanat Dünyamız**, 37, İstanbul, 1988, 45-50.
- Thevenot, Jean, **1655-1656’da Türkiye**, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978.
- Tiğince, Oktar, **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Tokmakçioğlu, Erdoğan, **Osmanlı Kadını Alemleri**, Geçit Kitapevi, İstanbul, 1991.
- Toksa, Zehra, **Zafer Hanım ve Aşk-ı Vatan**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Tugay, Emine Faat, **Three Centuries, Family Chronicles Of Turkey and Egypt**, Oxford University Press, London, 1963.

Tuğlacı, Pars, **Türkiye’de Kadın Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınlar I**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

Turak, Namık Sinan, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetlerinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, 2013, 12, 106- 107.

Türkdoğan, Orhan **Milli Kültür Modernleşme ve İslâm**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.

Uçar, Zofiyeye, “19. Yüzyılda ki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı’daki Mesire Kültürü”, **Gazi Türkiyat**, Bahar 2013, 82-83.

Ünal, Mehmet Ali, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Ünal, Uğur, **II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştıyeleri (1897-1907)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Vurgun, Ahmet, **II. Abdülhamid Döneminde Ahlak Eğitimi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

Yıldırım, Kadir, **Osmanlıda İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

<https://tr.pinterest.com/pin/451274825160536334/> (22.10.2020)

EKLER

Resim 1

Osmanlı Kadın Kostümleri Gravürü

Kaynak: Rosenberg, Adolf, 1850-1906, 322.

* Osmanlı'da kadın kıyafetleri.

Resim 2

Süleymaniye Camii'ni Ziyaret Eden Hanımlar (1876)

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/451274825160536334/>

*Dönemin kadın kıyafetlerini göstermektedir.

Resim 3

İstanbul Ev Kadınları Pascal Sebah (1873)

Kaynak: Pascal Sebah, 1873, 22.

Resim 4

Aydınlı Müslüman Kadınlar Pascal Sebah (1870'ler)

Kaynak: Pascal Sebah, Pascal Sebah, 1873, 146.

Resim 5
Kosova Prizrenli Müslüman Kadınlar Pascal Sebah (1870'ler)

Kaynak: Pascal Sebah, 1873, 59.

Resim 6
Burdur ve Konyalı Kadınlar Pascal Sebah (1870'ler)

Kaynak: Pascal Sebah, 1873, 160.

Resim 7

Sivashlı Kadınlar Pascal Sebah (1870'ler)

Kaynak: Pascal Sebah, 1873, 195.

Resim 8

Diyarbakırlı Kadınlar Pascal Sebah (1870'ler)

Kaynak: Pascal Sebah, 1873, 231.

Resim 9

Genç Kadın,1870'ler Tançrède R. Dumas'tan

Kaynak: Engin Özendes, 2019, 22-36.

Resim 10

Rüşdiye Öğrencileri

Kaynak: Abdullah Feres Arşivi, İstanbul Üniversitesi Dijital Arşiv 90631

Resim 11

Yaşmaklı Osmanlı Kadını, Abdullah Freres (1880'ler)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 37.

Resim 12

Nargileli Kadın Pascal Sebah (1890'lar)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 47.

Resim 13

Osmanlı Türk Kadın Rubellin (1860'lar)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 61.

Resim 14

Genç Arap Kız, Zongaki (1870'ler)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 81.

Resim 15

Nargile İçen Kadınlar İstanbul, Abdullah Freres (1890'lar)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 147.

Resim 16

Kadınlar Hasköy Hastanesi. Abdullah Frères, (1890)

Kaynak: Abdullah Feres Arşivi, İstanbul Üniversitesi Dijital Arşiv 90631

Resim 17

İki Kadın Tancrede R. Dumas (1870'ler)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 193.

Resim 18

Fahreddin Türkan Paşanın Eşi Ayşe Hanım, Fahreddin Türkan (1904'ler)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 227.

Resim 19

Türk Kadını, Sebah, Joaillier, (1894)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 244.

Resim 20

Türk Kadını Türk Kadını, Sebah, Joaillier, (1894)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 253.

Resim 21

Ev Kıyafeti ile Türk Kadını, Sehah, Joaillier, (1894)

Kaynak: Engin Özendes, 2013, 253.

Resim 22

Sokak Elbiseleri ile Türk Kadını, Sehah, Joaillier (1900)

Kaynak: Engin Özendes, İstanbul, 2013, 254.

Resim 23

Sokak Elbiseleri ile Türk Kadını, Sehah, Joaillier, (1894)

Kaynak: Engin Özendes, İstanbul, 2013, 255.

Resim 24

Reaya Kadın, Abdullah Freres (1890'lar)

Kaynak: Fahriye, Bayram ve Ülkü, Altındağ, 2008, 86.

Resim 25
Avrupalı Kadınlar, Abdullah Freres (1890'lar)

Kaynak: Fahriye, Bayram ve Ülkü, Altındağ, 2008, 138.

Resim 26
İstanbul Gayrimüslim Kadınlar, Pascal, Sebah (1873)

Kaynak: Fahriye, Bayram ve Ülkü, Altındağ, 2008, 19.

[صوك موده]

برعشق بالکز ایلک کوناری واردو ...
اوت . عشقمزک بالکز ایلک کوناری
واردی ؛ بونی حس ایدیور . آکلا بوردم ؛
آنی برانکشاف ایله بوندن سوکره برلکده
باشاممز غیر ممکن اولدیغنی کوریوردم .
— بازی سزی تشیع ادهیم ، دیدم .
کولومسرحی جواب ویردک ؛
— هاشویه ؛ فقط چابوق اولکنزکه
واپوره بشیم ...

چیققدق ؛ ایصلاق بولده . باغورلک
التسه ، بررمزه برشی سویلمکسزین
بوربورق . کوشکی دونوب ساحله چققدیمز
زمان صیتی برروزکارله قارشیلانقدق .
باغور ابری دامله لرله سریلیور ؛ بولوط
بیغیلری اقلاردن بوکسه لیور ، دکز ،
مهور ، وحشی ، رعده انکیز . . . اسکله ننگ
طاشلرله بوغوشیوردی .
واپورلک هان باشمق اوزره اولدیغنی
کورنجیه آدیملری تیزی صیقلانشدیردق .
قودان صاغانلرلک ، دالغله لرک ، زورندن
پاناشمقده کوجلک چکیور ؛ بو بیلیر
شمسه لرینک الله بوزوله رک صیقیشیورلر ؛
بیانچی دودوکنی اوتدیره رک بیلتلری آلیور ؛
واپور ستیعی قویورمیش ، برتزلل شدید

اولان سعادتلر ... رابطه عاشقانه دیدکاری
شی نهدر ؟ ایشته بزمنکی ، ایشته نتیجه سی !
سن هیچ بونی دوشوندکی ایدی ؟ بن
دوشوندیم ؛ حیاتیکی اولدیردیکم ایچون بر
کون بی لمتله یاد ایده چکیکی دوشونیوردم
وایشته بونک ایچون کیدیوردم ...
ایاغه قالدک . بن اک وخیم بر غضبیدن
اک حزین بر اضغاله ؛ اک مسکین بر تزلدن
اک یوکسک بر استخفافه کیدیوردم .
— بکا کوجنمدیکز آ ، دیدک ؛ ایشته
بونی ایسته مدیکم ، ایسته مدیکم ایچون وداعه
کلدم . دوست اوله رق ایزلیم ؛ سوه سوه
آرنقده بر سعادتلر .

الکی الهرق اویمکه باشلامد ، برعقد
تأثر بی هوتکور هوتکور اغلامقدن منع
ایدیوردی ؛ جانک الکله برابر چکلدیکنی
حس ایدیوردم ، اونی بر اقیه رقی یاغورلو
کوزلرمله سکابافدم ؛ — کیمسه ... یوق
کیمسه ...

سن کوزلرک باشیله کونک ایسته رک
توقف ایتمک ، برادی غریبه بی اقساعه
چالشیوردک ؛ — بک اعلا ، فرض ایدم که
قالدم ، کیمدم ؛ نه اوله جق ؟ کورمیور .
میسکیزکه هر کون بر قات دهسا مضطرب
اوله رق غیر قابل تعمیر بر نتیجه طوغرو
کیده چکز ؛ بین ایدرم که بز عشقدن
بکله نیان بتون شیلری کوردک ... بکا ایاناکه

[صوك موده]

[صوك موده]

هم کندیکم هم بی بدیخت ومعذب ایدرسک ..
ماضیمزده اولدیررسک . بن ایشته نه
اولورسه اولسون بونی ایسته تم . یقینده
بشدن بتون بتون صوغوبه جفکه نه زمان
دوشونسک سنی سومش ، مسعود اتمک
ایسته مش وایده بیلمش زواللی بر قادین
اوله رق خیالکده قالمق ایستیم ...

بن آچی آچی ؛ « بی سز هیچ سومز .
مشکیز ؛ سوسه دیکز بویه دوشونمز دیکز ..
دیدم ؛ دوشوندک ؛

— هیهات ، دیدک ؛ هیهات زواللی
چوجوق ؛ بن سنی چوق سودم ؛ چوق
سودیکم ایچون بویه آریلق ایستیوردم .
بنم عشقم کنج ، مجنون بر سودا دکل ؛
مضطرب اولمش ، اوزولمش ، اختیارلامش بر
محبت اولدیغیچون بویه پایوردم . تأهلمز ...
بیلیرمیسک که بزم کیلرک تاهلی قدر فلاکتلی
برشی اوله ماز ؟ زیرا معالیپرستلر یا کنج
ومعصوم ایکن بر برنی بولمالی یا خودهیچ راست
گله میدز . بیله منسک ، بو رابطه لر انسانی
نصل زهرلر ... بر کون جنت شاپک کپوبده
دوشوندیک زمان بر ارلک ایچون حیانه
تاهلدن باشیقه جدی برشی اولسادیغنی
کورده چکسک . آه تاهل ! . . . بزواج ، بر
عائله ، اولادلر .. بتون بونیم ایچون محال

طائر روسی

— بر رسامك خاطرانی —

مؤلفی
پول پورژده
ترجمی
احمد احسان

[موده]

پوراده :
— ای شمعی ؟
سؤالی ایراد ایتکه برابر کندی کندیمده :
« آه شو قلوب بشریه مدققین کرای فصل ده
بر برلری طائرلر... غرور کلهستی بیله یاده
جسارت ایتدی! » دیبوردم .
ژاق کوزلرنده اوامشه مفروانه و محترمانه بی
ارائه ایدرک جواب ویردی :

— « ای شمعی ؟ » دیه بندن اعترافات
بکیورسک دکلی ؟ شمعی نه اوله جق ؟ مناسبتم
ایکی آیدر دوام ایدیبور . حالوکه ایکی آئی دوام
ایدن معاشقه طراوتی ، لطافتی ، کیفی غائب
ایدر . فقط معلوم یا ؛ سودا فن طباحت کیدیر ؛
آرتیقزلرده اطلمه نغیسه اخضارینه موقف اوللی .
ژاق پوراده . بر مدت ضوضدی ، یعنی
سنتک او طظله متحکمانه و محترمانه سنی ترک
ایدرک افشای سر ایدنله مخصوص بر وضع
تردده سوردی که :

— کوزل مادام پیهر ده بوئیوهی طائیر -
میسک ؟
— آکوزم ، نیم آلامود رساملردن
اولدینعی اونوتیورسک ! اوزنکین رساملر
کسی مشهور جاده لرده قونانم یوق ؛ آتله
صباحلری بولونیا اورمانی کریمکه کینم ؛ محلام
اصیلزادکان اقامتکاهلرینه جوار ایسه ده اونرله
الفت ده اتیورم . اوخالده دیدیکک کوزل مادامی
نرهدن بیله جیم ؟

— « اطرافی جوازله قاشدیریمه ! »
دیرلر ، بیلسسک یا ؛ کوزل مادام ده بوئیوهی
طائیر ایچون دیدیکک قدر یوکسکک لازم دکل ،
کوزم ؛ واقعا استمنده علامت اصالت اولان
« ده » وار ایسه ده بو او بیله برنجی فرانسوا
زمانندن قاله بوئیوهلردن دکادر .

— دها ای یا ؛ ذاتاً یکی اصیلزاده لردک
اسکیله نسه باشلیجه خصلتلری اجدادلری
آره سننده ادوار قدیمه یادکاری احمق لردک
بولنمایدیر .

ژاق شو استیزالره بر اوموز سیلکسکه
جواب ویروب دیدی که :

— پک اعلا ؛ فصل ایسترسه ک او بیله
دوشون ، اصیلزادکان قدیمه تک وظیفه مدافه سنی
درغهمده ایدرک دکلم . اونلردن او قدر
اوساندم که اولرینه آتاق آتدیم یوق . مراسم

تکامل اجتماعتک حیرت ورمجک برسرعتله
میدانه چقماسیدر . اون اون ایکی عصر
ظرفنده اسکی آلمانیا ایله اسکی فرانسه دن
بوکونکی ایکی معظم دولت میدانه کلیور -
مشدر . بو قدر جق آز بر زمان ایچنده
اشخاصنک ذکاوت و سطیله لری پک تکمل
ایتمه مشدر . برانسان ، تک باشه بر شخص
اولق اعتبارله نظر تدقیقه آلتیرسه بر جمعیت
بشریه تک اعضا سنندن اولق اعتبارله نظر
اهمیته آلتدینی تقدیرده کندن پک کری
بولدینی نظاهر ایدر . ایشته بو جنس
تمثاللر امداده یشتمسه ایدی بو فرق پک
شایان تأسف نتیجه لری کورولوردی .
سرعتی بر ترقی اجتماعی نتیجه سی اولان
مدنی بر آدم تکامل روحی سننک تحمل
ایده میجکی درجه ده مشوش ، مجرد بر
طاقم هیجانلرله متحسس اولغه کسب
قابلیت ایدردی . فقط بویه هیجانلرک رینه
دها ساده و اشیای حقیقیه دن بر شیشه آفاق
ایتمش هیجانلر قائم اولوبور .

هنوز بندن ایتمش هیثات اجتماعتک
بیله بوحالندن استفاده ایتدکلی و اوزر .
داهومده بر تجارخانه رئیس بر سننداله اشیا
بوکلته رک نهر اوزرنده اوزاق برره بوللامش
ورمعتاد کندیسنه مخصوص اولان دکلی
صاندالده کی طاقه لردک ریشه تودیع ایلمشدی .
یاری بولده ، نهر ساحلنده کی قبیللردن
بری صاندالی طوته رق ایچینده کی ماللری
یغما ایدر . تجارخانه صاحب نهر اوزرنده کی
مواردانک انضباطنه دقت ایدن بر قبیلله
بیان شکایت ایلر . مجرد کتیر بیلر . فقط
بونلر کیندی قبیللردن بریسی وقتیلله
اوتجارخانه رئیس بولونان ذات طرفندن
تجائوزه اوغرادینعی بیان ایله صاندالی اونک
ایچون یغمالادقاری ، وشمیدی تجارخانه
رئیسنک تبدلندن خبرلری اولمادیغی بولرلر .
دعوایه باقان اختیار مجلسی کندیلرینه حق
ویرر . تجار نه یابه جتی شاشیرر . لکن
برنجینک ویردیکی نصیحت اوزرینه حا کلره ،
مجرمارک بالکزر اشیا غضب ایتک دکل
کندیسنه مخصوص اولان دکلی ده چالوب

قیردقلمی سوبله نجه ایش دکیشیر . حا مکر
بو نجا اوزدن صوک درجه نفرت ایدرک
مجرماری بالکزر اعاده اشیا به دکل اودکنکک
پارچه لری ده بولوب تجارخانه یه قدر کورومکه
محکوم ایدرلر . ایشته شو مثاله حق غیره
رعایت ایتک کبی مشوش و مجرد بر هیجانک
رینه او ملکتنده طائهلری و ژوتلری ازانه
ایدن مادی بر شینک یعنی دکینکک ویردیکی
دها ساده و مادی بر شیشه آفاق ایدن هیجان
قائم اولمش و بو سایه ده وظائف اخلاقیه تک
کاملاً ایفاسی قابل اولمایان محلامده هیچ
اولمازسه قسماً مرععی درجه امکانه کیرمشدر .

میرزا

اخطار مخصوص

نصف فیثاتله صامتقده اولدیفن کتابلرک
طشره دن سپارش ایدیلنلری ایچون پوسته اجرتی
اوله رق فیثات اصلیه لرنک یوزده اونی نسبتنده
اچقه علاوه اولغنی اعلان ایلدیکز حالده اکثر
طرفلردن نصف فیثات بکونه یوزده اون علاوه
ایلمکده اولدق لردن پوسته مصارفنه تقابل ایتک
اوزره سپارش ایدیلن کتابلردن ضروری برویابر
قاجی ترقین ایدیلور . بناء علیه پوسته اجرتک فیثات
اصلیه تک یوزده اون و نصف فیثاتک یوزده
یکرمیسی راده سننده حساب اولغنی لزومی اعلان
اولنور .

Resim 31

“Selanik Siroz Kadınları”, Servet-i Fünûn Gazetesi

در سعادت نهمین ۱۰۰ پارچه

شرائط اشترأ

لانامه سنه لکى ۱۵۰ آلفى
آلفى ۸۰ غروش اولوب اوج
آلفى پوندره فیرله دن مقورأ
برور بیه المى ایچون سنوی
بکری غروش فضا له آلتور .

سر محرر و مدیری : احمد احسان

شرائط اشترأ

در سعادت سنه لکى ۱۳۰ آلفى
آلفى ۷۵ اوج آلفى ۱۰ غروشدر
بوسته ایله کوندریلورسه ولایات
پدلی اغذ اولتور .

تَرْوُفُفُونُ

بجشنه کونلری چیمار . منافع ملک و دولته خادم مصور عثمانلی غزنه سی

N° 315
Rédacteur en chef
Ahmed IHSAN

SERVET-I-FUNOUN
JOURNAL ILLUSTRE TURC PARAISSANT LE JEUDI
CONSTANTINOPE

7me Année
BUREAUX:
78, Grandrue de la
Sublime Porte

عدد : ۳۱۵

بجشنه — ۱۳ مارت سنه ۱۳۱۳

پدلیجی سنه — اون اولجی جلد

[عابره محمدمهترك كوندردیكي فوطوغرافیندن]

(سیروز قیاقتری)
Les femmes de Sérèz, près de Salonique.

Kaynak: Servet-i Fünûn Gazetesi, 13 Mart 1313 H., 315.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Elif Nur ATALAY

Doğum Yeri ve Tarihi : Erzurum

e-mail :

Eğitim

Derece	Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Erzurum Teknik Üniversitesi	2020
Lisans	Erzurum Teknik Üniversitesi	2017
Lise	Erzurum Anadolu İmam Hatip	2013
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce	

Bilimsel Faaliyetler

Proje :

Makale :

Kongre : V. Genç Tarihçiler Öğrenci Kongresi

Sempozyum : Erzurum Teknik Üniversitesi “Fen ve Sosyal Bilimlerde Kadın” Konulu Öğrenci Sempozyumu,
Kadın Temalı I. Öğrenci Sempozyumu

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar :

Staj :